

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГУБАНОВА ІРИНА ВЯЧЕСЛАВІВНА

УДК: 343.98 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЗАГАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ
СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ФІНАНСОВО-
ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Галузь знань 08 «Право»

Спеціальність 081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

І. В. Губанова

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Петрова Ірина
Анатоліївна

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Губанова І. В. Теоретичні та загально-методичні положення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (Галузь знань 08 – Право). – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, Харків, 2025.

Дисертацію присвячено визначенню теоретичних засад та розробці загально-методичних положень судово-економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств з метою підвищення її ефективності у процесі виявлення економічних правопорушень, оцінювання фінансової стійкості підприємств та забезпечення об'єктивного судового розгляду.

Вказано, що низка галузей економіки в тій чи іншій мірі піддається криміналізації, а отже, ефективне розслідування економічних правопорушень потребує використання спеціальних знань й важливу роль у цьому процесі відіграє судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємств. На підставі розглянутих наукових й історичних уявлень про загальні галузеві знання та спеціальні знання зроблено висновок, що витoki використання спеціальних знань під час проведення експертних досліджень, в тому числі й спеціальних економічних пізнань, почалися за часів, коли інституту судової експертизи ще навіть не існувало. Встановлено, що наявність спеціальних знань є тією особливою ознакою, що притаманна судовим експертам, в тому числі й судовим експертам-економістам, без якої проведення дослідження є неможливим. Результати аналізування наукових праць дозволяють стверджувати, що спеціальними, у контексті даного дослідження, є знання, які: не є загальновідомими; набуті в результаті отримання професійної освіти та підкріплені практичною діяльністю в певній сфері; мають системний характер; використовуються з метою встановлення істини – основне їх

призначення полягає у сприянні вирішенню завдань кримінального судочинства, зокрема у забезпеченні повного та оперативного розкриття й розслідування злочинів; відповідають сучасному розвитку суспільства та базуються на сучасних досягненнях науки й техніки. Підтримано твердження, що віднесення правових знань до категорії спеціальних є категорично недопустимим. Наголошено, що саме завдяки залученню фахівців із відповідних галузей знань вдається глибше аналізувати матеріали кримінального провадження та усувати прогалини, які неможливо заповнити звичайними слідчими діями оскільки спеціальні знання є важливим інструментом для встановлення істини у кримінальному процесі.

Вказано, що важливою складовою експертизи є застосування спеціального методичного апарату, який дозволяє отримати точні та обґрунтовані висновки, вона є важливим механізмом виявлення істини та прийняття компетентних рішень у різних сферах суспільного життя. Аналізування наукових праць і наведених законотворцем у нормативно-правових актах визначення поняття «експертиза», дозволило зробити узагальнення, що «експертиза» – це насамперед дослідження кваліфікованими спеціалістами (експертами) поставлених перед ними на вирішення питань, що вимагають застосування ними спеціальних знань у галузі науки, економіки, техніки і інших профільних галузей для надання якісного результату у вигляді вмотивованого висновку. Встановлено, що судова експертиза відрізняється від усіх інших експертиз та є унікальним видом експертної діяльності, оскільки її призначення, проведення та використання отриманих результатів здійснюється відповідно до чітко визначених норм процесуального законодавства. На підставі результатів аналізування наукових праць визначено, що судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємств має як процесуально-правовий, так й фінансово-господарський (економічний) зміст:

– процесуально-правовий зміст такої експертизи полягає у визначенні її як певного процесу, що керується системою законодавчо закріплених правил, які у своїй сукупності регулюють порядок призначення та проведення

експертизи, права й обов'язки експерта-економіста та інших учасників експертного дослідження; такі правила є загальноприйнятими для всіх видів експертиз, а згідно до процесуально-правового підходу, ця експертиза процесуально нічим не відрізняється від інших судових експертиз;

– фінансово-господарський (економічний) її зміст полягає у практичному характері використання та реалізації системи спеціальних економічних знань у галузі бухгалтерського обліку, фінансів, аудиту, ревізії, економічного аналізу господарської діяльності тощо стосовно специфіки та методів дослідження; ці особливості виокремлюють таку експертизу у самостійний вид судових економічних експертиз.

Доведено, що для проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємства судовий експерт-економіст (експерт-бухгалтер) повинен мати високий рівень знань не тільки з бухгалтерського обліку, аналізу та контролю господарської діяльності, а також володіти певним обсягом процесуально-правових знань, адже лише за умови дотримання ним процесуального законодавства й правильному застосуванні спеціальних знань, його висновок може бути якісним і мати доказову силу в суді. Визначено, що під терміном «судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємства» слід розуміти в першу чергу процес дослідження експертом інформації щодо фінансово-господарських операцій підприємства, що відображена в наданих на експертне дослідження об'єктах, та який дозволяє отримати висновок експерта, що має слугувати допоміжним інструментом у встановленні істини правоохоронними органами, судом чи іншою зацікавленою особою, яка має намір довести свою правоту у визначеному законом порядку. Констатовано, що економічна експертиза даного виду може застосовуватись з метою профілактики економічних злочинів й допомагати виконувати функцію контролю керівникам господарюючих суб'єктів.

Доведено, що предметом судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є питання стосовно сумнівних фінансово-господарських операцій, що виявлені в результаті здійснення державними

органами їх контролюючої функції та ті, що постають перед органами досудового розслідування та суду для встановлення істини по справі. Відповідно, об'єкти судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, формують зафіксовані у бухгалтерських документах й облікових регістрах фінансово-господарські операції, що є предметом розслідування чи судового розгляду; це документи, що у своїй сукупності містять інформацію, яка формує предмет дослідження. Об'єктами дослідження судових економічних експертиз, в ході яких проводиться аналізування фінансово-господарського стану підприємства є, зокрема, фінансова звітність підприємства, що являє собою систему узагальнених показників, які характеризують підсумки фінансово-господарської діяльності підприємства. Наголошено, що дані фінансової звітності є основними джерелами інформації для аналізування фінансового стану підприємства. У свою чергу, результати аналізування фінансового стану дозволяють виявити: забезпеченість фінансовими ресурсами; доцільність та ефективність їх розміщення і використання; платоспроможність підприємства; його фінансові взаємини з партнерами, що є важливим моментом під час проведення судово-економічних досліджень з питань: банкрутства, доведення до банкрутства, можливості своєчасного погашення зобов'язань. Зазначено, що принципи судово-експертної діяльності (законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження) вимагають від експерта об'єктивної думки, тому проведення якісного експертного дослідження неможливе без вивчення й інших документальних об'єктів справи, що є додатковими джерелами інформації, які дають можливість експерту надати повний і вичерпний висновок.

Доведено, що методологія судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств наділена апаратом дослідження, до якого віднесено: принципи організації та проведення наукового дослідження із визначення стану фінансово-господарської діяльності підприємств; систему методів наукового дослідження у сфері економіки та способи його проведення для вирішення завдань судочинства; понятійно-категоріальну основу наукового

дослідження у галузі судової економічної експертизи фінансово-господарського стану підприємств, зокрема: актуальність, проблематика, об'єкт, предмет, мета, завдання, наукова новизна, евристична цінність, теоретична й практична значущість. Встановлено, що поняття «методологія» є значно ширшим за поняття «метод». Під методологією запропоновано розуміти концептуальний виклад мети, завдань, змісту та методів дослідження, які у своїй сукупності забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища. Методологією судової економічної експертизи загалом та фінансово-господарської діяльності підприємств зокрема, слід вважати цілісну систему, яка включає загальнонаукові, економічні і спеціальні методи, способи і прийоми експертного дослідження.

Зазначено, що важливою особливістю методологічного підходу є його спрямованість на отримання результату, який може мати практичне застосування. Підтримано наукову позицію, що для дослідження будь-якого об'єкту та досягнення результату доцільно використовувати кілька методологічних підходів в залежності від цілей та завдань, доступності методів і наявності методик, що забезпечує дотримання судовим експертом-економістом таких основних принципів судово-експертної діяльності як об'єктивність та повнота дослідження. Під методикою проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств запропоновано *розуміти результат інтелектуальної наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовуються в процесі послідовних дій експерта з метою виконання певного експертного завдання*. Доведено, що поставлені на вирішення судовому експерту-економісту питання щодо фінансово-господарської діяльності підприємств мають вирішуватись згідно із системою певних правил, які зафіксовані в методиці експертизи або створені самим експертом, та які, за своєю суттю, є алгоритмом виконання певного експертного дослідження.

Визначено, що методологія проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств, як вчення про способи та

прийоми дослідження, розглядає суттєві характеристики конкретних методів пізнання, що становлять загальний напрям експертного дослідження – шлях встановлення істини. На підставі аналізування наукових джерел виокремлено дві основні стадії (етапи) пізнання під час проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, а саме: *емпіричний етап* дослідження на якому переважає живе споглядання (чуттєве пізнання), має місце раціональний момент, однак у підпорядкованому значенні, та *теоретичний етап*, якому притаманне широке використання абстрагування та ідеалізації, утворення понять, побудова гіпотез, моделей, формування теорій. Доведено, що під загальним методом судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств слід розуміти сукупність способів і прийомів, які застосовуються експертом-економістом під час дослідження документів бухгалтерського обліку, фінансової звітності й інших матеріалів, а також сукупність методів, що дозволяють встановлювати здійснення, відображення тих або інших бухгалтерських операцій про різні сторони фінансово-господарської діяльності підприємств, що стали предметом розслідування.

Виокремлено основні загальні (загально-наукові; загально-логічні) методи та прийоми та наведено напрями їх застосування в практичному контексті судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств; вказано, що вони є невід’ємними інструментами роботи судового експерта-економіста і дозволяють не лише правильно інтерпретувати документи, але й зробити обґрунтовані висновки, що мають доказову силу в судовому процесі. Висвітлено питання застосування системного підходу, який забезпечує всебічне аналізування діяльності підприємств та сприяє об’єктивному встановленню фактів і прийняттю обґрунтованих рішень у судових процесах, а у практичній діяльності зосереджує експерта на вивченні об’єктів як складних, структурованих систем, що дозволяє судовим експертам-економістам комплексно аналізувати фінансово-господарську діяльність суб’єктів господарювання. Окреслено вірогіднісно-статистичні методи

дослідження, що відіграють важливу роль у судових економічних експертизах фінансово-господарської діяльності підприємств, оскільки дозволяють аналізувати масиви даних та оцінювати вплив певних факторів на результати господарської діяльності підприємств. Встановлено, що процес проведення судової економічної експертизи фінансового-господарської діяльності підприємств є складною, багаторівневою системою пізнавальної діяльності, що поєднує у собі елементи критичного мислення, наукового аналізу та правової обґрунтованості. Доведено, що застосовуючи у роботі всезагальні (філософські) методи, загальні (загально-наукові; загально-логічні) й спеціальні (приватні, особливі) методи судовий експерт-економіст не лише досліджує фінансово-господарські операції, але й розкриває їх суть у контексті загального фінансово-господарського процесу, створюючи таким чином цілісну аналітичну картину, яка дозволяє зробити неупереджені, аргументовані та юридично значимі висновки з досліджуваних питань.

Констатовано, що під методом судової економічної експертизи слід розуміти систему логічних та інструментальних операцій (способів, прийомів) одержання даних для вирішення завдань, поставлених перед судовим експертом-економістом. При цьому зауважено, що не кожен зі спеціальних методів може бути використаний в експертній практиці, а тільки ті, що відповідають вимогам наукової обґрунтованості, допустимості до застосування, наочності, законності, етичності, безпеки для судового експерта-економіста тощо. Акцентовано, що як і будь-який інший процес дослідження судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємств реалізується шляхом використання певних методів, прийомів і способів пізнання, що застосовуються у конкретній послідовності; наголошено на необхідності чіткого розмежування методів і прийомів проведення судовим експертом-економістом дослідження. Вказано, що використання методів в сукупності із спеціальними способами та прийомами є вкрай важливим і дозволяє судовому експерту-економісту всесторонньо й повно проводити експертне економічне дослідження проблемних питань пов'язаних із

фінансово-господарською діяльністю підприємств. Доведено, що метод документальної перевірки застосовується з метою встановлення правильності та обґрунтованості складання документів про господарські операції; виокремлено та окреслено зміст таких способів перевірки документів, як: перевірка за формою і змістом; арифметична перевірка; аналітична перевірка документів; логічна перевірка; нормативна документальна перевірка. Зазначено, що застосування методу документальної перевірки дозволяє судовому експерту-економісту: зробити висновки стосовно якості підготовлених документів; правильно застосувати методи в комплексній взаємодії із спеціальними способами і прийомами; всесторонньо і в повному обсязі проводити дослідження для вирішення поставленого експертного завдання. Встановлено доцільність комплексного застосування методу документальної перевірки та методу зіставлення документів, який полягає у порівнянні даних, що містяться у різних господарських документах, для встановлення тотожності відповідних показників чи розходжень (протиріч) між ними.

Констатовано, що комплексне використання методів зіставлення і документальної перевірки свідчить про їх нерозривний зв'язок і єдину сутність. Доведено, що під моделлю в судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємства слід розуміти певну систему, що відображає та відтворює об'єкт експертного економічного дослідження у формі економіко-математичної моделі та яка здатна замінити його таким чином, щоб в результаті вивчення такої системи судовий експерт-економіст отримав би нову інформацію про досліджуваний об'єкт. Встановлено, що метод моделювання є важливим інструментом у судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємств, особливо у процесі відновлення втрачених або знищених документів, що відображають господарські операції підприємства. Цей метод дозволяє створити інформаційну модель, що відтворює зміст відсутніх документів, спираючись на наявні дані та облікові записи. Серед прийомів, що використовуються в межах методу моделювання

виокремлено та схарактеризовано: реконструкцію господарської операції; умовне моделювання; ретроспективне моделювання; прогнозне моделювання; варіантне моделювання.

Наголошено, що використання способів і прийомів методу економічного аналізу в ході проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є ефективним засобом для встановлення окремих невідповідностей, що виявляються в ході економічних процесів і одержують своє відображення в обліковій інформації, а також широко застосовується в практиці для виявлення й оцінювання причин, що впливають на відхилення від нормального протікання виробничих процесів. Визначено, що фінансово-економічний аналіз доцільно розглядати як цілісну систему, як механізм оцінювання, ефективна дія якого забезпечується чітким дотриманням його технології і методики проведення; виокремлено основні етапи його проведення: на першому – здійснюється формування моделі аналітичного дослідження; на другому – проводиться дослідження стану, динаміки та можливостей функціонування економічної системи; на третьому – інтерпретуються система показників аналітичного дослідження. Окреслено основні способи та прийоми фінансово-економічного аналізу та акцентовано на необхідності їх застосування під час проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств. З точки зору наявного методичного забезпечення для аналізування фінансового стану господарюючого суб'єкта докладно розглянуто питання експертних досліджень, що спрямовані на вивчення фінансового стану підприємства та висвітлюють окремі його аспекти: загрози виникнення, накопичення або непогашення податкового боргу; оцінювання платоспроможності підприємства; аналізування фінансової стійкості підприємства.

Визначено, що судова економічна експертиза є важливим інструментом аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств у процесі судового провадження, що допомагає виявити можливі правопорушення, оцінити фінансовий стан суб'єктів господарювання та відповісти на питання

щодо розмірів матеріальної шкоди, а тому вона потребує належного процесуального та організаційного забезпечення. Констатовано, що вона призначається тільки у разі реальної необхідності в спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, які входять до предмету доказування. Аналізування нормативно-правових актів доводить, що організація призначення та проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств базується на низці процесуальних вимог нормативно-правових актів якими регулюється судова експертиза. Встановлено, що використання спеціальних економічних знань під час проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств можуть бути необхідні не тільки у кримінальному, а й у інших провадженнях. Окреслено процесуальні вимоги до судових експертів-економістів державних спеціалізованих установ, які проводять судові економічні експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств за спеціальністю 11.2 – «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств й організацій». Виокремлено випадки, коли судовий експерт-економіст не має права здійснювати експертизу фінансово-господарської діяльності підприємств та мусить заявити самовідвід.

Акцентовано увагу на тому, що організація та проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності має здійснюватися в установах судових експертиз, які не залежать від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду, чим забезпечиться принцип незалежності судового експерта та правильність його висновку. Висвітлено особливості організації проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств в судовому засіданні та виокремлено випадки, які є предметом дослідження судової економічної експертизи за експертною спеціальністю 11.2 для вирішення питань пов'язаних із визначенням: розміру матеріальних збитків; розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням. Зазначено, що підставою для проведення

судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням. Звернено увагу на те, що під час проведення експертиз в експертній установі організаційне, матеріально-технічне забезпечення їх виконання, контроль за своєчасним проведенням і за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів з питань експертизи покладається на керівника експертної установи.

Вказано, що особливістю методики проведення судової економічної експертизи з питань комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств є необхідність залучення в якості об'єктів дослідження не тільки первинних документів та облікових регістрів підприємства – платника податку, а й фінансової звітності підприємств. Наведено у загальному вигляді алгоритм проведення судово-економічної експертизи з питань комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств. Розкрито зміст розроблених алгоритмів розрахунку окремих показників фінансово-господарської діяльності підприємств із визначенням джерел вихідних даних та їх розрахунку, що рекомендовано застосовувати у процесі комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств та на підставі даних яких під час проведення експертного дослідження є можливість оцінювання рівня ефективності діяльності суб'єктів господарювання, їхньої ділової активності, платоспроможності та фінансової стійкості, а також для розроблення управлінських рішень щодо покращення їх фінансового стану.

Акцентовано, що під час виконання судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств експерт має обґрунтовувати свої висновки показниками фінансової діяльності підприємств порядок розрахунку яких передбачено чинними нормативно-правовими актами. Вказано, що інші показники, наявні у загальній теорії фінансового аналізу, можуть розраховуватись для виконання допоміжної функції під час проведення

даного виду судової експертизи.

Наголошено, що невід’ємною складовою механізму забезпечення економічної безпеки держави є судова економічна експертиза, оскільки її ефективне застосування сприяє: мінімізації ризиків фінансових правопорушень; підвищенню відповідальності суб’єктів господарювання; покращенню фінансового контролю та забезпеченню стабільного економічного розвитку країни. Виявлено, що провідне місце у цьому механізмі належить судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємств, яка забезпечує можливість проведення всебічного аналізування фінансових операцій і діяльності суб’єктів господарювання загалом. Доведено, що правопорушення у господарській діяльності підприємств є центральною ланкою злочинів в економічній сфері. На підставі проведеного статистичного аналізу даних щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні за період з 2019 року по лютий 2025 року, виявлено тенденції та вплив зовнішніх факторів на економічну злочинність і вказано на адаптацію злочинності до воєнного стану в країні та поступове її зростання. Зазначено, що формування ефективної системи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності у майбутньому та їх зменшення неможливе без взаємної ефективної роботи судових експертів-економістів і правоохоронних органів, оскільки процес доказування є важливим етапом під час розслідування кримінальних злочинів економічного спрямування, а призначення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є вкрай необхідним заходом для досягнення істини, встановлення винних осіб і притягнення їх до відповідальності.

Констатовано, що ефективність організації розслідування злочинів, пов’язаних з фінансово-господарською діяльністю підприємств, розкривається у взаємній співпраці та ефективній інформаційній комунікації задля досягнення поставленої спільної мети – боротьби із економічною злочинністю, що виникла в результаті фінансово-господарської діяльності підприємств. В контексті

судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств під «взаємодією» запропоновано розуміти узгоджену діяльність, спрямовану на підвищення ефективності та якості профілактичної роботи щодо попередження правопорушень пов'язаних з фінансово-господарською діяльністю підприємств шляхом використання спеціальних знань судових експертів-економістів для розроблення профілактичних пропозицій та успішної їх реалізації під час виконання судових економічних експертиз. Акцентовано, що взаємодія суб'єктів судово-експертної діяльності з іншими суб'єктами протидії злочинності, зокрема з проблемних питань щодо фінансово-господарської діяльності підприємств, є складним процесом, який базується не тільки на філософсько-соціальних і нормативних аспектах, але й має враховувати комунікаційну складову, що є тим базисом на якому будуються будь-які взаємовідносини. Узагальнено основні напрями налагодження та реалізації комунікативної спроможності суб'єктами судово-експертної діяльності та запропоновано перелік заходів для вирішення проблемних завдань у сфері судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств.

Констатовано, що такі заходи допоможуть суттєво підвищити дієвість комунікації між усіма учасниками судово-експертної діяльності, що сприятиме забезпеченню ефективної протидії економічній злочинності проведенням судових економічних експертиз з питань фінансово-господарської діяльності підприємств, підвищенню якості та своєчасності надання висновків експерта. Запропоновано виокремлювати три рівні ефективної співпраці: рівень інтеграційної взаємодії, який включає партнерство; рівень комунікативної спроможності, який полягає в інформуванні, консультуванні та діалозі; рівень інституційної взаємодії, який включає громадський експертний контроль. Встановлено, що одним із кроків на шляху до покращення співпраці між усіма суб'єктами на кожному з рівнів взаємодії слід визнати оцінку ефективності заходів на кожному з рівнів такої співпраці. Розроблена індексна модель, яка дозволяє об'єктивно аналізувати динаміку комунікаційної взаємодії,

впроваджувати коригуючі заходи та приймати ефективні стратегічні рішення для вирішення поставленої мети.

Ключові слова: висновок експерта, відповідальність, відшкодування збитків, документ, експертиза, кримінальне правопорушення, професійна діяльність, спеціальні знання, суб'єкти господарювання, судова експертиза, судова-економічна експертиза, судовий експерт, учасники кримінального провадження, фінансово-господарська діяльність підприємства.

SUMMARY

Hubanova I. V. Theoretical and general methodological provisions of the forensic economic examination of financial and economic activity of enterprises.
– *Qualifying scientific work on manuscript.*

PhD thesis by the specialty 081 "Law" (Field of Study 08 Law). – National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" of the Ministry of Justice of Ukraine. Kharkiv, 2025.

The dissertation is devoted to the definition of theoretical foundations and development of general methodological provisions of forensic and economic expertise of financial and economic activity of enterprises in order to increase its efficiency in the process of identifying economic offenses, assessing the financial stability of enterprises and ensuring objective trial.

It is stated that a number of sectors of the economy is in varying degrees criminalization, and therefore an effective investigation of economic offenses requires the use of special knowledge and an important role in this process is played by forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises. Based on the scientific and historical ideas about general sectoral knowledge and special knowledge, it was concluded that the origins of the use of special knowledge during expert research, including special economic knowledge, began at a time when the institute of forensic expertise did not even exist. It is established that the presence of special knowledge is a special feature that is inherent in judicial experts, including

judicial experts-economists, without which the study is impossible. The results of the analysis of scientific works suggest that special, in the context of this study, are knowledge that: are not well-known; acquired as a result of vocational education and supported by practical activities in a particular field; are systemic; used in order to establish the truth – their main purpose is to facilitate the solution of the problems of criminal justice, in particular in ensuring full and prompt detection and investigation of crimes; they correspond to the modern development of society and are based on the modern achievements of science and technology. The statement is supported that the attribution of legal knowledge to the category of special is categorically unacceptable. It is emphasized that it is thanks to the involvement of experts from the relevant fields of knowledge that it is possible to analyze more deeply criminal proceedings and eliminate gaps that cannot be filled with ordinary investigative actions since special knowledge is an important tool for establishing truth in criminal proceedings.

It is stated that an important component of examination is the use of a special methodological apparatus that allows you to obtain accurate and sound conclusions, it is an important mechanism for identifying truth and making competent decisions in different areas of public life. Analysis of scientific works and the lawmakers given in the normative-legal acts of defining the concept of «expertise», made it possible to make a generalization that «examination» is first and foremost a study of qualified specialists (experts) put before them to solve issues that require their use of specialized knowledge in the field of science, economics, techniques and techniques. It is established that forensic expertise differs from all other expertise and is a unique type of expert activity, since its appointment, carrying out and use of the obtained results is carried out in accordance with clearly defined rules of procedural legislation. On the basis of the results of the analysis of scientific works it is determined that the forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises has both procedural and financial and economic (economic) content:

- the procedural and legal content of such examination is to define it as a certain process, which is guided by the system of legally enshrined rules, which in

their totality regulate the procedure for the appointment and conduct of the examination, the rights and obligations of the expert-economist and other participants of the expert research; Such rules are generally accepted for all types of expertise, and according to the procedural approach, this examination is no different from other judicial expertise;

– financial and economic (economic) content lies in the practical nature of the use and implementation of a system of special economic knowledge in the field of accounting, finance, audit, economic analysis of economic activity, etc. regarding the specifics and methods of research; These features distinguish such expertise into an independent type of forensic economic expertise.

It is proved that in order to carry out forensic economic expertise of financial and economic activity of the enterprise, a forensic expert-economist (expert accountant) must have a high level of knowledge not only of accounting, analysis and control of economic activity, but also to have a certain amount of procedural knowledge, because it is only provided that it will be properly used. It is determined that the term "forensic economic expertise of financial and economic activity of the enterprise" should be understood in the first place the process of research by the expert of information on financial and economic operations of the enterprise, which is reflected in the objects provided for expert research, and which allows to obtain the conclusion of an expert, which should serve as a supporting instrument in the purpose by law. It is stated that economic expertise of this species can be used to prevent economic crimes and to help perform the function of control to the heads of business entities.

It is proved that the subject of forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises is the question of doubtful financial and economic transactions, which were revealed as a result of the implementation of by the state bodies of their controlling function and those facing the bodies of pre-trial investigation and the court for the establishment of truth in the case. Accordingly, the objects of forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises, form the financial and economic transactions recorded in accounting

documents and accounting registers, which are the subject of investigation or trial; These are documents that, in their totality, contain information that forms the subject of the study. The objects of study of forensic economic expertise, during which the financial and economic condition of the enterprise is analyzed are, in particular, the financial reporting of the enterprise, which is a system of generalized indicators that characterize the results of financial and economic activity of the enterprise. It is emphasized that financial statements are the main sources of information to analyze the financial condition of the enterprise. In turn, the results of the financial condition analysis allow to identify: provision of financial resources; expediency and efficiency of their placement and use; solvency of the enterprise; His financial relationships with partners, which is an important point in conducting forensic research on: bankruptcy, bankruptcy, determination of real monetary valuation of enterprise property. It is stated that the principles of forensic expert activity (legality, independence, objectivity and completeness of research) require objective opinion from the expert, so conducting a qualitative expert research is impossible without the study of other documentary objects of the case, which are additional sources of information that enables the expert to provide a full and comprehensive conclusion.

It is proved that the methodology of forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises is endowed with the study apparatus, which includes: principles of organization and conduct of scientific research on determining the state of financial and economic activity of enterprises; a system of methods of scientific research in the field of economy and ways of conducting it to solve the problems of justice; conceptual and categorical basis of scientific research in the field of forensic economic expertise of the financial and economic status of enterprises, in particular: relevance, issues, object, object, purpose, task, scientific novelty, heuristic value, theoretical and practical significance. It is established that the concept of "methodology" is much broader than the concept of "method". The methodology proposes to understand the conceptual presentation of the purpose, objectives, content and methods of research, which in their totality ensure the receipt of the most objective, accurate, systematic information about processes and phenomena. The

methodology of forensic economic expertise in general and financial and economic activity of enterprises in particular, should be considered a holistic system, which includes general scientific, economic and special methods, methods and techniques of expert research.

It is noted that an important feature of the methodological approach is its focus on obtaining a result that can be practical. It is supported that it is advisable to use several methodological approaches to research any object and the result, depending on the goals and objectives, the availability of methods and the availability of methods, which ensures the observance of such basic principles of judicial expert activity as objectivity and completeness. Under the method of conducting forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises is proposed to understand the result of intellectual scientific work, which contains a system of research methods that are used in the process of consistent actions of the expert in order to perform a certain expert task. It is proved that the issues of financial and economic activity of enterprises that are set to the judicial expert-economic activity should be resolved in accordance with the system of certain rules, which are recorded in the examination methodology or created by the expert himself, and which, in fact, is an algorithm of execution of a certain expert study.

It is determined that the methodology of conducting forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises, as the doctrine of methods and techniques of research, considers the essential characteristics of specific methods of cognition, which constitute the general direction of expert research-the way of establishing truth. Based on the analysis of scientific sources, two main stages (stages) of knowledge during the forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises are distinguished, namely: the empirical stage of the study, which is dominated hypotheses, models, formation of theories. It is proved that the general method of forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises should be understood as a set investigation. The main general (general scientific; general logical) methods and techniques are distinguished and the directions of their application in the practical context of forensic economic expertise

of financial and economic activity of enterprises are given; It is stated that they are integral tools for the work of a forensic expert-economist and allow not only to interpret the documents correctly, but also to draw sound conclusions that have evidence in the trial. The issue of using a systematic approach, which provides a comprehensive analysis of the activity of enterprises and contributes to the objective establishment of facts and making sound decisions in lawsuits, and in practical activity concentrates an expert on the study of objects as complex, structured systems, which allows judicial experts. The probable and statistical research methods that play an important role in forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises are outlined, as they allow to analyze the data ranges and to evaluate the impact of certain factors on the results of economic activity of enterprises. It is established that the process of conducting forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises is a complex, multilevel system of cognitive activity, which combines elements of critical thinking, scientific analysis and legal validity. It is proven that using universal (philosophical) methods, general (general scientific; general logical) and special (private, special) methods of judicial expert not only examines financial and economic operations, but also reveals their essence in the context of the general financial and economic process, thus creating a co-and-owned expert conclusions.

It is stated that the method of forensic economic expertise should be understood as a system of logical and instrumental operations (methods, techniques) of obtaining data to solve the tasks set before the judicial expert. It is noted that not every special methods can be used in expert practice, but only those that meet the requirements of scientific validity, admissibility for use, clarity, legality, ethics, safety for a forensic expert-economist, etc.

It is emphasized that, like any other process of research, forensic expertise of financial and economic activity of enterprises is realized by using certain methods, techniques and methods of cognition used in a specific sequence; the need for a clear delineation of the methods and techniques of conducting a judicial expert-economist of the study is emphasized. It is stated that the use of methods in combination with

special methods and techniques is extremely important and allows the forensic expert-economist to conduct a comprehensive and fully expert economic research of problematic issues related to financial and economic activities of enterprises.

It is proved that the documentary verification method is used to establish the correctness and validity of drafting documents on business operations; The content of such methods of verification of documents as: verification in form and content is distinguished and outlined; arithmetic check; analytical verification of documents; logical check; regulatory documentation. It is stated that the application of the documentary verification method allows the forensic expert-economist: to draw conclusions regarding the quality of the prepared documents; correctly apply methods in complex interaction with special methods and techniques; all-in-law and in full conduct research to solve the expert task.

The feasibility of comprehensive application of the documentary verification method and the method of comparison of documents, which consists in comparing the data contained in different economic documents, to establish the identity of the corresponding indicators or differences (contradictions) between them. It is stated that the integrated use of comparison and documentary methods indicates their inseparable connection and a single essence. It is proved that the model in the forensic economic expertise of the financial and economic activity of the enterprise should be understood as a certain system that reflects and reproduces the object of expert economic research in the form of an economic and mathematical model and which is able to replace it in such a way that as a result of the study of such a system, a forensic expert would receive a new information about the object.

It is established that the modeling method is an important tool in the judicial economic expertise of financial and economic activity of enterprises, especially in the process of restoring lost or destroyed documents reflecting the business operations of the enterprise. This method allows you to create an information model that reproduces the content of the missing documents based on available data and accounts. Among the techniques used within the modeling method is distinguished and characterized: reconstruction of economic operation; conditional modeling;

retrospective modeling; forecast modeling; optional modeling.

It is emphasized that the use of methods and techniques of the method of economic analysis in the course of forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises is an effective means of establishing individual discrepancies, which are manifested in the course of economic processes and are reflected in accounting information, and is widely used in practice to identify and evaluate. It is determined that financial and economic analysis should be considered as a holistic system, as a mechanism of evaluation, the effective effect of which is ensured by clear adherence to its technology and methods of conducting; The main stages of its conduct are distinguished: on the first – the formation of a model of analytical research is carried out; on the second – a study of the state, dynamics and opportunities of functioning of the economic system is carried out; The third is interpreting a system of analytical research.

The basic methods and techniques of financial and economic analysis are outlined and emphasized on the need for their use during the forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises. From the point of view of the available methodological support for the analysis of the financial condition of the economic entity, the issues of expert research aimed at studying the financial condition of the enterprise and covering its individual aspects are considered in detail: threats to the occurrence, accumulation or underdevelopment of tax debt; assessment of the solvency of the enterprise; analysis of financial stability of the enterprise.

It is determined that judicial economic expertise is an important tool for the analysis of financial and economic activity of enterprises in the process of court proceedings, which helps to identify possible offenses, assess the financial condition of economic entities and answer questions about the amount of material damage, and therefore requires proper procedural and organizational support. It is stated that it is assigned only in case of real need for special knowledge to establish the actual data that is included in the subject of proof. The analysis of normative legal acts proves that the organization of appointment and conduct of forensic economic expertise of

financial and economic activity of enterprises is based on a number of procedural requirements of regulatory acts that are regulated by forensic expertise. It is established that the use of special economic knowledge in conducting forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises may be necessary not only in criminal but also in other proceedings.

The procedural requirements for forensic experts-economists of state specialized institutions, which conduct forensic economic examinations of financial and economic activity of enterprises in the specialty 11.2 – «Research of documents on economic activity of enterprises and organizations" are outlined. There are cases where a forensic expert-economist is not entitled to carry out an examination of financial and economic activity of enterprises and must declare self-reproduction. It is emphasized that the organization and conduct of forensic economic expertise of financial and economic activity should be carried out in the institutions of forensic examinations that do not depend on bodies that carry out operational search activities, pre-trial investigation bodies and court, which will ensure the principle of independence of the forensic expert and the correctness of its conclusion. The peculiarities of the organization of forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises in the court session are covered and the cases that are the subject of study of forensic economic expertise in expert specialty 11.2 are distinguished to resolve issues related to the definition: the amount of material losses; the amount of harm of non -pecuniary nature, damage to the environment caused by a criminal offense. It is stated that the basis for conducting forensic economic expertise of financial and economic activity of enterprises in accordance with the current legislation is a procedural document on the appointment of an expertise, drawn up by an authorized person (body), or an agreement with an expert or expert institution, concluded on a written request. It is noteworthy that during the expertise in the expert institution, organizational, logistical support for their implementation, control over the timely implementation and compliance with laws and other normative legal acts on examination is entrusted to the head of the expert institution.

Keywords: expert opinion, liability, compensation of losses, document,

examination, criminal offense, professional activity, special knowledge, business entities, forensic examination, forensic economic examination, forensic expert, participants in criminal proceedings, financial and economic activities of the enterprise.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Хомутенко О. В., Губанова І. В. Проблеми, що виникають при проведенні судово-економічних експертиз у сфері оподаткування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2005. Вип. 5. С. 426–430 (0,8 д. а., особисто автору належить 0,4 д. а, узагальнено експертну практику судово-економічних експертиз у сфері оподаткування).

2. Капустник К. В., Губанова І. В. Інформаційне забезпечення судово-економічних експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип. 9. С. 462–465 (0,7 д. а, особисто автору належить 0,35 д. а., проведено збір та аналізування статистичних даних щодо інформаційного забезпечення судово-економічних експертиз).

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.029>.

3. Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз, пов'язаних з банкрутством банків. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19 (1). С. 379–388 (1,2 д. а).

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.029>.

4. Угровецький О. П., Аніщенко О. В., Губанова І. В. Економіко-правові аспекти забезпечення фінансово-економічної безпеки на підґрунті євроекономічної інтеграції. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2020. Вип. № 1 (32). С. 394–402 (0,8 д. а., особисто автору належить 0,26 д. а., проаналізовано європейський досвід запобігання

економічної злочинності у сфері господарської діяльності).

DOI: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/2898/2936>.

5. Губанова І. В. Особливості моделювання ймовірності банкрутства за допомогою дискримінантних моделей та їх застосування в судовій економічній експертизі. *Бізнес Інформ*. 2021. №2. С. 88–93 (0,7 д. а.).

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-2-88-93>.

6. Губанова І. В. Роль судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств у забезпеченні економічної безпеки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 2. С. 1305–1311 (1,1 д. а.).

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.198>.

7. Губанова І. В. Організаційні заходи для забезпечення ефективного вирішення проблемних завдань при проведенні судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств. *Науковий вісник УжНУ. Серія Право*. 2025. Вип. 88. Ч. 2. С. 32–37 (1,2 д. а.).

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.4>.

8. Губанова І. В. Роль судової економічної експертизи у виявленні та запобіганні банкрутству підприємств. *Теоретико-правові та методичні засади судово-експертних досліджень у справах про банкрутство підприємств : монографія* / Білоусов О. М., Ненько С. С., Петрова І. А. та ін. Харків: Нац. наук. центр «Ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. 336 с. С. 199–226 (19,3 д. а., особисто автору належить 1,56 д. а., проведено комплексний аналіз фінансово-господарської діяльності підприємств)

URL: <https://drive.google.com/file/d/1zeo2tyav8cTFovZTvmVI5jfTxympQ-sx/view>

9. Petrova I., Anishenko O., Hubanova I. Modern Ukrainian Realities of Bankruptcy of Enterprises. *Sustainable development under the conditions of European integration : collective monograph* / editorial board Darko Bele, Lidija Weis, Nevenka Maher. Ljubljana: VŠPV, Visoka šola za poslovne vede = Ljubljana School of Business, 2019. 440 p. P. 357–370 (2,2 д. а., особисто автору належить 0,73 д. а., розглянуто алгоритми розрахунку показників господарської

діяльності, на підставі яких визначається банкрутство підприємств).

URL: <https://surl.li/nzyeyp>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Капустник К. В., Губанова І. В., Хомутенко О. В. Проблеми визначення критеріїв оцінки складності судово-економічних експертиз. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матеріалів засід. «круглого столу», присвяч. 85-річчю Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 11–12 листоп. 2008 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2008. С. 313–320 (0,2 д. а).

11. Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз пов'язаних з банкрутством підприємств. *Судова експертиза: сучасність та майбутнє* : зб. матеріалів круглого столу (м. Львів, 25 січ. 2018 р.). Львів : ЛНДІСЕ МЮУ, 2019. С. 50–52 (0,1 д.а.).

12. Аніщенко О. В., Губанова І. В. Оцінка та аналіз фінансової складової в угодах з постачальниками матеріальних ресурсів. *International scientific and practical conference «Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage»* : Conference proceeding, January 25–26, 2019. Arad: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 648 p. Р. 161–164 (0,2 д. а).

13. Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз пов'язаних з визначенням платоспроможності підприємств. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня нар. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 394–397 (0,2 д.а.).

14. Губанова І. В. Щодо питань банкрутства банків при проведенні судових економічних експертиз. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування* : зб. матеріалів всеукр.наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 07 черв. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 47–51 (0,2 д. а).

15. Губанова І. В. Щодо питань комплексного аналізу фінансово-

господарської діяльності підприємств під час проведення економічних експертиз. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 140–142 (0,1 д. а).

16. Губанова І. В. Щодо проведення судових економічних експертиз з питань розрахунку упущеної вигоди при частковій втраті підприємствами спроможності здійснювати фінансово-господарську діяльність внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Актуальні питання призначення та проведення судових економічних експертиз в сучасних умовах* : зб. мат-лів всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 груд. 2024 р.). Дніпро : Видавець Біла К. О., 2024. С. 51–56 (0,2 д. а).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	30
ВСТУП	31
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ	44
1.1 Гносеологічні засади становлення та розвитку спеціальних знань та їхня роль у судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємств	44
1.2 Теоретичні засади визначення поняття та змісту судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємства	64
1.3 Цілі та завдання судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, її місце та роль у стратегічному розвитку держави	88
Висновки до розділу 1	109
Список використаних джерел до розділу 1	115
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ	132
2.1 Теоретичні засади методології судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, її принципи та функції	132
2.2 Методичні підходи до проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств	143
2.3 Спеціальні методи, способи та прийоми проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств	154
2.4 Методичне забезпечення аналізування фінансового стану	

господарюючого суб'єкта	176
Висновки до розділу 2	187
Список використаних джерел до розділу 2	194
РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ	202
3.1 Процесуальні та організаційні засади призначення та проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств	202
3.2. Методика проведення судових економічних експертиз з питань комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств	224
3.3 Організаційні заходи забезпечення ефективної протидії економічній злочинності під час проведення судових економічних експертиз з питань фінансово-господарської діяльності підприємств	245
Висновки до розділу 3	261
Список використаних джерел до розділу 3	268
ВИСНОВКИ	275
Додатки	288

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВОК – власні оборотні кошти

ГКУ – господарський кодекс України

КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства.

ККУ – Кримінальний кодекс України.

КПКУ – Кримінальний процесуальний кодекс України.

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення.

ННЦ ІСЕ – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

НП(С)БО – Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку.

НПА – нормативно-правовий акт.

НСРД – негласна слідча (розшукова) дія.

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України.

МОН України – Міністерство освіти і науки України.

Мін'юст України – Міністерство юстиції України

ОГП – Офіс Генерального прокурора України.

ПКУ – податковий кодекс України.

СБУ – Служба безпеки України.

СРД – слідча (розшукова) дія.

ТЕЦ – теплоелектроцентрально.

ЦКУ – Цивільний кодекс України.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У сучасному світі більшість економічних злочинів вчиняються суб'єктами господарювання в процесі здійснення ними управлінської або фінансово-господарської діяльності та проявляються у недотриманні регламентуючих цю діяльність норм і правил. Найчастіше сліди подібних злочинів знаходять своє відображення у відповідних документах, якими ця діяльність оформлюється та супроводжується. Слід акцентувати, що злочини в економічній сфері здебільшого є латентними й доволі часто маскуються зовнішньо звичайними та на перший погляд законними господарськими угодами. Не можна також забувати й про те, що подібні злочини найчастіше вчиняються з використанням прийомів спрямованих на викривлення й фальсифікацію результатів діяльності суб'єкта господарювання. Така ситуація обумовлює одне із провідних місць судової економічної експертизи у розслідуванні економічних злочинів і необхідність застосування комплексу прийомів і методів для аналізування фінансово-господарського стану підприємства.

Зазначимо, що формування теоретичних і практичних засад сучасної судово-економічної експертизи здійснювалось на наукових працях відомих вітчизняних вчених, а саме: Ф. Ф. Бутинця, П. В. Гуцаленка, Л. В. Діканя, Н. Я. Дондика, Л. П. Климович, В. Б. Любкіна, Г. Г. Муміновій-Савіної, І. А. Панченко, В. Д. Понікарова та інших. На сьогодні практика аналізування фінансово-господарської діяльності підприємства, базуючись на ґрунтовній теорії, дозволяє виокремити значну кількість методичних рекомендацій для судових експертів-економістів щодо комплексного оцінювання фінансового стану підприємства – від класичних моделей Альтмана, Лісу, Спрінгейта, Тафлера, Чессера, Конана і Гольдера до адаптованих до вітчизняних умов господарювання, розроблених Р. С. Сайфуліним, Г. Г. Кадиковим, О. О. Терещенком та іншими.

Однак, необхідність розробляння нового теоретичного підґрунтя

проведення експертних досліджень у сфері аналізування фінансово-господарської діяльності підприємства обумовлена значними змінами вітчизняного законодавства: реформуванням системи бухгалтерського обліку, оновленням форми фінансової звітності, удосконаленням підходи до її складання. Одночасно вимоги Положень (стандартів) бухгалтерського обліку № 1 ... № 5, що визначали як основні принципи подання фінансової звітності, так і окремі деталі заповнення фінансових звітів втратили чинність, постає актуальне питання трансформації рядків фінансової звітності, що використовувались для розрахунку показників фінансового стану підприємств згідно з Методикою, відповідно до вимог нових стандартів, та визначення економічної сутності показників.

Крім того, останнім часом до експертних установ надходить велика кількість запитів на проведення судово-економічних експертиз з питань комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств. Це викликано, насамперед, необхідністю доведення необґрунтованості видачі кредиту; можливості, або неможливості погашення грошових зобов'язань, у т.ч. з виплати заробітної плати; аналізування впливу певної управлінської політики на фінансовий стан підприємства; пошук напрямів для оптимізації витрат і доходів підприємства тощо. При цьому, проведення комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств не розглядається як єдина методика вирішення кінцевого експертного завдання, а залишається елементом, що може бути використаний під час вирішення завдань широкого спектру.

Найчастіше ініціаторами проведення експертизи (замовником дослідження) комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств є органи прокуратури, СБУ, МВС України, суди, а також інші користувачі інформації (інвестори, кредитори, аудитори, податкові органи). Основною сутністю проблеми є питання оцінювання обґрунтованості певних дій або бездіяльності посадових осіб підприємств в умовах поточного фінансового стану господарюючих суб'єктів і впливу окремих операцій на нього. Ефективне комплексне аналізування фінансово-господарської діяльності

лежить в основі прийняття раціональних фінансових рішень, тому досліджувана тематика є надзвичайно актуальною і має велику практичну значимість. На даний час відсутній єдиний підхід до комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств в умовах адаптації бухгалтерського обліку до міжнародних стандартів під час проведення судово-економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств.

Наведене вище вказує на актуальність обраної теми дисертаційного дослідження й обумовлює його зміст, структуру та засвідчує науково-теоретичну й практичну значущість даної роботи. Дослідження дозволить узагальнити теоретичні засади та практичні напрацювання щодо процесуально-правового регулювання судово-економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств і визначити шляхи та заходи із забезпечення ефективної протидії економічній злочинності під час проведення судових економічних експертиз з питань фінансово-господарської діяльності підприємств. Крім того, проведене дослідження забезпечить систематизацію та методичну однорідність експертної практики; підвищить результативність експертних досліджень й ефективність вирішення експертних завдань; розширить можливості даного виду судової експертизи через вдосконалення її методичної бази.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана тематика відповідає й узгоджується із положеннями Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 рр., що схвалена Указом Президента України від 11.06.2021 № 231/2021; Стратегією боротьби із організованою злочинністю, що затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126; положень Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020; Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30.09.2019 № 722/2019; пріоритетних напрямів «Правові механізми забезпечення і захисту прав і

свобод людини» й «Фундаментальні та прикладні проблеми наукового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні» на 2021-2025 рр.

Також вона відповідає Плану науково-дослідних робіт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (державний реєстраційний номер в УкрІНТЕІ – 0118U100611), Переліку тем дисертаційних досліджень з юридичних наук, розглянутих та схвалених координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України (п. 883, 2018 р.).

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (нині – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса») Міністерства юстиції України (протокол № 10 від 19 жовтня 2018 року).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є забезпечення систематизації та методичної однорідності розроблення теоретичних і практичних засад застосування методики проведення судових економічних експертиз з питань комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств. Досягнення зазначеної мети є можливим за умови системного комплексного підходу до вирішення низки взаємозалежних завдань, зокрема:

- схарактеризувати наукові та історичні уявлення про спеціальні знання та їхню роль у судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємств;
- окреслити теоретичні засади визначення поняття та змісту судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємства;
- встановити цілі та завдання судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств;
- визначити місце та роль у стратегічному розвитку держави судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств;
- опрацювати теоретичні засади методології судової економічної

експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств;

- розкрити суть принципів і функцій судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств;

- систематизувати загальні методичні підходи до проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств;

- виокремити спеціальні методи, способи та прийоми проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств;

- оптимізувати процесуальні та організаційні засади призначення й проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств;

- розкрити можливості використання організаційних заходів у забезпеченні ефективної протидії економічній злочинності під час проведення судових економічних експертиз з питань фінансово-господарської діяльності підприємств.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають під час проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємства.

Предмет дослідження є теоретико-правові та методичні засади судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств.

Методи дослідження. В процесі дослідження було застосовано систему методів пізнання, що забезпечило достовірність отриманих результатів і висновків. Методологічною основою дисертації обрано міждисциплінарний підхід, який включає використання комплексу загально-наукових, філософських і спеціальних методів наукового пізнання, положень теорії доказів, логіки, гносеології, кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи, обрання яких зумовлено об'єктом, предметом, метою й завданням даного дослідження. Історико-правовий метод використовувався під час аналізування генезису, виявлення характерних тенденцій формування та розвитку наукових поглядів стосовно судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, а також процесуальних

аспектів експертних досліджень даного напрямку (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1–2.3, 3.1). Догматичний метод використано під час визначення правових і криміналістичних категорій, з'ясування їх суті для поглибленого вивчення й уточнення понятійно-категоріального апарату використаного в дослідженні (розділи 1–3). Діалектичний метод сприяв вирішенню визначених завдань у динаміці, встановленню кореляційних зв'язків складових провадження експертних досліджень і розуміння об'єкта та предмета дослідження й сприяв установленню їх взаємозв'язку та взаємозумовленості (розділи 1–3). Логіко-семантичний і структурно-логічний методи дозволили провести критичне аналізування висвітлених у спеціальній літературі положень і пропозицій, тим самим сприяючи формуванню та викладенню науково-обґрунтованих положень у тексті дисертації та наукових публікаціях (розділи 1–3). Застосування формально-логічного методу забезпечило викладення матеріалу й сформованих висновків і рекомендацій логічно-структуровано та формально-обґрунтовано (розділи 1–3). Порівняльно-правовий метод дав можливість дослідити рівень правового регулювання судово-економічних експертиз і рівень відповідності нормативно-правових актів законодавству, що регулює експертну діяльність в Україні (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1, 3.3).

Поряд із загально-науковими методами використовувались окремо-наукові методи та прийоми дослідження (спеціальні), а саме: розрахунково-аналітичні (економічний аналіз, статистичні розрахунки, економіко-математичні методи); документальні (формальна і арифметична перевірка документів; нормативно-правова оцінка господарських операцій; спосіб зворотного рахунку; зустрічна перевірка документів; контрольна звірка тощо); інструментальні (контрольні заміри робіт; суцільні спостереження; експеримент тощо), узагальнення, оцінювання та реалізації експертиз (підрозділи 2.2–2.4, 3.1, 3.2). Спеціальні методи дослідження дозволили, спираючись на науково-обґрунтовані підходи в експертних дослідженнях, отримати об'єктивні достовірні результати судово-економічної експертизи для оцінювання діяльності господарюючих суб'єктів (підрозділи 2.2–2.4, 3.1–3.3).

Широко застосовувались методи статистичного аналізу та соціологічні методи, зокрема, під час аналізування кримінальних проваджень, узагальнення матеріалів анкетування, а також даних офіційної статистики щодо судово-економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження склали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених інституту судової експертизи, економічних судово-експертних досліджень, залученню обізнаних осіб у судових провадженнях і процесуальному порядку їх залучення. Нормативно-правову основу дослідження складають Конституція України, закони України та інші чинні нормативно-правові акти.

Емпіричну базу даного дослідження становлять систематизовані матеріали офіційної статистики із узагальнення практики процесуальної діяльності слідчих Національної поліції, публікації в періодичних виданнях, довідкова література, відомчі аналітичні матеріали, інші офіційні документи з інформацією щодо розслідування даної групи правопорушень і проведення судово-економічних експертиз, а також дані анкетування. В опитуванні взяли участь 204 респонденти (додатки Б1 та Б2); серед респондентів: судові експерти – 58 осіб; слідчі / дізнавачі – 84 особи; судді – 21 особа; адвокати – 37 осіб. Піддано узагальненню 312 висновків експертів із питань фінансово-господарської діяльності підприємств.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що проведене дисертаційне дослідження за характером і змістом вивчених питань є одним із перших в Україні комплексним науковим дослідженням теоретичних і методичних засад судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств. За результатами здійснених наукових пошуків сформульовано низку концептуальних положень та обґрунтованих висновків і рекомендацій, що визначають перспективи протидії правопорушенням у сфері фінансово-господарської діяльності підприємств. Основні із них такі:

вперше:

– аргументовано, що метод моделювання є провідним інструментом у

судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємств, особливо в процесі відновлення втрачених або знищених документів, що відображають господарські операції підприємства, оскільки дозволяє створити інформаційну модель, яка відтворює зміст відсутніх документів, спираючись на наявні дані та облікові записи;

- розроблено алгоритми розрахунку окремих показників фінансово-господарської діяльності підприємств із визначенням джерел вихідних даних та їх розрахунку, що рекомендовано застосовувати у процесі комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств для оцінювання: рівня ефективності діяльності суб'єктів господарювання, їх ділової активності, платоспроможності та фінансової стійкості;

- запропонована індексна модель, яка дозволяє об'єктивно аналізувати динаміку комунікаційної взаємодії, впроваджувати коригуючі заходи та приймати ефективні стратегічні рішення для досягнення поставленої мети;

удосконалено:

- наукові погляди щодо основного призначення спеціальних знань для вирішення питань фінансово-господарського стану підприємства, що полягає у сприянні вирішенню завдань кримінального судочинства, зокрема у: забезпеченні повного та оперативного розкриття й розслідування злочинів; відповідають сучасному розвитку суспільства та базуються на сучасних досягненнях науки й техніки;

- визначення поняття «судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємства» – це *процес дослідження експертом інформації щодо фінансово-господарських операцій підприємства, яка відображена в наданих на експертне дослідження об'єктах, та який, дозволяє отримати висновок експерта, що має слугувати допоміжним інструментом у встановленні істини правоохоронними органами, судом чи іншою зацікавленою особою, яка має намір довести свою правоту у визначеному законом порядку;*

- розуміння того, що результати аналізування фінансового стану дозволяють виявити: забезпеченість фінансовими ресурсами; доцільність та

ефективність їх розміщення і використання; платоспроможність підприємства; його фінансові взаємини з партнерами, що є важливим моментом під час проведення судово-економічних досліджень з питань: банкрутства, доведення до банкрутства, можливості своєчасного погашення зобов'язань;

– поняття методології судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств – це цілісна система, що базується на концептуальному викладі мети, завдань, змісту й методів дослідження, що у своїй сукупності забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища та включає загальнонаукові, економічні і спеціальні методи, способи і прийоми експертного дослідження;

– інструментарій покращення наявного методичного забезпечення для аналізування фінансового стану господарюючого суб'єкта – наведено особливості експертних досліджень, що спрямовані на окреслення фінансового стану підприємства та висвітлюють окремі його аспекти: загрози виникнення, накопичення або непогашення податкового боргу; оцінювання платоспроможності підприємства; аналізування фінансової стійкості підприємства;

дістали подальшого розвитку:

– розуміння спеціальних знань, у контексті даного дослідження – це знання, які: не є загальновідомими; набуті в результаті отримання професійної освіти та підкріплені практичною діяльністю в певній сфері; мають системний характер; використовуються з метою встановлення істини;

– поняття об'єкту судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств — це документи, що у своїй сукупності містять інформацію, яка формує предмет дослідження; ними є, зокрема, фінансова звітність підприємства, що являє собою систему узагальнених показників, які характеризують підсумки фінансово-господарської діяльності підприємства;

– принципи судово-експертної діяльності (законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження), які вимагають від експерта об'єктивної

думки, оскільки проведення якісного експертного дослідження неможливе без вивчення й інших документальних об'єктів справи, що є додатковими джерелами інформації, які дають можливість експерту надати повний і вичерпний висновок;

– поняття загального методу судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств під яким запропоновано розуміти сукупність способів і прийомів, які застосовуються експертом-економістом під час дослідження документів бухгалтерського обліку, фінансової звітності та інших матеріалів, а також сукупність методів, що дозволяють встановлювати здійснення, відображення тих або інших бухгалтерських операцій про різні сторони фінансово-господарської діяльності підприємств, що стали предметом розслідування;

– окремі аспекти організації проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств в судовому засіданні та виокремлено випадки, які є предметом дослідження судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств для вирішення питань пов'язаних із визначенням: розміру матеріальних збитків; розміру шкоди немайнового характеру чи шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні результати були спрямовані на розроблення та удосконалення теоретичних і правових засад, організації і методології судово-економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств у господарському, цивільному, адміністративному та кримінальному судочинстві на етапах розслідування правопорушень і провадження у суді й використовувались за такими напрямками:

– у науково-дослідній роботі – сформульовані положення, узагальнення, висновки та рекомендації становлять підґрунтя для подальшого розроблення загально-теоретичних проблем теорії та удосконалення організаційно-правового регулювання судово-економічних експертиз фінансово-

господарської діяльності підприємств (*акт впровадження у науково-дослідну роботу Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*);

- *законотворчій діяльності* – задля удосконаленні норм процесуального закону в частині призначення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств (залучення експерта);

- *у правозастосуванні* – з метою підвищення ефективності діяльності слідчих, прокурорів інших учасників, які залучаються до провадження судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності;

- *в освітньому процесі* – під час викладання дисципліни «Процесуальні проблеми експертного забезпечення правосуддя у кримінальному провадженні» (*акт про впровадження в освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 27 березня 2025 р.*).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно, усі сформульовані положення, висновки та пропозиції є результатом власних досліджень. Для отримання наукових результатів було проаналізовано та критично осмислено низку нормативних джерел, наукових досліджень, слідчу та експертну практику; обґрунтовано теоретичні положення та запропоновано слушні рекомендації, спрямовані на удосконалення теоретичних і загально-методичних засад судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств. Нові наукові результати отримані здобувачем особисто, опубліковані в одноосібно підготовлених наукових працях, так й у співавторстві. У роботах, написаних у співавторстві, дисертанту належить: у колективній монографії «SUSTAINABLE development under the conditions of European integration» частина «Modern Ukrainian Realities of Bankruptcy of Enterprises» (співавтори Петрова І., Аніщенко О.) – розроблення плану публікації, узагальнення результатів, формулювання висновків та рекомендацій; у монографії «Теоретико-правові та методичні засади судово-експертних досліджень у справах про банкрутство підприємств»

дисертантка є автором розділу 5; у статті «Проблеми, що виникають при проведенні судово-економічних експертиз у сфері оподаткування» (співавтор Хомутенко О. В.) – формулювання досліджуваних проблем, розкриття їх змісту, узагальнення результатів; у статті «Інформаційне забезпечення судово-економічних експертиз» (співавтор Капустник К. В.) – аналізування напрацювань науковців із даного питання, формулювання мети, підбір методів дослідження, узагальнення результатів; у статті «Економіко-правові аспекти забезпечення фінансово-економічної безпеки на підґрунті євро-економічної інтеграції» (співавтори Угровецький О. П., Аніщенко О. В.) – розробляння алгоритму дослідження, проведення узагальнень і формулювання висновків.

Під час підготовки дисертаційного дослідження було використано власний 30 річний досвід роботи судовим експертом. Дисертація є самостійним науковим дослідженням здобувача. Ідеї співавторів опублікованих наукових праць у дослідженні не використовувались.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дослідження доповідались і обговорювались на міжнародних конференціях, засіданнях круглих столів, семінарах, а саме: засіданні «круглого столу», присвяченому 85-річчю Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 11–12 листопада 2008 року); засіданні круглого столу «Судова експертиза: сучасність та майбутнє» (м. Львів, 25 січня 2018 року); conference proceeding «*International scientific and practical conference «Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage»*» (Baltija. Arad, January 25–26, 2019); міжнародній науково-практичній конференції присвяченої 150-річчю від дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 18–19 квітня 2019 року); всеукраїнській науково-практичній конференції «*Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування*» (м. Дніпро, 07 червня 2019 року); міжнародній науково-практичній конференції-полілогу «*Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*» (м. Харків, 15–16 квітня 2021 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «*Актуальні питання призначення та проведення*

судових економічних експертиз в сучасних умовах» (м. Дніпро, 12 грудня 2024 року).

Публікації. Основні результати дисертації та сформульовані положення викладено у трьох наукових статтях, опублікованих у наукових виданнях, визнаних МОН України фаховими за спеціальністю «юридичні науки», а також у семи тезах наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять 10 підрозділів, висновків і списку використаних джерел (239 найменувань) до кожного розділу (на 32 сторінках) та загальних висновків, і додатків (на 70 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить – 358 сторінок, із них основний текст – 226 сторінок, робота включає 11 рисунків та 2 таблиці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

1.1 Гносеологічні засади становлення та розвитку спеціальних знань та їхня роль у судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємств

Сучасна ринкова економіка відкриває широкі можливості для реалізації різноманітних економічних проектів, спрямованих на отримання законного прибутку, створення конкурентоспроможного бізнесу, залучення інвестицій і забезпечення фінансової стабільності підприємств. Водночас вона також створює сприятливі умови для виникнення економічних злочинів, які можуть включати фінансові махінації, ухилення від сплати податків, відмивання та легалізація коштів, корупційні схеми та інші незаконні дії, що завдають шкоди як державному бюджету, так і чесним підприємцям.

Так, реформи, що здійснюються в Україні, супроводжуються криміналізацією суспільства та зростанням злочинності, особливо в економічній та фінансовій сферах. Як стверджує колектив авторів монографії «Теоретико-правові та методичні засади судово-експертних досліджень у справах про банкрутство підприємств», «низка галузей економіки в тій чи іншій мірі піддається криміналізації» [120, с. 6]. При цьому, злочинні спільноти активно використовують фінансові процеси у своїх схемах, оскільки вони відкривають широкі можливості для приховування незаконних операцій, відмивання коштів і нелегального збагачення. Особливий інтерес для них становлять процеси фінансування господарюючих суб'єктів та механізми формування фінансових потоків, що зумовлено самою сутністю цих процесів та їх складовою природою.

Зауважимо, що нерідко вчинення економічних злочинів супроводжується використанням складних схем фальсифікації фінансової звітності, підробкою документів, створенням фіктивних підприємств, маніпулюванням бухгалтерськими балансами та іншими способами фабрикивання результатів господарської діяльності. Подібні дії не лише дозволяють приховувати незаконне походження капіталу, але й вводять в оману контролюючі органи, що значно ускладнює процеси виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері фінансово-господарської діяльності підприємств. Слід акцентувати, що розвиток організованої економічної злочинності призводить до:

- зростання рівня її складності;
- появи нових методів маскування незаконних операцій;
- посилення протидії з боку правоохоронних органів.

Це, у свою чергу, стимулює злочинні угруповання до підвищення рівня підготовки своїх учасників, залучення висококваліфікованих фінансових експертів та юристів, а також розборки більш витончених схем приховування незаконної діяльності, що створює реальну загрозу національній безпеці країни.

Наголосимо, що висока конкурентоспроможність будь-якої держави є неможливою без впровадження системи економічних заходів у сфері дотримання законодавства щодо господарської політики. Тому, у відповідь на загрози економічній безпеці країни, правоохоронні органи змушені: вдосконалювати методи протидії економічній злочинності; підвищувати рівень аналітичної роботи у різних напрямках досліджень; розширювати повноваження фінансового моніторингу та активно залучати сучасні технології для аналізування великих масивів економічних даних.

Водночас, для виявлення протиправної економічної діяльності та збору доказів з кримінальних проваджень, порушених з господарських кримінальних правопорушень, необхідні не тільки юридичні знання, але й спеціальні пізнання у галузі економіки. Правомірним з цього приводу вбачаємо влучне твердження О. Ю. Прокопенка, що «ефективне розслідування будь-якого кримінального

правопорушення не можливе без використання спеціальних знань» [102, с. 139].

Твердження щодо важливості синергічної взаємодії юридичних знань та спеціальних знань у галузі економіки підтверджено також й результатами проведеного в рамках дисертаційної роботи анкетування (рис. 1.1, Додатки Б1, Б2).

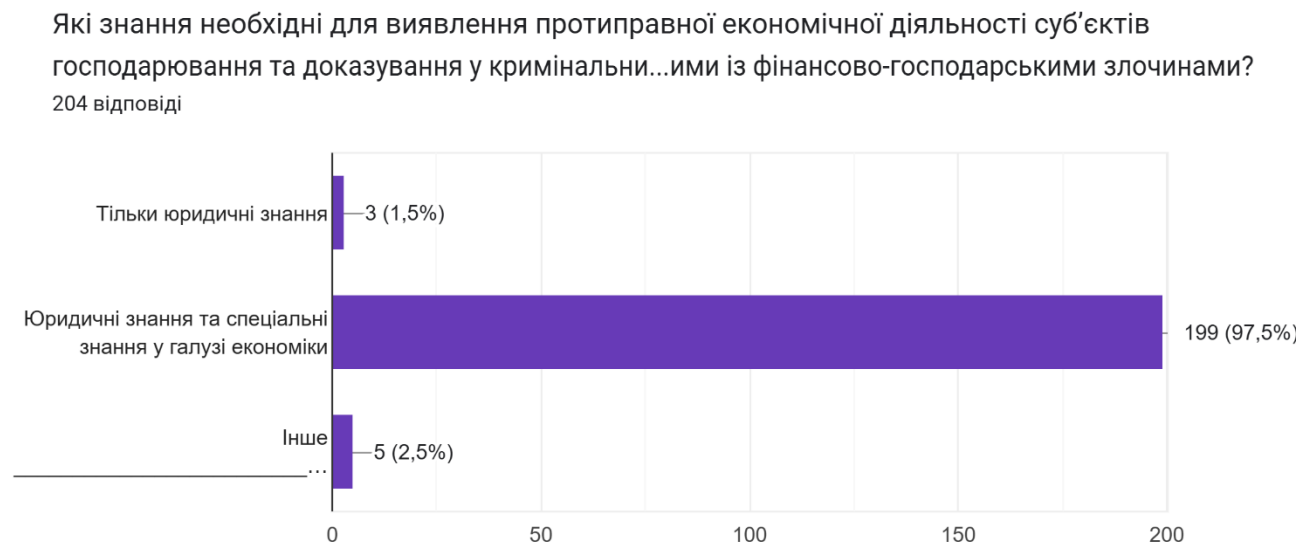

Рис. 1.1 Результати проведеного анкетування щодо необхідних юридичних та економічних спеціальних знань

Л. В. Мартинова та В. С. Якіміва у своїй науковій праці також зазначають, що «економічні правопорушення є складовими у розслідуванні – це зумовлено тим, що вини примушують слідчого заглиблюватися в механізм господарювання, у процеси економічної діяльності суб'єктів, що її здійснюють. Отже, ефективне розслідування економічних правопорушень потребує використання спеціальних знань» [66, с. 7]. Зауважимо, що важливу роль у цьому процесі відіграє судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємства, яка дозволяє: глибоко досліджувати фінансові операції, виявляти підозрілі транзакції; встановлювати факти шахрайства та забезпечувати необхідну доказову базу для судових розглядів. Тому судові економічні експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є

одним із найефективніших інструментів збору доказової бази у кримінальних провадженнях, пов'язаних з економічною злочинністю.

Відмітим, що результативність розслідування правоохоронними органами економічних порушень передбачає отримання належних, достовірних, достатніх і неспростованих доказів, що залежить від багатьох чинників. Серед них важливе місце належить судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємств, як одному з ефективних засобів судочинства, що призначається під час розслідування кримінальних правопорушень даної категорії, а також під час розгляду господарських спорів у суді. Саме судова експертиза дозволяє докладно та всесторонньо дослідити обставини економічного правопорушення, застосовуючи спеціальні знання у сфері економіки. Однак, «складність і суперечливість нормативно-правового законодавства, існування різних видів виробничо-фінансової діяльності та складнощі аналізування їх численних процесів для судово-слідчих органів потребують використання спеціальних знань цього сегмента економічних наук» [19, с. 300–301].

Наукові уявлення про спеціальні знання та доцільність їх використання для доказування істини, у тому числі й в галузі господарської діяльності беруть свій початок ще з давніх часів. Вбачаємо за доцільне розглянути витoki таких знань у формуванні, становленні та розвитку судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств. Аналізуючи історичні надбання, можна дійти висновку, що в додержавний період у зародкових формах існували елементи інститутів правоохоронних і судових органів, оскільки дотримання первісних традицій та норм всіма членами роду та племені було обов'язковим, а логічним наслідком невиконання установлених табу – було засудження та покарання винних, а захисною реакцією на такі дії був розшук винних осіб і помста.

Саме тому слід вважати, «застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві розпочинається з появою перших типів держави, коли для розслідування окремих видів злочинів почали призначати чиновників

– наприклад, у стародавньому Єгипті – чиновники-писці; Вавилоні – писці та судді тощо. При цьому, правові постулати, серед яких: закони царя Хаммурапі, Артхашастра, Книга законів тощо, містили певні рекомендації криміналістичного характеру щодо збирання, дослідження й оцінювання доказів судом. Однак, вони мали окремий, розрізнений характер і були пов’язані із наданими клятвами, випробуванням вогнем, каліченням та клеймуванням порушників таких постулатів» [80, с. 11].

«Говорячи про витоки використання спеціальних знань під час проведення експертних досліджень, науковці відзначали, що вони почалися за часів, коли інститут судової експертизи ще навіть не існувало. Перші застосування судової експертизи та криміналістики датуються часами давньогрецьких і давньоримських суспільств. Цивілізації зробили значний внесок у розвиток медицини, особливо фармакології. Їхні дослідження виробництва, використання та симптомів токсинів надали можливість вивчення їхнього застосування у вбивствах за минулих часів» [78, с. 404]. Зупинимось на дослідженні їх досягнень більш докладно.

Так, у першому столітті нашої ери римський оратор і юрист Квінтіліан застосував основи криміналістики для виправдання невинних. Римська правова система стала основою сучасного судочинства, тому використання наукових методів у дослідженні доказів у Стародавньому Римі було цілком природним. Літературні джерела свідчать, що за тих часів проводили аналізи золотих монет, а в Стародавній Індії та Китаї без формальних знань у сфері експертизи, люди могли розпізнавати сліди злочинів та використовувати їх для виявлення злочинців. Згодом, в Індії сформувалася окрема каста слідопитів і сищиків, у якій хлопчиків змалку навчали цьому складному ремеслу, залучаючи їх до пошуку злочинців. Мистецтво читання слідів передавалося воїнам і мисливцям, а з середини XIX століття, із розвитком знань і навичок, воно почало застосовуватися і в армії.

Із зародженням осмислених фінансово-господарських відносин у суспільстві виникла гостра потреба у спеціальних економічних знаннях для

визначення наявного у власника майна та забезпечення належного контролю за його використанням. Це призвело до того, що логічним етапом історичного розвитку людської цивілізації стало виникнення бухгалтерського обліку, який використовувався під час вирішення майнових спорів ще за часів, коли людство навчилось писати й рахувати. Водночас, «спеціальні суто економічні знання, зокрема бухгалтерського обліку та фінансів, здобувають свого широкого використання під час судових розглядів для встановлення істини наприкінці XIX – на початку XX століття» [119, с. 293]. «При цьому сам облік вже існував у давні часи в Єгипетському, Ізраїльському та Вавилонському царствах, коли царський контролер (експерт) досліджував і підтверджував достовірність звіту пожертвувань, який складався головним жрецем» [34, с. 9].

З розвитком економічних відносин удосконалюються спеціальні знання з обліку, зростає їх вагомість у доказуванні майнової відповідальності. Високого ступеню розвитку досягла облікова культура в Стародавньому Єгипті, де облік майна фараонів проводили спеціальні писарі, які попередньо, для набуття спеціальних пізнань, проходили відповідну фахову підготовку у школах під керівництвом жреців. «Матеріальний облік передбачав реєстрацію кошторисних витрат. Основним обліковим прийомом та елементом на той час була інвентаризація, на підставі даних якої, проводився облік наявності майна з обов'язковим виведенням залишку на кінець дня. На двадцять п'ять працівників припадав один писар, оплата праці якого прирівнювалась до оплати начальника» [7, с. 8]. «Сам же начальник мав подавати щоденний письмовий звіт про хід здійснених робіт. Прийом робіт та контролюючі функції покладалися на спеціальні комісії. Якщо звіт визнавався незадовільним – писаря карали биттям різками. Документи часто складалися у двох-трьох примірниках, а записи розподіляли на чорнові та офіційні. Саме підтвердження достовірності звіту стало першим проявом ознак експертизи. Облік проводився у відповідності до певної визначеної системи, але без застосування грошового вимірника, тільки у натуральних показниках за допомогою методу зважування» [7, с. 8–9].

Слід акцентувати, що окрім обліку майна фараонів значного розвідку в Єгипті набув облік у язичницьких храмах, в яких було чимало коштів і майна. Такий облік проводився жрецьями – носіями спеціальних знань. Проводити значний обсяг облікових робіт необхідно було й у приватних господарствах великих землевласників, де управителями (економами) ставали особи, які набували спеціальних знань у школах для ведення «обліково-господарської діяльності» та вели облік із поданням звітів про всі доходи та витрати у господарствах [7, с. 9].

«Якщо документи, знайдені в Єгипті, дають можливість зробити висновок про первинність знань і систематичність записів, то документи вавилонян, навпаки, на перше місце ставлять хронологічні записи. Вавилон був першою державою, де сформувалось спеціальне облікове законодавство й, на нашу думку, перші облікові стандарти. Закони Хаммурапі (1790-1752 рр. до н.е.) зобов'язували купців здійснювати самостійний облік наявного майна; храми – мали дотримуватись державної системи рахівництва; без отримання боргової розписки заборонялось видавати грошові кошти. Документи вавилонян мали вже відповідні реквізити» [7, с. 9].

Зазначимо, що перші знання щодо документування оплати праці зародилися у Персії. У ті часи заповнювали такий первинний документ як «наряд». Оплата виконаних робіт за ним проводилась грошима й натурою. «Працівник отримував вимогу-наряд у конторі та пред'являв його скарбнику, який записував документ у платіжну відомість і робив позначку про видачу грошей і продуктів. Облік таких операцій вели писарі, а достовірність здійснених записів перевірявся контролерами» [85, с. 14]. Водночас, бухгалтери та контролери вели облік не тільки явний, а й таємний. Основним документом стає не стільки реєстрація господарських фактів, скільки журнал анонімних листів, що, на нашу думку, слугує прикладом перших спроб використання спеціальних знань з метою шахрайства.

«В Індії для обліку використовували горнята та камінці. Перші були обліковими регістрами, другі – первинними документами. Це була своєрідна

картотека із рознесенням даних на рахунки. Ще в первісних дрібних індійських общинах було передбачено посаду бухгалтера, який вів облік операцій землеробства, кадастру землі й усього, що до цього належало. Такий облік, як правило, здійснювався в інтересах всієї общини, а бухгалтер отримував платню із загальної казни» [7, с.11].

Цікавою є історія обліку Китаю, який, як винахідник паперу, мав змогу здійснювати облік на різних паперових формах, де сформувалась досить складна облікова система застосування спеціальних знань. Саме тут свого розвитку набули знання про основи оперативного-сальдового методу обліку матеріалів. «Облікові працівники мали працювати у трьох відділах, де повинні були фіксувати прихід, вид латки та залишок. Два з перших відділів показували рух матеріалів, а останній – проводив інвентаризацію і виводив натуральний залишок, не знаючи облікового. Така система забезпечувала відповідний контроль за рухом і збереженням цінностей» [7, с.11].

Зауважимо, що у Стародавній Греції облік вже носив правовий характер:

- встановлювалась матеріальна відповідальність конкретних осіб за отримані ними цінності;
- підзвітні особи призначалися тільки з кола заможних людей, які здатні були внести велику заставу;
- нестача відшкодовувалася за рахунок застави або майна підзвітної особи;
- якщо нестачу кваліфікували як розтрату, то вона утримувалась у десятикратному розмірі.

Тут також розташовувався Дельфійський храм – нею була банківська установа Стародавньої Греції, де дуже детально фіксувалися всі кредитні операції.

У процесі історичного розвитку людського суспільства знання щодо господарського обліку ставали все складнішими й складнішими, підвищувалась їх значення та роль. У епоху Відродження (Ренесансу), коли Європа переживала інтенсивний розвиток науки, мистецтва та культури, натхненний

античними традиціями, францисканський монах – вчений-математик Лука Пачолі (1445–1517) створює наукову працю «Трактат про рахунки і записи» (1494), яка заклала принципи подвійного запису, знання про які використовуються й сьогодні. У зазначеному творі облік представлено як систему показників господарської діяльності людей. Дані обліку застосовувались для здійснення функції контролю та збереження власності торговців у судах, а елементи економічної експертизи – для перевірки достовірності даних обліку [6, с. 28].

Отже, окремі експертні (спеціальні) знання та методи розкриття злочинів, в тому числі й економічних, були відомі людству ще з давніх часів. Однак процеси систематизації та узагальнення наукових знань стали особливо помітними наприкінці XVII – на початку XX століття, коли у Франції, Німеччині та США активно досліджували сліди крові, волосся, а також різні токсичні речовини та отрути. У цей період виходить також велика кількість наукових праць з бухгалтерської справи, виникають теорії рахівництва: юридична – у Франції, економічна – в Італії, камеральна в Німеччині. Криміналістична і судова експертиза почали динамічно розвиватися, зміцнюючи свої позиції в Європі та світі аж до тепер.

Генезис та розвиток правового й процесуального статусу «обізнаних людей» в судових експертів пройшов складний історичний шлях – від Руської правди – до самовідданої роботи судових експертів зі встановлення фактів і доказів воєнних злочинів окупантів під час військової агресії РФ в Україні [126, с. 42]. Так, визначення спеціальних знань було сформульовано вперше в радянський період наприкінці 1960-х років. Під зазначеним терміном науковці пропонували розуміти «знання, що не є загальнодоступними, загальновідомими та не мають масового поширення, тобто це ті знання, якими володіє обмежене коло «фахівців» [52, с. 284]. При цьому, розуміння «обізнаних осіб (людей)» було надано лише у 1864 році у Статуті кримінального судочинства, статтею 325 якого визначалось, що «обізнані люди запрошуються у тих випадках, коли для впевненого розуміння обставини, що зустрічається по справі, необхідні

спеціальні відомості або досвід у науці, мистецтві, ремеслі, промислі чи якому-небудь занятті. Стаття ж 326 Статуту визначала, що як обізнані люди можуть бути запрошені лікарі, фармацевти, професори, вчителі, техніки, художники, ремісники, казначей і особи, які тривалими заняттями в межах якої-небудь служби або частини набули особливої досвідченості» [115].

В цілому слід зазначити, що у сучасній експертології поняття «спеціальні знання» носить досить дискусійний характер, а чинним процесуальним законодавством України воно взагалі не визначається. Загалом, відповідно до словникового визначення: «спеціальний» (фр. *special*, нім. *spezial*, лат. *specialis* – особливий) означає «призначений виключено для кого-, чого-небудь; який має особливе призначення» [13, с. 1364], а термін «знання» означає «обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого-, що-небудь; сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання, дослідження і т. ін.; пізнання дійсності в окремих її проявах і в цілому» [13, с. 469]. Під знаннями зазвичай прийнято розуміти сукупність відомостей, набутих у процесі навчання, дослідження тощо [76, с. 771].

«Знання – це ідеальне відтворення у мовній формі узагальнених уявлень про закономірні зв'язки об'єктивного світу. Функціями знання є узагальнення розрізнених уявлень про закономірності природи, суспільства й мислення та зберігання в узагальнених уявленнях усього того, що може бути передано в якості основи для практичних дій» [70, с. 32].

Змістовне ж значення, яке надається науковцями поняттю «знання» полягає у «перевіреному практикою результаті пізнання дійсності та адекватному її відображенню у свідомості людини» [71, с. 11]. Це означає, що знання здобуваються в результаті пізнавальної діяльності. Так за твердженням С. Е. Важинського та Т. І. Щербака «процес поступу людської думки від незнання до знання називають пізнанням, в основі якого лежить відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини в процесі її суспільної, виробничої й наукової діяльності, так званої практики. Процес пізнання можливий лише під час взаємодії людини з явищами дійсності, тобто він реалізується через

взаємодію суб'єкта як носія свідомості й знання та об'єкта – того, на який спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта» [70, с. 31]. Функціями практики, як зазначають вчені, є основа пізнання; джерело й рушійна сила процесу пізнання; кінцева мета пізнання; критерій істини. Практика є початком, вихідним пунктом і одночасно завершенням будь-якого процесу пізнання. Вирішуючи нові завдання і проблеми, наука повинна випереджати практику і, таким чином, свідомо скеровувати її розвиток [70, с. 31].

Зауважимо, що «діалектика процесу пізнання полягає в протиріччі між обмеженістю наших знань і необмеженою складністю об'єктивним змістом людського пізнання, в необхідності боротьби думок, що дозволяють шляхом логічних доведень і практичної перевірки з'ясувати істину. Сучасна теорія пізнання конкретизує традиційну концепцію істини через діалектичний зв'язок понять, а саме:

- об'єктивна істина – знання про дійсність, які не залежать від людини;
- відносна істина – знання, яке в принципі правильно, але неповно відображає дійсність;
- абсолютна істина – знання, що тотожні своєму предмету та які не спростовуються подальшим розвитком пізнання та практики» [70, с. 31–32].

«Противагою знання є помилкове твердження, що дає неправильне, ілюзорне відображення світу. Істинні ж знання існують об'єктивно, незалежно від праць і відкриттів вчених у вигляді законів науки, теоретичних положень і висновків, учень, підтверджених практикою. Тому істинне наукове знання вважають об'єктивним. Разом із тим, наукове знання як істина може бути відносним і абсолютним. Відносне знання, яке, в основному, є правильним відображенням дійсності, відрізняється деякою неповнотою збігу образу з об'єктом, а абсолютне знання не змінюється в майбутньому» [70, с. 31–32; 125, с. 36]. «Істина не потребує нерозумної віри, але потребує величезної інтелектуальної напруги у процесі досягненні розуміння, а хиба та неперевірена інформація уникають звернення до інтелектуальної оцінки, бо вона досить енергоємна та в принципі небезпечна для хибної думки» [140, с. 12].

М. В. Кривонос та В. С. Бондар наголошують, що «знання» є гносеологічною категорією яка означає «відображення об'єктивних характеристик дійсності у свідомості людини; це результат пізнання об'єктивної реальності. Вони здобуваються під час пізнавальної діяльності суб'єкта як продукт пізнання предметів і явищ дійсності, законів природи і суспільства» [54, с. 17]. Доречним є твердження В. Я. Марчака, що «в пізнанні присутня оцінка, що спирається на досвід» [67, с. 7].

Всю сукупність знань традиційно можна розділити на звичайні (життєві, загальнодоступні) та наукові. «Звичайні знання формувались поетапно в усіх сферах діяльності людини, а основним їх джерелом був життєвим досвід» [16, с. 26]. «Від початку розвитку людства відбувалось накопичення практичних знань у різних галузях. За допомогою мови, писемності, експериментальних досліджень тощо буденні знання ставали систематизованими й доступними. З плином часу розвиток людського інтелекту вивів їх на більш високий рівень пізнання суспільних процесів та явищ, інакше кажучи такі знання стали науковими-перейшли на більш високий рівень» [59, с. 242].

Повністю погоджуємось із позицією О. В. Хомутенка, який у своєму дисертаційному дослідженні, доводив, що «знання на сучасному етапі розвитку економіки і суспільства, у більшій мірі ніж це було раніше, стають рушійною силою науково-технічного прогресу та сучасного технологічного способу виробництва і є результатом консолідації інформації з метою зменшення невизначеності, яка може бути здійснена лише людиною, а тому, знання – це її особисте надбання» [131, с. 23–24].

Наразі, під науковими знаннями розуміють «систему глибокого пізнання процесів та явищ об'єктивної дійсності, їх зав'язків, за допомогою якої уявлення переводяться у теоретично-систематизовану загальнозначущу форму, отримання того, що може бути збережено, передано, розвинене у якості непорушної опори людської діяльності» [76, с. 318].

Свого часу одним із перших дослідників визначено термін «спеціальні знання» та вказано, що вони «не є загальновідомими чи доступними для

широкого загалу, а належать лише вузькому колу спеціалістів» [121, с. 33–34]. Аналогічною є думка й сучасних українських науковець О. Ю. Холодової та Н. В. Копчі, які констатували, що «спеціальні знання – це знання, які не є загальновідомими, не мають масового поширення і якими володіє обмежене коло фахівців» [129, с. 281; 48, с. 22]. Тобто, за умови надання такого тлумачення, науковці акцентують, що «головною характеристикою спеціальних знань є їхня недоступність для загального кола осіб та відсутність загальновідомості. Володіння такими знаннями передбачає отримання спеціальної освіти, професійної підготовки та набуття практичного досвіду у відповідній сфері» [129, с. 281; 48, с. 22].

Аналізуючи наукову літературу, можна дійти висновку, що більшість науковців ототожнюють спеціальні знання з такими, що набуті особою в результаті отримання професійної освіти та підкріплені надалі практичною діяльністю. Так, наприклад, В. Г. Гончаренко вважає, що «спеціальні знання включають знання та навички, отримані в результаті професійної освіти та/або практичної діяльності і будь-якій сфері науки, техніки, мистецтва чи ремесла, які використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах їхніх повноважень для вирішення процесуальних завдань відповідно до встановленої процедури» [18, с. 24]. Отже, вчений виокремлює кілька основних ознак спеціальних знань:

- «їхню форму – знання, вміння чи навички;
- джерело отримання – освіта чи практична діяльність;
- сфера застосування;
- призначення, яке полягає у вирішенні завдань кримінального процесу» [18, с. 24].

Схожі ознаки спеціальних знань у кримінальному процесі виділяє М. В. Салтевський. Науковець зазначає, що до характерних рис спеціальних знань належать:

- «постійне вдосконалення набутих знань і навичок;
- застосування в різних сферах людської діяльності;

- здобуття через спеціальну освіту або практичну діяльність;
- їхнє використання спрямоване на забезпечення швидкого та повного розкриття і розслідування злочину, в також розгляду справи в суді» [108, с. 184].

Доречною з цього приводу є й думка Т. В. Каткової та Г. К. Кожевникова, які вважають, що «це знання, які набуті в результаті одержання спеціальної освіти або в процесі практичної роботи по конкретній спеціальності» [43, с. 7; 107, с. 506].

На професійній складовій зосереджує увагу й В. Д. Юрчишин, який під спеціальними знаннями розуміє «сукупність науково обґрунтованих знань в галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла певної особи (спеціаліста) в межах будь-якої професії, які відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства є необхідними для повного, все стороннього, об'єктивного встановлення обставин, що входять в предмет доказування та вирішення інших завдань кримінального процесу» [142, с. 44].

Крім того М. В. Кривонос, який визначає професійні знання як «спеціальні, зазначає, що вони формуються в процесі цілеспрямованої підготовки особи до певного роду діяльності та є незамінними. Без їх опанування неможливе належне здійснення професійної діяльності» [54, с. 23–24].

Ю. М. Комар також підтримує твердження, що «під спеціальними знаннями слід розуміти саме професійні знання, навички та вміння у галузях науки, техніки, ремесла, мистецтва тощо, в яких є потреба під час розв'язання питань, які виникають у ході досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді» [47, с. 214]. Науковця вважає що «спеціальними є тільки ті знання, які не є загальнопоширеними (загальновідомими) й які здобуті як результат цілеспрямованої професійної підготовки й практичного досвіду роботи і якій-небудь діяльності, при цьому вона вказує, що такі знання являють собою систему відомостей про певні об'єкти, явища та закономірності, які досліджуються відповідною галуззю

науки» [47, с. 214].

З. М. Соколовський під спеціальними знаннями пропонує розуміти «сукупність відомостей, отриманих у результаті професійної спеціальної підготовки, які створюють для тих осіб, які ними володіють, можливість вирішення питань у будь-якій галузі» [114, с. 202].

Водночас К. О. Чаплинський, В. М. Плетенець конкретизують, що точнішим буде твердження «не про можливість вирішення питань у будь-якій області, як наголошує З. М. Соколовський, а доцільнішим буде говорити про конкретну область, – де здійснювалась підготовка та набута відповідна кваліфікація» [143, с. 445].

Більш коротко й точно зміст поняття «спеціальні знання» розкриваються у монографічній праці В. С. Кузьмічова та І. В. Пирога, які визначають їх як «сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розкриття, розслідування та попередження злочинів» [58, с. 15].

Цікавою є думка В. Ю. Шепітька, який до визначення спеціальних знань надає ознак системності та стверджує, що їх слід розглядати, перш за все, як системне явище, а саме як – «систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню» [138, с. 11].

Б. В. Романюк також натякає на їх системність, вказуючи, що «спеціальні знання є сукупністю обґрунтованих науково відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи – спеціалісти у рамках будь-якої професії у різних галузях науки, техніки, мистецтва, ремеслі, й які, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального судочинства» [105, с. 57].

З наведених думок можна зробити висновок, що спеціальні знання мають різноманітний характер, оскільки включають не лише теоретичні знання, а й

практичні навички.

Ряд учених наближує визначення спеціальних знань до ознак їх використання саме у кримінальному судочинстві. Розповсюдженою є думка, що «спеціальними знаннями в кримінальному провадженні є знання, властиві різним видам професійної діяльності, за винятком тих, що є професійними для слідчого й судді та використовуються в ході розслідування й розгляду кримінальних справ у суді з метою сприяння встановленню істини в справі у випадках і порядку, визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством» [52, с. 284].

За підтримку такої позиції висловлюються В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль, які стверджують, що «спеціальні знання – це наукові, технічні та практичні знання, які не є загальновідомими у судочинстві та які набуті внаслідок професійного навчання чи роботи в рамках окремої спеціальності особою, залученою і якості спеціаліста або експерта для допомоги слідству або суду у з'ясування обставин справи чи наданні висновку з питань, для вирішення яких потрібне їх застосування» [60, с. 22; 133, с. 8].

Як зазначає з цього приводу М. В. Салтевський, називати знання «спеціальними для особи, яка ними володіє, не можна, оскільки їх використання входить в його професійні обов'язки. Тому, вони є спеціальними тільки для того, у кого інша професія. Таким чином, знання виступають спеціальними тільки відносно інших знань, відмінних за змістом» [108, с. 397].

З цього приводу цікавим є також погляд Г. Є. Бершова, який визначає спеціальні знання як такі, що «не відносяться до професійних знань працівників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, суб'єктів, які виконують функції нагляду та контролю в кримінальному провадженні, а також суду» [4, с. 173].

На думку В. В. Коваленка, «спеціальними є наукові й практичні знання та навички, які відповідають сьогочасному рівню розвинення відповідних галузей людської діяльності (за виокремленням знань у галузі процесуального й матеріального права), що використовуються (застосовуються) в ході

розслідування злочинів та у судовому розгляді кримінальних справ з метою сприяння слідчому/суду у збирання та дослідженні доказів» [44, с. 7].

Заслуговує на увагу твердження О. Лойфа, що «з огляду на широке застосування різноманітних видів знань в інтересах судочинства, постійний розвиток науково-технічного прогресу й впровадження його результатів у практику криміналістичної діяльності, появу нових видів судових експертиз та інші суттєві фактори, питання вірного визначення спеціальних знань є важливою умовою їх застосування в розслідуванні кримінальних правопорушень» [63, с. 151].

Зауважимо, що найбільш повною позицією, яка інтегрує у собі всі попередні визначення, є розуміння А. М. Тимчишина, який розглядаючи різні наукові твердження з приводу спеціальних знань, визначав їх як «апробовані наукові знання, практичні вміння та навички, що сформувалися у особи під час отримання професійної освіти, проходження спеціальної підготовки, курсів підвищення кваліфікації, досвіду роботи тощо і які можна використовувати відповідно до процедурних правил кримінального процесуального закону для вирішення завдань кримінального провадження» [122, с. 301].

Цікавою видається й позиція С. П. Мельниченка, який у своїй науковій праці виокремлює основні цілі використання спеціальних знань, до яких він долучає:

- «сприянню повному і швидкому розкриттю та розслідуванню злочинів;
- встановлення істини у кримінальній справі;
- дослідження певних об'єктів та явищ;
- отримання необхідних відомостей для встановлення обставин, що мають значення для правильних обґрунтованих рішень у справі;
- сприяння виявленню, фіксації і вилученню доказів та з'ясуванню спеціальних питань, що виникають під час проведення слідчих дій;
- розробка тактичних і технічних засобів та методів збирання доказів тощо» [69, с. 91].

На важливості застосування спеціальних знань у процесі виявлення,

розкриття та розслідування економічних злочинів наголошують як науковці, так і представники правоохоронних органів. Так, наприклад, на думку В. М. Ковбаси, «ігнорування спеціальних знань або їх некоректне використання під час слідчих дій суттєво знижує якість та ефективність досудового розслідування, а також може призвести до тактичних помилок, прорахунків й ухвалення необґрунтованих рішень» [45, с. 228].

На підставі результатів аналізування, проведеного керівництвом Міністерством внутрішніх справ України (далі – МВС України), рівня підготовки фахівців, виявлено основні прогалини у підготовці слідчих, серед яких слід виокремити невміння:

- «кваліфіковано визначатись із наявністю або відсутністю складу злочину під час вивчення матеріалів дослідної перевірки;
- застосовувати на практиці здобуті теоретичні знання, що відображається на процесах складання процесуальних документів і проведення слідчих дій;
- встановлювати психологічний контакт із допитуваним» [61].

Дослідники стверджували, що «спеціальні знання – це категорія, яка охоплює досить широку сукупність знань, із більшістю яких учасники процесу доказування не знайомі навіть поверхнево, не говорячи вже про глибокі знання у різних галузях науки і техніки» [127, с. 221]. З цього приводу аналогічним є погляд О. А. Кравченка, який наголошував, що «професійні знання слідчого охоплюють не всі правові аспекти, а лише такі галузі юриспруденції, як кримінальне право, кримінальний процес, криміналістика тощо, водночас слідчий не володіє поглибленими знаннями в інших галузях» [53, с. 27]. Не даремно у Великій українській юридичній енциклопедії «експерт судовий (від лат. *expertus* – досвідчений) визначається як особа, яка володіє спеціальними знаннями, обізнана особа, яка має необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань та яку слідчий (суд, слідчий суддя, сторона захисту та ін.) відповідно до закону залучив до проведення експертизи» [12, с. 219–222].

Слід зазначити, що базовий закон України «Про судову експертизу»,

яким визначаються правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності з урахуванням усіх внесених змін та доповнень, наразі так й не містить ключових базових понять на яких ґрунтується ця діяльність, в тому числі й чітко визначеного поняття «судового експерта». У другому розділі базового закону зазначено лише про осіб, які можуть ними бути. Водночас з частини першої та другої статті 10 Закону вбачається, що такі особи повинні мати необхідні знання, відповідно вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста та, перед тим як отримати кваліфікацію судового експерта за певною спеціальністю, мають пройти відповідну підготовку [99].

При цьому, за енциклопедичним визначенням, «базовий масив спеціальних знань становлять знання, які лежать в основі існуючих наукових та інженерно-технічних спеціальностей, а також ті знання, що не охоплюються класифікацією наукових та інженерно-технічних спеціальностей, але які необхідні для заняття на професійному рівні виробничою або будь-якою іншою діяльністю» [141, с. 333]. Поряд із цим, до спеціальних знань науковці не відносять знання у галузі права, що корелюється із нормами чинного законодавства. Переконані, що віднесення правових знань до категорії спеціальних є категорично недопустимим, адже:

– по-перше, у чинному законодавстві закріплена заборона проведення правових експертиз (ч.1 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК); п.2 Постанови пленуму Верховного суду України (далі – ВСУ) №8 від 30.05.1997 р. «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах») [56; 100]. Слушною з цього приводу є думка Н. М. Косміної, що «практика призначення правових експертиз означає спробу перенести на експерта тягар доказування» [50, с. 40];

– по-друге, «термін «спеціальні знання» у теорії кримінального процесу, у кримінальному вченні використовуються на противагу обов'язковим юридичним знанням, якими володіють юристи-професіонали» [15, с. 236].

У зв'язку з цим, «застосування спеціальних знань стороною обвинувачення має інші процесуальні форми, а результати такої діяльності –

сприятимуть отриманню інформації орієнтуючого характеру» [20, с. 63]. Виходячи з наведеного, наявність спеціальних знань є тією особливою ознакою, що притаманна судовим експертам, в тому числі й судовим експертам-економістам, без якої проведення відповідного дослідження є неможливим.

Таким чином, з наведеного можна зробити висновок, що спеціальні знання застосовуються з чітко визначеною метою вирішення завдань кримінального судочинства для встановлення істини. Усвідомлення їхнього цільового призначення в кримінальному судочинстві має важливе значення як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Систематизуючи та узагальнюючи наведені наукові погляди можна дійти висновку, що спеціальними, у контексті даного дослідження, є знання, які:

- не є загальновідомими;
- набуті в результаті отримання професійної освіти та підкріпленні практичною діяльністю в певній сфері;
- мають систематичний характер;
- використовуються з метою встановлення істини – основне їх призначення полягає у сприянні вирішенню завдань криміналістичного судочинства, зокрема, у забезпеченні повного та оперативного розкриття й розслідування злочинів;
- відповідають сучасному розвитку суспільства та базуються на сучасних досягненнях науки й техніки.

Результати аналізування наукових праць також показує, що «не зважаючи на різні підходи до розуміння спеціальних знань, більшість науковців розглядають їх як наукові, технічні та інші відомості, набуті завдяки професійній освіті та практичному досвіду» [139, с. 8]. «Вони охоплюють професійні навички та компетенції в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, що необхідні для вирішення питань, які виникають у процесі розслідування та судового розгляду справ. Особи, які мають такі знання, залучаються до кримінального та цивільного процесу як фахівці або експерти» [31, с. 261].

Погоджуючись із попередніми твердженнями науковців, водночас хочемо акцентувати, що сучасний спеціаліст – це не просто людина, яка здобула певні знання, набула уміння та навички, а та, що впевнено й професійно їх застосовує, активно використовує свій творчий потенціал, постійно прагне саморозвитку та розглядає освіту як необхідний інструмент для творчої самореалізації та самовизначення.

Переконані, що під спеціальними знаннями слід розуміти знання, навички та вміння обізнаної особи у різних сферах науки, мистецтва, техніки та ремесла, набуті нею через навчання, професійну підготовку та практичний досвід, які застосовуються для забезпечення повноти доказування, підвищення ефективності розслідування та вирішення завдань криміналістичного провадження. Саме завдяки залученню спеціалістів із відповідних галузей знань вдається глибше аналізувати матеріали справи та усувати прогалини, які неможливо заповнити звичайними слідчими діями. Це додатково підтверджує, що спеціальні знання є важливим інструментом для встановлення істини у кримінальному процесі.

Водночас, як справедливо зауважує О. А. Горлачук, «рівень використання цих знань залежить від розробленості теоретико-методологічних засад судової економічної експертизи (понятійного апарату, класифікації, мети, завдань, об'єкта, предмета, методів дослідження) як органічного сплаву економічних наук і правових норм» [19, с. 301].

1.2 Теоретичні засади визначення поняття та змісту судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємства

«Проблема фінансово-економічної безпеки в умовах глобалізації стає першочерговою в державній політиці» [124, с. 397]. При цьому, суспільно-небезпечним явищем, що впливає не тільки на економічний і фінансовий стан

держави та суспільства, але й на соціальний і політичний розвиток країни в цілому є економічна злочинність. Це негативне соціальне явище має багатовимірний характер, оскільки воно зачіпає як державні інституції, так і повсякденне життя громадян. Сторінки економічної історії свідчать про те, що ще жодна існуюча в світі економічна система не змогла уникнути економічної злочинності. Поступово злочини економічної спрямованості стали серйозною проблемою для економік всього світу і Україна, на жаль, не є винятком.

Офіційні дані свідчать, що в Україні рівень тіньової економіки за останні роки становив приблизно 30% від обсягу офіційного валового внутрішнього продукту (ВВП). Зокрема, за даними Міністерства економіки України, у 2021 довоєнному році цей показник становив 32% від обсягу офіційного ВВП, що на 2 відсоткові пункти більше порівняно з 2020 роком [73, с. 2]. Крім того, відновленню сучасної економіки в Україні перешкоджають складна безпекова ситуація, нестача кваліфікованих працівників, російські обстріли енергоінфраструктури тощо [11]. До того ж корупція, ухиляння від сплати податків, фінансові махінації, вимивання коштів, шахрайство у банківській сфері та незаконні операції з цінними паперами – усе це підриває економічну безпеку держави, сповільнює її розвиток та знижує довіру громадян до державних інституцій.

Зростання кількості економічних правопорушень вимагає ефективних механізмів їх виявлення, розслідування та попередження. Для успішного виявлення, розслідування та вирішення економічних злочинів і господарських спорів у сучасних ринкових умовах господарювання слід задовольнити потребу в комплексному використанні знань як правового, так й економічного характеру. У цьому контексті ключову роль відіграє судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємств, що є невід’ємною частиною сучасної системи правосуддя, оскільки вона сприяє забезпеченню законності та прозорості у сфері економічних відносин. Водночас, для того щоб зрозуміти в повній мірі розвиток судової економічної експертизи та механізм її дії, необхідно спочатку розібратись із базовими поняттями, адже сама сутність

судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємства визначається через її поняття.

У попередньому підрозділі дисертаційного дослідження висвітлено такі базові поняття як «знання» та «спеціальні знання», які є невід’ємною складовою змісту судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємства, наразі зупинимось на таких основних базових термінах як «експертиза», «судова експертиза», «судова економічна експертиза», «судово-економічна експертиза фінансово господарської діяльності» тощо.

Енциклопедичні джерела вказують на те, що «термін «експертиза» походить від французького слова, що у сою чергу є похідним від латинського *expertus*, яке мало два значення: той, що знає за досвідом, досвідчений; випробуваний, спізнаний. Традиційно, поняття «експертиза» передбачає розгляд, дослідження експертом якихось справ, питань, що потребують спеціальних знань» [112, с. 283].

Загалом, результати аналізування наукових праць вказують, що між науковцями існує певна узгодженість у твердженнях щодо термінологічного визначення даного поняття. Так, наприклад, М. Т. Білуха визначає експертизу як «процедуру дослідження та вирішення провідними спеціалістами певних галузей – експертами (від лат. *ekspertus* - досвідчений) питань, що потребують спеціальних знань у науці, техніці, економіці тощо» [5, с. 7].

В. М. Коротаєв вказував, що «будь яка експертиза за визначенням – це насамперед застосування спеціальних, професійних знань і саме таких, що пройшли апробацію досвідом» [49, с. 28]. Він акцентував, що «експертиза передбачає, що її результатом є відомості, отримані з досвіду, на підставі прикладного дослідження конкретного об’єкта, яке проведене досвідченою особою за допомогою спеціального інструментарію» [49, с. 28].

Схожою є позиція А. В. Остропільця, який у своєму дисертаційному дослідженні також зауважив, що «у процесі проведення експертизи застосовуються спеціальні знання та навички, набуті людиною у процесі її

практичної діяльності в різних її сферах» [81, с. 24].

Поряд із цим, О. А. Лопата визначає експертизу як «розгляд, дослідження експертом певних справ, питань, що потребують спеціальних знань (наприклад медична, бухгалтерська, судова експертиза)» [64, с. 237].

М. Ф. Головатий та М. Б. Панасюк пропонують розуміти експертизу як «певний вид діяльності, що може виявлятися у різних сферах (науковій, економічній, медичній, тощо), як компетентне дослідження питання, яке потребує спеціальних знань і подання мотивованого висновку» [17, с. 150].

В. Галуцько, О. Єщук, О. Олійник стверджували, що найбільш вдалим й лаконічним є таке визначення терміну «експертиза» як: «розгляд, дослідження експертом справ і питань, що потребують спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва тощо» [35, с. 13].

Ф. Ф. Бутинець під експертизою розуміє «дослідження обставин певної справи з метою формулювання об'єктивного висновку для надання правильної оцінки відповідному явищу, а також дослідження, обстеження, огляд, розгляд, аналіз» [10, с. 11]. Більш докладно деталізує таку позицію А. В. Фурман, який розглядає поняття «експертиза» одразу з декількох позицій. Даним терміном він зібрав такі визначення, як:

- «фахове вивчення речових доказів або фактів з метою з'ясування обставин і подання відповідних висновків;
- розгляд, дослідження будь-якої справи чи певного питання для одержання правильного висновку, встановлення правильної оцінки;
- соціальну процедуру психологічного оцінювання окремих визначених ситуацій, надбань людської діяльності чи особистості, яка проводиться відповідно до поставлених замовником завдань (запитів), вимагає поглибленого дослідження експертом певних психосоціальних проблем чи питань, а отже, і його ґрунтовної теоретико-методологічної підготовки та функціональної грамотності
- оцінювання авторитетними спеціалістами стану об'єкта чи процесу, причини виникнення події чи можливих її наслідків, а також перспектив

використання речей, ресурсів чи прийняття конкретних рішень;

– метод обґрунтування експертом реального стану справ у певній сфері суспільного життя, з'ясування ґрунтовності вирішення актуальних завдань тією чи іншою науковою дисципліною (соціологія, дидактика, психологія), а також оцінювання, що «пов'язане з побудовою системи ознак для розпізнання, класифікації й аналізу складних інновацій, вироблення засобів вимірювання досліджуваних об'єктів при зміні довкілля, середовища» [128, с. 70–75; 82, с. 70–75].

Сучасний економічний словник містить низку визначень поняття експертиза:

«1) аналіз, дослідження, які проводяться залученими фахівцями (експертами), експертною комісією і завершуються написанням акту, висновку, в окремих випадках – сертифікату якості, відповідності;

2) перевірка достовірності грошових знаків, коштовних паперів, документів;

3) перевірка якості товарів, робіт, послуг» [32, с. 251].

На переконання М. Лучка «експертиза є прикладним дослідженням конкретного об'єкту з метою досягнення не власне наукового, а прикладного знання. Науковець зазначає, що вона має певний регламент, порядок проведення і застосування особливих, спеціалізованих методик, що зумовлюється специфікою предмету експертизи і сферою використання спеціальних знань» [32, с. 15]. Незважаючи на відмінності у трактуванні поняття «експертиза» для рідних видів діяльності М. Лучок виділяє їх спільні риси, а саме:

– «проведення експертизи здійснюється лише фахівцем (експертом) який володіє спеціальними знаннями та документально підтвердженою кваліфікацією;

– результатом процесу проведення експертного дослідження є обґрунтований та об'єктивний висновок експерта, що надається у формі спеціального документа в якому відображаються хід та результати проведених

досліджень;

- якісне проведення експертизи можливе лише за умови існування відповідних нормативів, правил, зразків, еталонів тощо, з якими можна провести порівняння об'єкта експертизи. У разі відсутності зазначеної порівняльної бази, може бути виконана лише експертна оцінка, однак, не експертиза;

- для проведення експертизи необхідна підстава, тобто зацікавленість третьої сторони (не експерта й не об'єкта експертизи) в її результатах, які не мають самостійної цінності, а слугують основою для прийняття відповідних рішень. Це означає, що результати експертизи мають бути як за формою, так й за змістом зрозумілими замовнику експертизи;

- експертиза повинна проводитись на підставі інформації про об'єкт, яка може бути неповною або, взагалі, навмисно прихованою, тому у процесі експертного дослідження здійснюється пошук додаткових даних, виконується верифікація наявної інформації, тобто проводиться дослідження;

- оскільки результати експертизи використовують для прийняття рішень то експерт несе відповідальність за якість та корисність висновків. Тобто має бути розроблений механізм зворотного зв'язку, який забезпечує таку відповідальність і контролює рівень кваліфікації експерта;

- незважаючи на різноманітність видів експертизи, під час їх проведення застосовують базові загальнонаукові методи» [32, с. 14–15].

Такі спостереження викликають певну наукову цікавість, водночас не можемо погодитися зі всіма твердженнями. Так, наприклад, спірним є позиція науковця щодо пошуку додаткових даних для доповнення експертного дослідження інформацією, адже відповідно до норм законодавства, «експерту заборонено самостійно збирати матеріали, що підлягають дослідженню, а також самостійно вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно» [41].

Таким чином, на основі розглянутих наукових підходів до визначення поняття «експертиза», можна зробити висновок, що під експертизою науковці

пропонують розуміти насамперед певне дослідження фахівцем, водночас, вона передбачає не лише глибоке аналізування та оцінювання, а й апробацію отриманих результатів через набутий досвід. Важливою складовою експертизи є застосування спеціального методичного апарату, який дозволяє отримати точні та обґрунтовані висновки, вона є важливим механізмом виявлення істини та прийняття компетентних рішень у різних сферах суспільного життя. Отже *«експертиза – це спеціалізований процес дослідження, який базується на застосуванні професійних знань і досвіду експертів для аналізування конкретних питань для встановлення істини»*.

В ході своєї роботи судові експерти-економісти керується більшістю термінів, які визначені законодавчими та нормативними актами [24, с. 395].

Щодо визначень на законодавчому рівні, то аналізуючи вітчизняні законодавчі та нормативно-правові акти, необхідно відзначити, що більшість визначень поняття «експертиза» є вузькоспеціалізованими та стосуються окремих сфер діяльності (архітектури, торгівлі, сільського господарства, ветеринарної, банківської діяльності тощо). Для прикладу наведемо окремі із них. Так наприклад, у абз. 10 ч. 1 ст. 1 розділу I Закону України «Про архітектурну діяльність», експертиза визначена як «діяльність фахівців-експертів, які мають відповідні кваліфікаційні сертифікати і за дорученням замовника надають звіти щодо відповідності проектних рішень вимогам законодавства, державним нормам, будівельним нормам і правилам та які несуть відповідальність за достовірність наданих звітів» [91].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу»: «Наукова і науково-технічна експертиза – це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів. Наукова і науково-технічна експертиза у сфері науково-технічних розробок та дослідно-конструкторських робіт, фундаментальних і прикладних досліджень, у тому числі на стадії їх практичного застосування (впровадження, використання, наслідки

використання тощо), проводиться науково-дослідними організаціями та установами, вищими навчальними закладами, іншими організаціями та окремими юридичними і фізичними особами які акредитовані на цей вид діяльності» [95].

У статті 1 Закону України «Про ветеринарну медицину» зазначено, що експертиза (ветеринарно-санітарна) – «це комплекс необхідних лабораторних та спеціальних досліджень (вірусологічних, бактеріологічних, хіміко—токсикологічних, патолого-анатомічних, гістологічних, паразитологічних, радіологічних), які проводяться спеціалістами державної служби ветеринарної медицини або офіційними ветеринарними лікарями, щодо безпечності продуктів тваринного, а на агропродовольчих ринках – і рослинного походження, репродуктивного матеріалу, біологічних продуктів, ветеринарних препаратів, субстанцій кормових добавок, преміксів і кормів, включаючи аналіз виробничої технології та технологічного обладнання щодо відповідності ветеринарно- санітарним заходам» [92].

Згідно пункту 1.3. «Інструкції про порядок оформлення права на ввезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України», затвердженої наказом Міністерства культури і мистецтв України від 22 квітня 2002 року № 258, «експертиза – вивчення, перевірка, аналітичне дослідження, кількісна чи якісна оцінка висококваліфікованим фахівцем, установою, організацією певного предмета, які вимагають спеціальних знань у відповідній сфері суспільної діяльності і результати яких оформлюються у вигляді експертного висновку» [39].

Згідно до «Положення про проведення експертизи при Національній комісії регулювання електроенергетики України», затвердженого постановою Національної комісії регулювання електроенергетики України (далі – НКРЕ), експертиза визначається як «процес дослідження експертами кола питань з метою отримання інформації, необхідної для забезпечення прозорості, обґрунтованості та об'єктивності рішень, що приймаються НКРЕ у межах її

компетенції» [88].

У «Порядку підготовки та експертизи пропозицій і техніко економічних обґрунтувань, а також оцінки ефективності реалізації проектів соціально-економічного розвитку України, які підтримуються міжнародними фінансовими організаціями», затвердженому наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України (далі – Мінекономіки, європейської інтеграції) «Про підвищення ефективності залучення та використання коштів міжнародних фінансових організацій», експертиза визначена як «процес аналізу проектних документів, результатом якого є професійно зроблений висновок» [89]. Даним порядком також визначено, що «розрізняють спеціалізовану експертизу, яка аналізує та робить висновки, за окремими вузькопрофесійними питаннями проекту, і комплексну експертизу, що охоплює всі основні, висвітлені у проектних документах питання і всебічно описує проект» [89].

Відповідно до «Правил безпеки під час експлуатації магістральних нафтопроводів», що затверджені наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду (далі – Держгірпромнагляд), «експертиза – це спеціальні дослідження на відповідність вимог нормативно-правових актів з надання відповідного висновку» [90].

Відповідно до «Інструкції про порядок проведення експертизи Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі», затвердженої рішенням Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі (далі – НЕК захисту суспільної моралі) під експертизою розуміється «дослідження Національною комісією продукції і видовищних заходів у будь-яких матеріальних формах та на будь-яких носіях на предмет їх відповідності вимогам чинного законодавства у сфері захисту суспільної моралі та можливості їх обігу на території України» [40].

Аналізуючи вищенаведені законотворцем визначення, можна зробити узагальнення, що *«експертиза» – це насамперед дослідження кваліфікованими спеціалістами (експертами) поставлених перед ним на вирішення питань, що*

вимагають застосування ними спеціальних знань у галузі науки, економіки, техніки і інших профільних галузей для надання якісного результату у вигляді вмотивованого висновку.

Переходячи до дослідження терміну «судова експертиза», варто зазначити, що у законотворчій і практичній діяльності, навчальних і наукових працях, він трактується більш широко ніж термін «експертиза» та має кілька значень.

На законодавчому рівні у нормативно-правових актах та їх проектах містяться такі визначення даного терміну:

– «судова експертиза – дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об’єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [99];

– «експертне дослідження – процес пізнавальної діяльності судового експерта з метою встановлення на підставі спеціальних знань фактичних даних та обставин провадження у будь-якому виді судочинства, поза межами судочинства у передбачених законом випадках і виконавчому провадженні» [96];

– «судова експертиза – дослідження експертом на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо матеріальних та нематеріальних (інформаційних) об’єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про фактичні дані й обставини справи, що є або будуть предметом судового розгляду; і через суб’єкта проведення такої експертизи» [97];

– «судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, об’єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [93].

Вважаємо, що найбільш вдалою є пропозиція формування поняття судової експертизи, наведено у проекті закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284, а саме, що «судова експертиза – це дослідження

суб'єктам проведення судової експертизи на основі спеціальних знань відповідно до законодавства матеріальних (матеріалізованих) об'єктів, які містять інформацію про факти і обставини, що мають значення для справи (провадження) або становлять інтерес для замовника судової експертизи» [98]. До того ж, у вказаному законопроекті (статті 13, 14) влучно визначено окремо суб'єкти судово-експертної діяльності та окремо наведено суб'єкти проведення судової експертизи. Так, до кола суб'єктів судово-експертної діяльності законотворцями віднесено:

- «судових експертів;
- судово-експертні установи;
- керівників судово-експертних установ;
- органи державного регулювання;
- Координаційну раду з питань судової експертизи;
- органи Асоціації приватних судових експертів України тощо» [98].

До кола ж суб'єктів проведення судової експертизи віднесено:

- «судових експертів;
- фахівців з відповідних галузей знань, які залучаються як експерти для проведення судових експертиз у разі відсутності судового експерта з відповідної галузі знань, а також залучаються до складу комісій судових експертів під час проведення комісійних і комплексних судових експертиз;
- фахівців іноземних держав, які можуть залучатися для проведення комісійних чи комплексних судових експертиз» [98].

Слід зазначити, що наразі, статтею 7 чинного закону «Про судову експертизу» передбачено, що «судову-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених зазначених законом» [99]. При цьому, до державних спеціалізованих установ віднесено:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції

України;

- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні й судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України [99].

При цьому, виключне право на здійснення судово-експертної діяльності пов'язаної з проведенням криміналістичних, судово-медичних та судово-психіатричних експертиз надано лише державним спеціалізованим установам України [99].

Повністю погоджуємося із твердженням докторки юридичних наук, професорки Е. Б. Сімакової-Єфремян, яка зазначає, що «серед науковців і практиків не існує єдиної позиції щодо термінологічного апарату судової експертизи, зокрема, визначення поняття судової експертизи, норм щодо первинної, додаткової, повторної, комісійної та комплексної судових експертиз; підстав для проведення судової експертизи, гарантій діяльності судового експерта тощо» [110, с. 120].

Загалом судову експертизу визначають як «регламентоване процесуальним законом дослідження експертом на основі спеціальних знань конкретних обставин справи з метою встановлення фактів, які мають суттєве значення для встановлення об'єктивної істини по справі» [81, с. 24]. «На стадії досудового розгляду й судового розгляду справи ця процесуальна дія спрямована на отримання доказів шляхом проведення дослідження судовим експертом на основі його спеціальних знань матеріальних (матеріалізованих) об'єктів, які містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, що перебувають в провадженні уповноваженого органу (особи)» [80, с. 24].

На переконання Ф. Ф. Бутинця, «судова експертиза – це процесуальна форма дослідження джерел доказової інформації; вона є слідчою дією з організації і використання спеціальних знань з метою здобуття доказової інформації методом наукового дослідження, що проводиться за дорученням

слідчих і судових органів, і результати якої відображаються у висновку експерта » [10, с. 10].

К. О. Чаплинський також зазначає, що «основною метою проведення судової експертизи є сприяння повному і швидкому розслідуванню кримінальних правопорушень; встановленню істини у кримінальному провадженні; дослідження певних об'єктів та явищ; отримання необхідних відомостей для встановлення обставин, що мають значення для прийняття правильних та обґрунтованих рішень, а також отримання таких нових фактичних даних, які досі ініціатором проведення експертизи не були відомі та які іншим способом встановити неможливо» [135, с. 236].

О. О. Мешков під судовою експертизою пропонує розуміти «дослідження, що проводиться судовим експертом із застосуванням спеціальних знань на виконання завдання сторін обвинувачення й захисту, слідчого судді, суду, та має значення для правильного розслідування кримінального провадження, судового розгляду цивільної, господарської, адміністративної справи, справи про адміністративне правопорушення та виконавчого провадження» [72, с. 31]. На наше переконання, хоч дане визначення є обширним і містить відомості про суб'єкта та мету судової експертизи, водночас інформація щодо об'єкта дослідження в ньому відсутня, тому більш доречною, на наш погляд є думка В. Ю. Шепітько, який визначає судову експертизу як «процесуальну дію, яка полягає у дослідженні експертом за завданням слідчого або судді речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для правильного вирішення справи» [55, с. 257].

Схожим є твердження М. Т. Білухи, що «проведення експертизи є процесуальною дією, яка полягає в дослідженні експертом за завданням правоохоронних органів речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичного стану і обставин, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, яка виникла в процесі правовідносин» [5, с. 7]. Водночас, хоч у таких твердженнях і присутній об'єкт дослідження, однак ми

не можемо повністю підтримати такі тлумачення, адже вони передбачають встановлення фактичних обставин справи, що виходять за межі кваліфікації судового експерта (в тому числі судового експерта-економіста), а отже, відповідно до норм чинного законодавства [41] – є забороненим.

Слушною вбачається позиція О. Ю. Паладійчука, що «експертиза проводиться для виявлення тих фактичних даних, які можуть підтвердити або спростувати факти, що мають юридичне значення, при цьому самі по собі юридичні факти експертизою не встановлюються чи не виключаються, а тому не допускається проведення експертизи для з'ясування правових питань» [84, с. 88–89]. З'ясовуючи значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження, науковець вдало визначив експертизу як «дослідження наданих судом чи іншими учасниками кримінального процесу об'єктів, яке має проводитись експертами на підставі спеціальних знань та на науковому підґрунті з метою вивчення відомостей про факти, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, яке відбувається у процесуальному порядку з дотриманням встановлених чинним законодавством правил» [84, с. 88].

М. В. Костицький щодо цього відмітив, що «судова експертиза чи експертиза у кримінальному процесі – це саме дослідження, процес пізнання, яке проводить експерт, і обґрунтування висновку відповідно до встановленого законом порядку» [51, с. 58]. Натомість Т. О. Мулик та Я. І. Мулик зазначають, що «судова експертиза є самостійною процесуальною формою отримання нових і перевірки (уточнення) тих речових доказів, які вже мають правоохоронні органи» [74, с. 133].

Н. В. Тутецька розглядає судову експертизу у залежності від того, на якому аспекті судово-експертної діяльності робиться наголос, під судовою експертизою вона пропонує розуміти «інститут доказового й процесуального права, систему процесуальних відносин, форму процесуальних знань, слідчу (розшукову) дію, процедуру дослідження й оформлений за результатами її завершення документ – висновок експерта» [123, с. 358].

На те, що судова експертиза, а точніше її проведення, є лише одним із елементів судово-експертної діяльності, вказує С. Ю. Стратонов, який стверджує, що «судову експертизу слід водночас розглядати як організаційно-стратегічну діяльність слідчого, яка включає такі елементи:

- накопичення інформаційних матеріалів по справі;
- обрання влучного моменту щодо призначення експертизи чи експертного дослідження;
- означення того, що стане предметом експертного дослідження;
- попередня визначеність із рядом питань які будуть поставлені на вирішення експертів;
- обрання між державною експертною установою або приватним судовим експертом» [118, с. 136–137].

З цього приводу повністю підтримуємо твердження І. М. Овсянникової, яка доводила, що «недоцільним є ототожнення судової експертизи та судово-експертної діяльності, адже судова експертиза, за своєю суттю, є фактично нічим іншим, як спеціальним дослідженням із застосуванням досягнень науки й техніки та є основою, на якій будується судово-експертна діяльність. Суттю ж судово-експертної діяльності є не тільки у безпосередньому проведенні судової експертизи (дослідження), а й у застосуванні інших заходів, які спрямовані саме на створення можливості проведення такого дослідження, забезпечення об'єктивності судової експертизи та її ефективності» [77, с. 45].

Доречною вбачається наукова позиція О. П. Снігєрьова та С. О. Андренко, які, досліджуючи правові наукові підходи щодо поняття «судова експертиза» виокремили їх у три основні групи:

- «перша група – судова експертиза розглядається як дослідження обставин справи, проведене обізнаною особою для надання висновку з питань які цікавлять суд і вимагають для свого вирішення спеціальних знань у сфері науки, техніки, мистецтва чи професійного досвіду;
- друга група – судова експертиза розглядається як сукупність процесуальних дій, спрямованих на одержання доказу – висновку експерта;

– третя група – судова експертиза розглядається як система установ, які займаються проведенням експертиз» [113, с.234].

Водночас, науковці зазначають, що з таким підходом складно погодитись, адже залишається не зрозумілим, чому визначення експертизи надається через процесуальні дії, бо під ними вони розуміють дії, порядок здійснення яких регламентуються нормами закону, при цьому, акцентують вчені, цей закон не регламентує порядок здійснення дій експертом у процесі дослідження. Хибною вважається ними й теза про те, що систему установ можна іменувати експертизою, адже не можна говорити про хід керування експертизою, її організацією, маючи на увазі експертизу як систему установ, оскільки в цьому разі можна припустити необґрунтоване зміщення понять [113, с. 235]. З іншого боку, вчені погоджуються, що «неприпустимо відривати процесуальні дії суду і осіб, які беруть участь у справі з організації експертизи від самої експертизи як процесу дослідження експертом обставин справи, оскільки саме ці процесуальні дії утворюють процесуальну форму призначення експертизи» [113, с. 235].

У цілому, з наведених визначень поняття «судова експертиза» вбачається, що воно, насамперед розглядається як певне дослідження, що проводиться суб'єктом процесуальної діяльності – судовим експертом, з метою встановлення фактів, які мають суттєве значення для вирішення конкретної справи. Помітним є те, що науковці прагнуть охопити в понятті судової експертизи не лише суб'єктів її призначення, а й об'єкти дослідження, підстави, порядок та ключові завдання залучення експерт до провадження. Проте, що більше деталізуються окремі характеристики судової експертизи, то складнішим і громіздким стає її визначення.

Зауважимо, що сьогодні експертиза має широке застосування та використовується не лише в економічній сфері, а й у таких галузях, як інженерія, мистецтво, психологія, медицина, ветеринарія, а також у конституційному праві для оцінювання діяльності органів державної влади тощо. Водночас судова експертиза відрізняється від експертиз, що

здійснюються в інших сферах діяльності, за такими ознаками:

1. «Необхідністю дотримання спеціальних процесуальних норм, що регламентують права та обов'язки експерта, а також суб'єкта, який призначає експертизу або залучає експерта.

2. Чітко визначеними правилами підготовки матеріалів, порядку призначення та проведення судової експертизи.

3. Проведення досліджень ґрунтується на основі спеціальних знань у різних галузях науки, техніки ...

4. Висновки, що надаються експертами за результатами проведення експертизи мають статус джерела доказів у судовому процесі» [14, с. 6].

Таким чином, можна зробити висновок, що судова експертиза відрізняється від усіх інших експертиз та є унікальним видом експертної діяльності, оскільки її призначення, проведення та використання отриманих результатів здійснюється відповідно до чітко визначених норм процесуального законодавства.

Слід зазначити, що з розвитком науки, появою нових технологій, зміною соціальних умов життя суспільства галузі дослідження судової експертизи поступово розширюються, водночас наразі в експертних установах України проводяться види експертиз (класифікація за галузями знань), які передбачені Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: криміналістична; інженерно-технічна; товарознавча; експертиза у сфері інтелектуальної власності; психологічна; мистецтвознавча; військова; судово-ветеринарна; гемологічна; історик-археологічна; економічна: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій. Існуючі сьогодні назви експертних спеціальностей судової економічної експертизи в Україні викладені наступним чином:

– 11. «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності»;

– 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і

організацій»;

– 11.3 «Дослідження документів фінансово-кредитних операцій».

Водночас, слід зазначити, що «з метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики щодо вирішення питань, які потребують застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань, експертними установами організовується проведення інших видів експертиз (крім судово-медичної та судово-психіатричної), у тому числі й тих, що перебувають у стадії наукової розробки» [41].

Переконані, що саме судову економічну експертизу у сучасних умовах розвитку суспільства слід вважати найпоширенішою серед інших видів експертиз, що використовується під час розгляду правопорушень у процесі господарського, цивільного, адміністративного та кримінального судочинства. Ця експертиза дозволяє отримати відповіді на питання, коли необхідні знання бухгалтерського обліку, податкового законодавства, контролю, аналізу фінансово-економічної діяльності підприємства тощо. Вона формується на потребу використання спеціальних знань для вирішення питань, які виникли у суспільних економічних відносинах. Так, знання з економічного аналізу, господарського контролю, фінансів і бухгалтерського обліку допомагають вирішувати питання, що виникають у процесі господарювання. Коло власне самих питань залежить від рівня суспільного та соціально-економічного розвитку країни, і безпосередньо впливає на формування економічної експертизи як самостійного інституту, що дозволяє їх вирішити.

Необхідно зазначити, що у сучасній науковій економічній літературі зустрічаються поняття «судово-бухгалтерська експертиза», судово-економічна експертиза», судова економічна експертиза», що загалом є інтерпретаціями одного й того самого. Водночас, оскільки зміст судово-економічної експертизи визначається через її поняття, то в межах даного дослідження далі розглянемо лише окремі з них.

Одні науковці визначають судово-бухгалтерську експертизу як засоби доказу по кримінальній справі, що передбачені та регламентовані

кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України). На цьому етапі, зазначають вони, «відбувається дослідження зібраних матеріалів, зокрема даних бухгалтерського, податкового, статистичного обліку та звітності, їх аналізуванні та узагальнені у висновках експертів» [28, с. 10].

Правильною з цього приводу вбачається позиція Ф. Ф. Бутинця, що «судово-бухгалтерська експертиза – це процесуальна дія, що полягає у вивченні експертом-бухгалтером матеріалів справи в межах його спеціальних знань на завдання слідчого або суду, з метою встановлення фактичних обставин кримінальної чи цивільної справи й надання експертного висновку» [10, с. 10]. Судово-бухгалтерська експертиза, зазначає професор, «є одним із видів судово-економічної експертизи й належить до найбільш поширених видів судових експертиз. Її призначають у процесі розслідування кримінальних і цивільних справ, коли виникають питання, для вирішення яких необхідні ґрунтовні знання з бухгалтерського обліку, аналізу, контролю господарської діяльності тощо. Метою призначення судової-бухгалтерської експертизи слідчим або судом є встановлення фактичних обставин справи, які неможливо з'ясувати без застосування спеціальних (для юридичної сфери) знань. В цьому випадку, стверджує Ф. Ф. Бутинець, судово-бухгалтерська експертиза може стати одним із засобів захисту фізичних осіб і суб'єктів господарювання від необґрунтованого обвинувачення в здійсненні злочину та захисту їх інтересів у господарських справах» [10, с. 10–11].

І. А. Волкова та Г. Г. Мумінова-Савіна, розглядаючи судово-бухгалтерську експертизу як процесуальну дію надають їй такого визначення: «судово-бухгалтерська експертиза – це дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, яке в межах чинного законодавства здійснюється особою, яка володіє спеціальними знаннями в галузі бухгалтерського обліку (експертом-бухгалтером, з метою подання висновку стосовно кола питань, поставлених органами дізнання, попереднього слідства чи суду» [14, с. 10; 75, с. 30].

М. Ф. Базась визначає судово-бухгалтерську експертизу як «дослідження

в межах чинного законодавства фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання особою, яка має спеціальні знання в галузі бухгалтерського обліку (експертом-бухгалтером), з метою подання висновку щодо кола питань, поставлених органами дізнання, попереднього слідства чи суду» [2, с. 249].

Водночас, майже ідентичні є визначення «судово-економічної експертизи», надане О. В. Кожушко, що свідчить про однакове розуміння серед наукової спільноти обох цих понять. Так, науковиця під даним терміном пропонує розуміти «дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, яке в межах чинного законодавства здійснюється особою, яка володіє спеціальними знаннями в галузі економіки, з метою надання висновку стосовно кола питань, що були поставлені органами дізнання, досудового слідства чи суду» [46].

Л. В. Дікань, В. Д. Понікаров, О. В. Кожушко зазначили, що «під терміном «судово-економічна експертиза» треба розуміти «процесуальну форму дослідження на основі спеціальних знань у різних сферах економіки, господарського аналізу, ревізії та контролю первинних облікових документів, бухгалтерських та податкових реєстрів та фінансової звітності суб'єктів господарювання різних форм власності з метою вирішення широкого кола питань, що виникають під час розслідування економічних злочинів та судовому розгляді господарських суперечок» [30, с. 250]. При цьому, «її зміст, полягає у дослідженні фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, що в межах чинного законодавства здійснюється особою, яка володіє спеціальними знаннями в галузі економіки, з метою надання висновку стосовно кола питань, що були поставлені органами дізнання, досудового слідства чи суду» [30, с. 250–260; 36, с. 43].

На переконання О. А. Горлачука «судова економічна експертиза є дослідженням економічної діяльності суб'єктів господарювання на основі застосування спеціальних економічних знань з метою надання висновку експерта з питань, поставлених ініціатором судового процесу» [19, с. 303].

С. Р. Романів, Л. А. Будник, І. С. Савченко під судово-економічною

експертизою пропонують розуміти «процесуальне досліджування економічних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про фактичні дані та обставини конкретної справи, що перебуває у провадженні органу суду, шляхом застосування спеціальних знань і навичок експерта-економіста» [104, с. 348]. Таку позицію підтримують і В. П. Хомутенко та А. В. Хомутенко, які все ж зазначають, що в ньому не розкрито призначення судової економічної експертизи та її значення як доказу [130, с. 37].

Більш широке тлумачення даному поняттю надають Н. Л. Гресь та К. К. Недоступ, які визначають судову економічну експертизу як:

– «процесуальну дію, пов'язану з отриманням доказів шляхом залучення судового експерта, який має спеціальні знання з бухгалтерського обліку, оподаткування, економіки й фінансів і здатний проводити дослідження об'єктів (документів), що містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, що перебувають у провадженні;

– як дослідження судовим експертом документації з метою з'ясування питань, поставлених органом (особою), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив (ла) експерта) під час розслідування або розгляду справи про економічні злочини;

– як один із засобів підтвердження фактів (доказовості), що сприяє всебічному, повному та об'єктивному дослідженню обставин справи, ухваленню законних та обґрунтованих судових рішень» [79, с. 20].

Цікавим видається твердження Т. О. Кривцової, яка пропонує розглядати судово-економічну експертизу як форму економічного контролю та розуміти під судово-економічною експертизою «процесуальне дослідження, яке здійснюється через застосування спеціальних знань, навичок і вмінь судового експерта та дозволяє вирішувати питання, що ставляться перед ним органами дізнання, досудового слідства чи суду з метою вирішення кримінальної, цивільної, адміністративної справи чи господарських суперечок» [57, с. 49]. На противагу цьому, Ф. Ф. Бутинець категорично висловлюється, що «судово-бухгалтерська експертиза не може вважатися методом господарського

контролю» [10, с. 14–15].

О. В. Хомутенко, застосовуючи свій практичний досвід роботи судовим експертом-економістом, до питання вивчення судово-економічної експертизи застосовує інформаційний підхід та розглядає судову економічну експертизу як «процес використання експертом відповідної інформації» [132, с. 466]. Розділяючи процес використання інформації в ході судово-економічного дослідження на кілька етапів, науковець робить доречний висновок, що «у ході виконання судової економічних експертизи відбувається процес збирання інформації про об'єкт дослідження шляхом заявлення експертом-економістом клопотання, її оброблення та узагальнення (трансформація) в інформацію, що цікавить орган, який призначив експертизу та має силу доказу» [132, с. 469–470]. При цьому, в його роботі зауважено, що «таким чином, судова економічна експертиза може сприяти розвитку механізму уточнення економічної інформації регіону та брати участь в уточненні розуміння чинних правових норм, і, як наслідок, відігравати важливу роль у процесі прийняття вірних управлінських рішень» [132, с. 469–470].

Такий підхід підтримують й інші судові експерти-економісти, які мають значний досвід роботи. Так, інші дослідники розглядаючи питання інформаційного забезпечення судово-економічних експертиз, наголошують, що «загальна мета інформаційного забезпечення судової експертизи – створення впорядкованої системи збирання, збереження, передавання та використання даних у судовій експертизі взагалі та конкретних експертизах зокрема» [42, с. 462]. Вони акцентують, що «такі системи дозволяють експерту вірно описувати, класифікувати об'єкти, що підлягають дослідженню, а також визначати напрями подальших дій, обирати для застосування відповідні методики, обґрунтовувати та формулювати експертні висновку» [42, с. 462].

Відносячи, судову економічну експертизу до класу документалістики, В. Є. Швець уточнює, що вона «ґрунтується на дослідженні слідів відображення та закономірності утворення в документах саме інформації щодо господарської і фінансово-економічної діяльності підприємств й організацій

всіх форм власності» [137, с. 206].

Доречним також буде зазначити, що останнім часом в економічній літературі вживається таке поняття як «економічна експертиза». Так, на переконання З. Б. Литвина, під економічною експертизою слід розуміти «дослідження, яке здійснюється шляхом застосування спеціальних знань, умінь і навичок експерта-економіста для досягнення визначеної мети та вирішення конкретних завдань, пов'язаних із веденням бухгалтерського й податкового обліку, здійсненням фінансово-кредитних операцій і фінансово-господарської діяльності» [62, с. 124].

О. В. Мащенко та О. О. Шушко надають визначення економічній експертизі як «невід'ємному елементу сучасної безпеки національної економіки, що дозволяє протистояти економічній злочинності та застосовувати спеціальні заходи щодо нейтралізації або ліквідації зовнішніх і внутрішніх загроз» [68]. Дослідниці вважають, що «застосування економічної експертизи створює засади для використання механізмів профілактичної й попереджувальної діяльності, які можуть здійснюватися в спеціальних та неспеціальних формах реалізації, що відображає переваги даного методу доказування» [68].

За твердженням В. А. Дерія та Д. І. Деми, «економічна експертиза – це дослідження певних проблем, що виникають у процесі економічної діяльності суб'єкта господарювання й вимагають кваліфікованих дій експерта для досягнення визначеної мети та розв'язання конкретних завдань, пов'язаних із веденням фінансового і податкового обліку, фінансово-економічною діяльністю та фінансово-кредитними операціями, а також для відвернення суттєвих загроз і ризиків від такого суб'єкта» [29, с. 509].

Слід підтримати такі твердження науковців, адже в них висвітлюється орієнтовано-цільовий підхід націлений на виконання судовою економічною експертизою функції контролю, що є досить актуальним в наш час.

Загалом, результати аналізування наукової літератури дозволяють зробити висновок, що між термінами «судово-бухгалтерська» та «судово-

економічна» експертиза науковці не вбачають значних відмінностей, більш того судово-бухгалтерська експертиза є одним із видів судово-економічної (судової економічно) експертизи й характеризується як процесуально-правовим так і фінансово-господарським (економічним) змістом.

Процесуально-правовий зміст такої експертизи полягає у визначенні її як певного процесу, керується системою законодавчо закріплених правил, які у своїй сукупності регулюють порядок призначення та проведення експертизи, права й обов'язки експерта-бухгалтера чи інших учасників експертного дослідження. Такі правила є загальноприйнятими для всіх видів судових експертиз. Таким чином, згідно до процесуально-правового підходу, судово-бухгалтерська експертиза нічим не відрізняється від інших судових експертиз.

Фінансово-господарський (економічний) ж зміст судово-бухгалтерської (судово-економічної) експертизи полягає у практичному характері використання та реалізації системи спеціальних знань у галузі бухгалтерського обліку, фінансів, аудиту, ревізії та економічного аналізу господарської діяльності стосовно специфіки та методів дослідження. Ці особливості виокремлюють судово-бухгалтерську експертизу у самостійний вид судових експертиз [14, с. 10; 8, с. 13–14; 10, с. 13–14; 30, с. 251].

Враховуючи наведене, для проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємства судовий експерт-економіст (експерт-бухгалтер) повинен мати високий рівень знань не тільки з бухгалтерського обліку, аналізу та контролю господарської діяльності, а також володіти певним обсягом процесуально-правових знань, адже лише за умови дотримання ним процесуального законодавства й правильного застосуванні спеціальних знань, його висновок може бути якісним і мати доказову силу.

Розглядаючи різні наукові підходи до трактування досліджуваного нами терміну, слід також відмітити, що рішенням Президії науково-консультативної і методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 30.01.2001 р., «судово-бухгалтерська експертиза» була перейменована в «судово-економічну», тому логічним є те, що більшість з

науковців мабуть майже однакові підходи до теоретичного визначення й ототожнення цих понять. Водночас окремі наукові погляди все ж таки різняться. Ряд вчених трактують судово-економічну експертизу як з точки зору судочинства (спосіб доказу, процесуальна дія), так і з урахуванням функції перевірки та контролю, які вона виконує (процес дослідження; елемент економічної безпеки).

Переконані, що під терміном «судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємства» слід розуміти в першу чергу процес дослідження інформації щодо фінансово-господарських операцій підприємства, що відображається в наданих на дослідження експерту об'єктах, та який, в результаті отримує форму висновку, що має слугувати допоміжним інструментом у встановленні істини правоохоронними органами, судом чи іншою зацікавленою особою, яка має намір довести свою правоту у визначеному законом порядку. Вважаємо також, що економічна експертиза даного виду же застосовуватись з метою профілактики економічних злочинів й допомагати виконувати функцію контролю керівниками підприємства й організацій.

1.3 Цілі та завдання судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, її місце та роль у стратегічному розвитку держави

Інтеграційні процеси у світовій економіці, що спостерігаються на сучасному етапі, є не випадковим явищем, а результатом еволюційного, об'єктивного та закономірного розвитку взаємодії економічних систем різних країн, що відбувається в умовах регіоналізації та глобалізації. «Генеруючи нові виклики, глобалізація стимулює взаємозалежність світу, яка є своєрідним індикатором стійкості розвитку національних держав і, відповідно, їхнього

потенціалу у протидії цим викликам. У свою чергу, активна система державного управління, власна геополітична стратегія розвитку, нарощування власного економічного потенціалу дозволяє світовим лідерам протистояти викликам глобалізації, формуючи власний сценарій розвитку людства та маючи ефективні механізми впливу» [124, с. 396]. «У цьому контексті важливим є прагнення кожної держави знайти своє місце в глобальній економічній системі, забезпечуючи конкурентоспроможність та ефективність власної економіки. В умовах ринкової економіки одним із пріоритетів державної політики є покращення економічного середовища. Діяльність держави в цьому напрямку залежить, насамперед, від покращення бізнес-середовища та інтенсивного іміджу країни» [144, с. 357].

Для України цей процес має особливе значення, оскільки її прагнення до розбудови суверенної, демократичної, соціальної та правової держави є не просто конституційною нормою, а й фундаментом, на якому ґрунтується вся внутрішня та зовнішня політика. При цьому європейська інтеграція та відкритість до міжнародної співпраці визначено ключовими пріоритетами – Україна активно адаптує свої економічні механізми до світових стандартів. Цей стратегічний напрям визначає загальнонаціональну мету, що об'єднує суспільство та спрямовує його розвиток у руслі глобальних тенденцій сталого економічного зростання. За таких умов стратегія сталого розвитку виступає провідним вектором державної політики, коли інтегруються її економічні, соціальні та екологічні складові для досягнення довгострокового збалансованого зростання.

Загалом «термін «стратегія» етимологічно походить від грецького *strategia* (*stratos* – військо та *ago* – веду), за допомогою якого описували найважливішу частину військового мистецтва» [111, с. 161]. Крім того, поняття «стратегія» досить часто спрощено розуміють як «план дій, розрахований на довгостроковий період» [37, с. 9]. Подібне трактування міститься також в економічному словнику за редакцією С. Мочерного, згідно якого «економічна стратегія – довгостроковий курс економічної політики, який передбачає

вирішення великомасштабних економічних і соціальних завдань» [33, с. 88].

Важливо зазначити, що в економічній стратегії стратегічне планування є необхідним інструментом для досягнення цілей сталого розвитку в публічному секторі України, оскільки допомагає:

- визначити пріоритети у реалізації визначених цілей;
- залучити ресурси для забезпечення ефективних дій;
- впровадити інновації для мінімізації витрат;
- забезпечити взаємодію між різними зацікавленими сторонами для прискорення процесів.

Інтеграція сталих цілей розвитку, моніторинг результативності та партнерство грають важливу роль у цьому процесі. К. Майстренко та О. Білик роль стратегічного планування в досягненні цілей сталого розвитку вбачають у:

- «інтеграції сталих цілей розвитку: стратегічне планування допомагає забезпечити інтеграцію сталих цілей розвитку, таких як: економічний розвиток, соціальна справедливість, екологічна стійкість та інше, у політиці та програмах розвитку. Це дозволяє створити більш узгоджену та збалансовану стратегію, що сприяє сталому зростанню й забезпеченню добробуту населення;

- впровадження інновацій і технологій: стратегічне планування допомагає впроваджувати інноваційні підходи та технології в публічний сектор, що сприяє підвищенню його ефективності та продуктивності. Наприклад, застосування цифрових технологій може поліпшити якість послуг, сприяти прозорості та забезпечити ефективне використання ресурсів» [65, с. 44];

- «моніторингу та оцінюванню результативності: стратегічне планування включає механізми моніторингу та оцінювання результативності досягнення поставлених цілей, що дозволяє: враховувати досягнення, розпізнавати проблемні сфери та вносити коригування в стратегію. Крім того, інформація, отримана в результаті моніторингу, надає можливість зробити обґрунтовані рішення та вдосконалити процеси управління;

- партнерстві та співпраці: стратегічне планування сприяє залученню різних зацікавлених сторін, включаючи громадські організації, приватний

сектор, академічну спільноту й інших стейкхолдерів – це сприяє побудові партнерства та співпраці для спільного досягнення сталого розвитку» [65, с. 44].

Відкритий та виключний процес стратегічного планування дозволяє розглядати різні погляди та ідеї, що збагачує стратегію та сприяє підвищенню її ефективності [65, с. 44].

На переконання Б. В. Буркинського, Л. Є. Купінець та С. К. Харічкова «мета переходу до сталого розвитку – реальний очікуваний результат, обумовлений реалізацією нової моделі національної політики, яка забезпечить високу якість життя нації на основі:

- економічних, суспільно-політичних, державно-правових і технологічних змін, що сприятимуть довгостроковому стабільному економічному зростанню в умовах сформованого правового поля ринкової економіки та відповідних структурних, інституціональних перетворень за умови одночасного зменшення витрат енергії, сировини й утворення відходів;
- ефективного функціонування інфраструктурних і ключових галузей економіки;
- соціально орієнтованого управління» [9, с. 167];
- «формування потенціалу сталості та визначення ролі країни в системі світогосподарських зв'язків і загальної сталості;
- гармонізації складових частин сталого розвитку;
- раціонального використання природних і матеріальних ресурсів на основі дотримання національних інтересів країни та збереження ресурсів для майбутніх поколінь;
- консолідації політичних сил для конструктивного розв'язання проблеми сталого розвитку;
- активізації широких верст населення й міжвідомчої інтеграції, що притаманні державі демократичного типу, спільної творчої участі в здійсненні реформ;
- реалізація колективного знання, накопиченого людством» [9, с. 167].

Як зазначає Н. В. Павліха, «сталий розвиток, характеризується встановленням збалансованості й рівноваги з огляду на задоволення різних інтересів: між поколіннями, цілями розвитку (соціальними, економічними, культурними, екологічними та ін.); між галузями й видами економічної діяльності (промисловість, сільське господарство, транспорт, культура та ін.); між рівнями влади й представниками груп-носіїв різноманітних інтересів (приватного, суспільного, державного та недержавного секторів)» [83, с. 7].

Науковцями вказано, що «перехід України до стратегії сталого розвитку визначається її роллю та місцем у світовій економіці, ресурсними забезпеченням, створеним науково-технічним і соціально-економічним потенціалом, можливостями його використання й зовнішньо-економічними зв'язками» [9, с. 164]. Ідеї теорії системи та законів синергії сформували впевненість, що мета держави із переходу до сталого розвитку залежить від ефективної роботи всіх органів державної влади, в тому числі їх центральних органів. При цьому, переконані, що особливої уваги серед переліку цілей сталого розвитку України на період до 2030 року заслуговує мета – «сприяння побудові миролюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних і заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях» [101].

Зауважимо, що центральним органом виконавчої влади, який реалізує стратегію державної політики з питань експертного забезпечення правосуддя в Україні, є Міністерство юстиції України (далі – Мін'юст України) [94]. У відповідності до стратегічного плану діяльності міністерства, однією з його стратегічних цілей є будівництво сучасної системи експертного забезпечення правосуддя. Ефективне вирішення цієї стратегічної мети вимагає виконання низки першочергових завдань, а саме:

– «забезпечення принципу незалежності судово-експертної діяльності під час проведення судових експертиз у кримінальному провадженні, у справах про адміністративні порушення, адміністративних і цивільних справах, а також господарських спорах;

- застосування єдиних методичних підходів до виконання судових експертиз» [117];
- «комплексне оновлення нормативно-правової бази, що регламентує здійснення судово-експертної діяльності;
- вирівнювання повноважень приватних і державних судових експертів і підвищення рівня конкуренції між ними;
- впровадження міжнародних стандартів у проведенні судових експертиз (зокрема, шляхом забезпечення науково-дослідних установ судових експертиз сучасним криміналістичним обладнанням)» [86];
- «розширення доступу осіб до послуг судових експертів як складової доступу до правосуддя, у тому числі за рахунок вирівнювання повноважень приватних і державних судових експертів та збільшення рівня конкуренції між ними» [134], адже «забезпечення альтернативи у виборі судово-експертної установи (далі – СЕУ) або судового експерта на «ринку» експертних послуг в Україні сприятиме підвищенню якості й об'єктивності висновку судових експертиз, зменшенню термінів і вартості їх проведення» [109, с. 17];
- «забезпечення належної електронної взаємодії між державними електронними інформаційними ресурсами для автоматичного обміну даними та усунення необхідності надання додаткових документів» [134];
- «втілення міжнародних стандартів під час проведення судових експертиз, зокрема завдяки забезпеченню науково-дослідних установ судових експертиз (далі – НДУСЕ) сучасним криміналістичним обладнанням;
- скорочення надмірно тривалих строків проведення судових експертиз, що вплине на загальний строк розгляду судових справ і забезпечить відповідність експертних висновків міжнародним стандартам» [87, с. 8].

Водночас, за твердженням А. В. Свінцицького, «зміст ефективної системи експертного забезпечення правосуддя передбачає не лише глибоку модернізацію чинного вітчизняного законодавства, але й підготовку та впровадження системних перетворень у галузі судово-експертної діяльності» [109, с. 20]. «Мета, цілі та завдання спеціалізованих державних

установ, яким законотворцем відведена ключова роль у здійсненні судово-експертної діяльності, визначаються їхніми статутами та (або) положеннями про них та мають відповідати основним цінностям, якими керується Мін'юст України, а саме: верховенством права; забезпеченням дотримання права та свобод людини та громадянина; законністю; відкритістю та прозорістю; відповідальністю й підзвітністю; професійністю й постійним вдосконаленням» [3].

Наприклад, відповідно до Статуту Національного наукового центру «Інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мін'юсту України (далі – ННЦ ІСЕ), «метою його діяльності є «задоволення потреб органів досудового розслідування, судів, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також юридичних і фізичних осіб у забезпеченні їх незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки й техніки» [116].

Для реалізації поставленої мети, ННЦ ІСЕ «здійснюється судово-експертна, наукова, науково-технічна, науково-організаційна, видавнича діяльність, що спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень у галузі теорії та практики судової експертизи та криміналістики, розроблення й удосконалення методології і методик судової експертизи для максимального використання її можливостей під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, судового розгляду цивільних, господарських, адміністративних справ і справ про адміністративні правопорушення, виконавчого провадження, а також вирішення питань, що потребують застосування спеціальних знань поза межами судочинства, освітня діяльність» [116].

До завдань діяльності ННЦ ІСЕ належать:

1) «проведення судових експертиз (у тому числі, пов'язаних з оцінкою майна та майнових прав, призначених у кримінальних провадженнях, цивільних, господарських, адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення та під час виконавчого провадження;

2) проведення експертних досліджень на замовлення фізичних чи юридичних осіб із застосуванням засобів і методів судової експертизи (у тому числі, з проведення оцінки майна та майнових прав);

3) науково-дослідна робота в галузі судової експертизи та криміналістики й упровадження її результатів в експертну, слідчу та судову практику;

4) забезпечення виконання завдань Мін'юсту України, інших державних органів з питань експертного забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи в установленому законодавством порядку;

5) підготовка та підвищення кваліфікації експертних кадрів, у тому числі у галузі права за освітньою програмою з теоретичних, організаційних, процесуальних питань судової експертизи» [116];

6) «підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації в галузі судової експертизи, криміналістики та права;

7) надання освітніх послуг у сфері професійного навчання державних службовців та працівників органів юстиції, інших слухачів для задоволення потреб державних та інших органів;

8) науково-методична та інформаційна діяльність у галузі судової експертизи, криміналістики і права;

9) надання платних послуг, у тому числі у сфері судово-експертної, наукової, науково-технічної, освітньої діяльності та інших послуг з метою розвитку ННЦ ІСЕ, покращення умов праці та навчання учасників освітнього процесу;

10) міжнародне співробітництво в галузях судової експертизи, криміналістики, права, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації та освітньої діяльності» [116].

Важливим інструментом у досягненні державою мети сталого розвитку та захисту інтересів громадян та юридичних осіб є судова експертиза, зокрема судова економічна експертиза, яка виконує низку найважливіших завдань, які визначені «Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та

призначення судових експертиз та експертних досліджень» в залежності від її підвидів.

Вище нами було визначено, що судова економічна експертиза містить експертизу бухгалтерського та податкового обліку, експертизу фінансово-господарської діяльності підприємств та експертизу фінансово-кредитних операцій.

Розглянемо більш докладно напрями здійснення експертних досліджень у межах судової економічної експертизи. Так, експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності спрямована на:

- встановлення відповідності оформлення первинних документів факту здійснення фінансово-господарських операцій підприємства;
- правильність та своєчасності відображення в регістрах бухгалтерського обліку операцій фінансово-господарської діяльності підприємства, оформлених первинними документами;
- відповідності порядку ведення бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності та матеріальних цінностей підприємства вимогам законодавства;
- достовірності та відповідності бухгалтерського обліку та фінансової звітності підприємства тощо.

Чинними нормативно-правовими актами основними завданнями експертизи документів бухгалтерського обліку, оподаткування та звітності встановлено визначення:

- «документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів на підприємствах, в установах, організаціях і їх структурних підрозділах (далі – підприємство) періоду їх утворенню;
- документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, основних засобів, надання послуг;
- документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з

основними засобами, товарно-матеріальними цінностями, грошовими коштами, цінними паперами та іншими активами;

- документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат» [41];

- «документальної обґрунтованості, задекларованої платником податку бази оподаткування податком на прибуток підприємств, та суми податку, що підлягає сплаті за певний звітний період, визначеної органом податкового контролю;

- документальної обґрунтованості формування платником податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість, визначення суми податку на додану вартість, що підлягає сплаті, та суми податку на додану вартість, заявленої до бюджетного відшкодування;

- документальної обґрунтованості окремих елементів податків та зборів, визначених платником у відповідних деклараціях (розрахунках, звітах)» [41].

Результати аналізування напрацювань вчених і чинних нормативно-правових актів, регламентуючих дану сферу господарської діяльності, що експертиза документів про економічну діяльність підприємств й організацій проводиться дослідження:

- «часток засновників під час розподілу майна при виході учасника зі складу засновників підприємства;

- фінансового стану підприємства;

- визначення вірогідності банкрутства підприємства за допомогою існуючих методик» [22, с. 89];

- «розміру дивідендів до виплати, розрахованого підприємством власнику корпоративних прав;

- обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів;

- вартості чистих активів товариства;

- обґрунтованості розрахунків плати за оренду майна;

- обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди;

- питань, пов'язаних із несвоєчасністю виплати заробітної плати

працівникам;

- обґрунтованості розрахунків з дебіторами і кредиторами;
- правильності розрахунків проведених нарахувань та виплат пенсій громадянам тощо» [21 , с. 1308].

Слід зауважити, що основними завданнями експертизи документів про економічну діяльність підприємств й організацій згідно чинних нормативно-правових актів визначено:

- «проведення аналізування показників фінансово-економічного стану – платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо підприємства/організації;
- проведення аналізування структури майна та джерел його придбання;
- визначення документальної обґрунтованості розрахунків з дебіторами й кредиторами;
- визначення документальної обґрунтованості результатів аналізування складу витрат;
- визначення документальної обґрунтованості розрахунків плати за оренду майна» [41];
- «визначення документальної обґрунтованості розрахунків частки майна у разі виходу учасника зі складу засновників підприємства;
- визначення документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку – від несвоєчасної виплати компенсації заподіяної шкоди у разі втрати працездатності та в інших випадках;
- визначення документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів» [41];
- «визначення документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди;
- визначення документальної обґрунтованості розрахунків економічного показника майнової шкоди (збитки, втрачена вигода), проведених суб'єктами фінансово-господарського контролю, органами досудового розслідування або заявлених у позовних вимогах;

– визначення документальної обґрунтованості здійснених фінансово-господарських операцій із придбання товарів, робіт, послуг за бюджетні кошти» [41].

Переконані, що слід приділити окрему увагу експертизі документів фінансово-кредитних операцій, що проводиться:

- за необхідності встановлення фактичної заборгованості за кредитним договором (заборгованість за тілом кредиту, відсотками, пеня, штраф тощо);
- під час визначення виконання умов кредитного договору сторонами;
- у процесі встановлення правомочності операцій щодо перерахування грошових коштів досліджуваним особам.

Серед основних завдань експертизи документів фінансово-кредитних операцій найпоширенішим є визначення:

- «документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків чи руху грошових коштів на рахунках;
- документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів;
- документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку банків їх фінансово-господарської діяльності;
- відповідності відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативних актів з ведення обліку й подання звітності;
- документальної обґрунтованості відображення фінансово-господарських операцій щодо нарахування та сплати банками податків та їх відповідності даним обліку та звітності й чинному законодавству;
- документальної обґрунтованості проведення операцій за депозитними вкладками у банках та інших фінансових установах» [41].

Слід зазначити, що коло наведених вище завдань судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств не є вичерпним і залежить від кола питань, що ставляться судовому експерту-економісту на вирішення. Влучною з цього приводу є думка судді П. П. Чеберяк, який зазначає, що «експертні завдання витікають із завдань кожного конкретного

злочину та перебувають у певній безпосередній або опосередкованій залежності від сукупності ознак, що характеризують даний злочин» [136, с. 84].

Варто також виокремити ті завдання, що не належать до завдань судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, до яких необхідно віднести такі, як:

- «вирішення питань, що належать до компетенції органів державного фінансового та податкового контролю – здійснення експертами-економістами перевірки певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності установ, організацій, підприємств з метою виявлення наявних фактів порушення законодавства, фактів прошення податкового законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб;

- вирішення питань щодо дотримання відповідальними особами організаційно-правових вимог щодо проведення закупівлі товарів, робіт, послуг за державні кошти;

- вирішення питань щодо визначення поточної дебіторської заборгованості безнадійною» [41];

- «вирішення питань стосовно нереальності господарської операції, економічної недоцільності, встановлення винних осіб у скоєні податкового правопорушення» [103, с. 527];

- «вирішення питань щодо встановлення у діях посадових осіб юридичної особи порушень вимог законодавчих і нормативних актів під час укладення господарських договорів, а також юридична оцінка укладених договорів і складених на їх виконання документів;

- вирішення інших правових питань, в тому числі: встановлення збитку (матеріального збитку, шкоди у юридичному її розумінні); ступеня вини та відповідальності посадових та інших осіб, а також юридична кваліфікація їх дій (бездіяльності);

- надання оцінки законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами;

- проведення розрахунків, що не вимагають спеціальних знань експерта у галузі економіки та бухгалтерського обліку;
- відновлення бухгалтерського та податкового обліку, проведення обстежень, інвентаризацій, контрольних обмірів, перевірок суб'єктів підприємницької діяльності тощо;
- встановлення обґрунтованості, правильності складання та реальності виконання бізнес-планів суб'єктів підприємницької діяльності;
- встановлення за бухгалтерськими документами окремих фактів, обставин, які для їх виявлення і визначення не вимагають спеціальних знань у галузі бухгалтерського обліку та економіки;
- систематизація та впорядкування бухгалтерських і фінансових документів, вилучених у ході слідчих дій;
- з'ясування інших обставин і фактів, не передбачених нормативними правовими актами, що регулюють порядок призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» [1, с. 18–19].

Виходячи з поставлених завдань, судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємств, після її проведення, дозволяє відповісти на цілу низку питань. Тобто, «завдання судової економічної експертизи відображено в питаннях, поставлених на вирішення органом (особою), який призначив експертизу, або експертом в порядку експертної ініціативи в межах предмета експертизи» [27, с. 141]. Наведемо ті з них, що віднесені до переліку основних вирішуваних питань, що передбачені чинними «Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», а саме:

- «Чи підтверджується документально встановлена за актом інвентаризації нестача (надлишки) грошових коштів у касі на суму на підприємстві на певну дату?
- Чи підтверджується документально нестача товарно-матеріальних цінностей, встановлена за актом інвентаризації на підприємстві, в кількісних та вартісних показниках на певну дату?

– Чи підтверджується документально нестача основних засобів на підприємстві в кількісних та вартісних показниках?

– Чи підтверджується документально розмір безпідставно виплаченої та списаної по касі підприємства заробітної плати з урахуванням даних, наданих органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), та висновків почеркознавчої експертизи про те, що підписи в платіжних документах про одержання заробітної плати (номер відомості, період) учинені не особами, які в них зазначені?

– Чи обґрунтовано за певний період витрати на відрядження? Якщо так, то у якій сумі?

– Чи підтверджуються документально висновки перевірки у частині, що стосується завищення обсягу і вартості виконаних робіт, з урахуванням висновків інших видів експертиз?

– Чи підтверджується документально заявлений у позовних вимогах позивача розмір заборгованості за поставлену підприємству товарно-матеріальні цінності, виконані роботи (надання послуг) за договором за певний період, у тому числі з урахуванням висновків інших видів експертиз?» [41; 21, с. 1308–1309].

– «Чи підтверджується документально зазначене в акті контролюючого органу заниження об'єкта оподаткування за певний період і донарахування до сплати податків та обов'язкових платежів до бюджету (зазначається яких)?

– Чи відповідають визначені та задекларовані підприємством доходи за певний період наданим первинним документам та вимогам Податкового кодексу України?

– Чи відповідають визначені та задекларовані витрати підприємством за певний період наданими первинними документами та вимогам Податкового кодексу України?

– Чи підтверджуються документально витрати підприємства за певний період, що формують собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг?» [41; 21, с. 1308–1309].

- «Чи підтверджується документально та нормативно відображення у податковому обліку підприємства нарахування амортизації за певний період?
- Чи підтверджуються документально обсяги господарських операцій та проведення розрахунків з нерезидентами за певний період?
- Чи підтверджуються документально висновку акту органу податкового контролю про завищення підприємством заявленої суми бюджетного відшкодування з податку на додану вартість за певний період?
- Чи підтверджується документально визначений об'єкт оподаткування з доходів, виплачених підприємству нерезиденту, із джерелом їх походження з України у зазначеному в акті перевірки періоді?» [41; 21, с. 1308–1309].
- «Як основні економічні показники (ліквідності, платоспроможності і прибутковості тощо) фінансово-господарського стану (найменування організації) на дату укладання або закінчення терміну дії угоди (реквізити) характеризують господарсько-фінансову діяльність (найменування організації)?
- Чи підтверджується документально сум внеску до статутного фонду (найменування організації або учасника) та розрахунок розміру частини майна, що підлягає поверненню особи, яка вибула зі складу засновників (зазначається дата виходу)?
- Чи підтверджується документально розмір необґрунтованого заниження (несплати) орендної плати (найменування організації) у сумі (зазначається сума) за період (зазначається період), визначений в акті перевірки контролюючого органу або у позовних вимогах? Якщо так, - у якій сумі?
- Чи підтверджується документально постачання (товарів, робіт, послуг) за умовами договору закупівлі, укладеного між підприємствами з урахуванням додаткових угод та статті 41 Закону України «Про публічні закупівлі» у кількості (зазначається кількість) на суму (зазначається сума)?
- Чи підтверджуються документально висновки акту перевірки щодо нецільового використання бюджетних коштів, отриманих підприємством (найменування) за бюджетною програмою (назва програми)?
- Чи підтверджується документально розрахунок пенсійних виплат

громадянина (прізвище, ім'я, по батькові), проведений установами Пенсійного фонду України за період (зазначається період)?

– Чи мали місце ознаки доведення до банкрутства, фіктивного банкрутства, прихованого банкрутства станом на певну дату за результатами аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства?» [41; 21, с. 1308–1309].

– «Чи підтверджуються документально висновки акту перевірки щодо наявності у підприємства (найменування) заборгованості з виплати заробітної плати станом на (зазначається дата)?

– Чи підтверджується документально та нормативно розрахунок дивідендів до виплати, здійснений підприємством (найменування) власнику корпоративних прав (найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи) за період (зазначається період)?

– Чи підтверджуються документально висновки, зазначені в акті перевірки контролюючого органу (номер, дата) щодо завищення обсягів державної закупівлі (назва товарів, робіт, послуг) на суму (зазначається сума) порівняно з умовами договору (номер, дата), укладеного за результатами конкурсних торгів?

– Чи підтверджуються документально висновки акту перевірки контролюючого органу (номер, дата) щодо необґрунтованого перерахування бюджетних коштів на суму (зазначається сума) з урахуванням висновків інших видів експертиз?» [41; 21, с. 1308–1309].

– «Чи підтверджуються документально висновки акту перевірки щодо відповідності вимогам чинного законодавства документального оформлення операцій (найменування установи) з надання кредитів, повноти нарахування і сплати відсотків та інших платежів за користування кредитами позичальником (найменування юридичною особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи) за кредитною угодою (номер, дата)?

– Чи відповідає перелік документів, наданих банку підприємством (найменування) для отримання кредитних коштів за кредитною угодою,

чинному Положенню про кредитування?

– Чи відповідає метод нарахування банком процентів за депозитним договором вимогам законодавства про депозитні операції банку або іншої фінансової установи?

– Чи підтверджується документально розмір збитків банку, визначений в акті перевірки (зазначається суб'єкт контролю), внаслідок необґрунтованої видачі, неповернення кредиту за угодою (номер, дата)?» [41; 21, с. 1308–1309].

– «Чи підтверджується бухгалтерськими та первинними документами нецільове використання кредитних коштів за угодою (номер, дата)?

– Чи відповідає наявний у матеріалах справи розрахунок заборгованості позичальника (зі сплати процентів за кредит та погашення основної суми боргу) перед банком умовам укладеного між зазначеними сторонами кредитного договору та розрахунковим документам щодо видачі та погашення кредиту за цим кредитним договором?

– Чи відповідає метод нарахування банком процентів за кредитним договором (реквізити договору) вимогам Положення про кредитування банку (найменування установи)?

– Чи підтверджується первинними документами та даними бухгалтерського обліку внесення вкладником (П.І.Б.) грошових коштів у сумі (зазначається сума) за депозитним договором (номер, дата)?» [41; 21, с. 1308–1309].

Підтримуємо позицію К. П. Проскури та О. С. Лукової, які акцентують, що на коректність питань винесених на вирішення судовим експертом варто звернути особливу увагу, адже «типовою помилкою та причиною недосягнення необхідних цілей під час проведення експертизи є некоректне формулювання питань» [103, с. 528].

Так, проведеним опитуванням ініціаторів призначення експертиз та експертів встановлено, що коректне формулювання питань, які виносяться на вирішення судової економічної експертизи, зокрема судових економічних експертиз з питань фінансово-господарської діяльності підприємств, є найбільш

актуальною проблемою з якою вони стикаються. (див. рис. 1.2, Додатки Б1, Б2).

Рис. 1.2 Питання з приводу яких найчастіше консультуються під час призначення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств

Слід також зазначити, що практика розгляду економічних злочинів у сфері господарюючих суб'єктів в багатьох випадках засвідчує недостатній рівень обізнаності слідчих і суддів щодо класифікаційної структури судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, в результаті чого, нерідко, питання, що виносяться на вирішення експертом, виходять за межі його спеціальних знань і компетенції, що, в свою чергу, свідчить про складнощі із визначенням предмета, об'єкта та типології відповідних досліджень.

Виходячи зі змісту перелічених питань та завдань, можна зробити висновок, що «предметом судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є питання стосовно сумнівних фінансово-господарських операцій, що виявлені в результаті здійснення державними органами їх контролюючої функції та ті, що постають перед органами досудового розслідування та суду для встановлення істини по справі. Інакше, як

стверджують науковці, предметом судової економічної експертизи є відображення інформації щодо фінансово-економічних показників діяльності підприємств, що перебувають у провадженні органів досудового розслідування чи суду» [25, с. 380; 24, с. 395; 23, с. 50].

Відповідно, «об'єкти судової економічної експертизи у цілому, та судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств зокрема, формують зафіксовані у бухгалтерських документах й облікових регістрах фінансово-господарські операції, що є предметом розслідування чи судового розгляду. Об'єкти судової економічної експертизи конкретизують її предмет, визначають обсяг та загальні напрями експертизи, параметри дослідження, ними є первинні та зведені документи, бухгалтерські регістри та форми звітності, в межах яких відображена господарська діяльність підприємств, у тому числі й злочинна» [106, с. 22; 27, с. 141].

Як зазначають вчені, «такі об'єкти є реальними (або емпіричними) фактами. Вони поділяються на фізичні (натуральні), що існують у природі об'єктивно, незалежно від людської свідомості, і штучні, тобто, створені в процесі виробництва; на прості й складні – залежно від кількості елементів, що входять до об'єкта та їх взаємозв'язку. Простими вважаються об'єкти, сформовані на основі елементів з прямим зв'язком, під складними ж об'єктами розуміють об'єкти з невизначеним структурним складом і опосередкованим зв'язком через дію багатьох елементів одним до одного» [106, с. 22].

Слід також відмітити, що законодавчо визначено, що «разом із документом на підставі якого призначено судову економічну експертизу фінансово-господарської діяльності підприємств, а відповідно до чинного законодавства, підставою для проведення експертизи є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою особою або органом, чи договір з експертом чи СЕУ, укладений за письмовим зверненням особи, реєстраційна картка або інших документ у випадках, передбачених законом» [41], судовому експерту-економісту слід надати об'єкти дослідження – документи бухгалтерського та податкового обліку, які містять вихідні дані

для вирішення поставлених на дослідження питань. Такими документами (об'єктами дослідження) можуть бути: «прибуткові та видаткові накладні, податкові накладні, ордери, звіти матеріально відповідальних осіб, картки складського обліку, касові книжки, матеріали інвентаризації, акти ревізії, табеля, наряди, акти приймання виконаних робіт, трудові договори, розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення і вимоги, договори про матеріальну відповідальність, накопичувальні (оборотні) відомості, реєстри бухгалтерського обліку (журнали-ордери, меморіальні ордери, картки субконто та інші за балансовими рахунками), головні книги, реєстри податкових накладних, податкові декларації, баланси та інші первинні і зведені документи бухгалтерського та податкового обліку та звітності» [41].

Як зазначено у методиці проведення судових експертиз від 03.03.2010 року «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз», яка стандартизована та зареєстрована в Реєстрі методик проведення судових експертиз за реєстраційним кодом 11.0.08: «Об'єктами дослідження усіх видів судово-економічних експертиз можуть бути однакові документи, однак кожна з них досліджує інформацію, яку вони містять, у своєму аспекті» [38, с. 8].

Таким чином, можна зробити висновок, що «об'єкти судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств – це документи, що у своїй сукупності містять інформацію, яка формує предмет дослідження» [24, с. 395; 23, с. 51]. «Об'єктами дослідження судових економічних експертиз, в ході яких проводиться аналізування фінансово-господарського стану підприємства є, зокрема, фінансова звітність підприємства, що являє собою систему узагальнених показників, які характеризують підсумки фінансово-господарської діяльності підприємства» [23, с. 50; 26, с. 49].

Дані фінансової звітності є основними джерелами інформації для аналізування фінансового стану підприємства. У свою чергу, результати аналізування фінансового стану дозволяють:

- виявити забезпеченість фінансовими ресурсами;
- доцільність та ефективність їх розміщення і використання;
- платоспроможність підприємства;
- його фінансові взаємини з партнерами, що є важливим моментом під час проведення судово-економічних досліджень з питань: банкрутства, доведення до банкрутства, можливості своєчасного погашення зобов'язань.

Науковцями зазначено, що «оцінювання цих показників необхідне для ефективного управління підприємств і показує реальну фінансову картину, що склалась на підприємстві під впливом різних факторів. Фінансова звітність і оцінка фінансового стану також є необхідним інструментарієм під час виявленого різного роду протиправних дій в економічній сфері і аналізу тенденцій розвитку подальших подій» [25, с. 382]. Водночас хочемо наголосити, що принципи судово-експертної діяльності (законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження) вимагають від експерта об'єктивної думки, тому, під час проведення якісного експертного дослідження неможливе без вивчення й інших документальних об'єктів справи, що є додатковими джерелами інформації, які дають можливість експерту надати повний та вичерпний висновок.

Висновки до розділу 1

1.1. Вказано, що низка галузей економіки в тій чи іншій мірі піддається криміналізації, а отже, ефективне розслідування економічних правопорушень потребує використання спеціальних знань й важливу роль у цьому процесі відіграє судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємств. На підставі розглянутих наукових й історичних уявлень про знання та спеціальні знання зроблено висновок, що витoki використання спеціальних знань під час проведення експертних досліджень, в тому числі й

спеціальних економічних пізнань, почалися за часів, коли інституту судової експертизи ще навіть не існувало.

Результати аналізування наукових праць надають підстави зробити висновки, що не зважаючи на різні підходи до розуміння спеціальних знань, більшість науковців розглядають їх як наукові, технічні та інші відомості, набуті завдяки професійній освіті та практичному досвіду. Такі знання охоплюють професійні навички та компетентності в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, які необхідні для вирішення питань, що виникають у процесі розслідування та судового розгляду справ, а особи із володіння такими знаннями залучаються до кримінального, господарського чи цивільного процесу як фахівці або експерти.

Встановлено, що наявність спеціальних знань є тією особливою ознакою, що притаманна судовим експертам, в тому числі й судовим експертам-економістам, без якої проведення дослідження є неможливим. Наголошено, що головною характеристикою спеціальних знань є їхня недоступність для загального кола осіб і відсутність загальновідомості. Володіння такими знаннями передбачає отримання спеціальної освіти, професійної підготовки та набуття практичного досвіду у відповідній сфері. Зауважено, що спеціальні знання застосовуються з чітко визначеною метою вирішення завдань кримінального судочинства для встановлення істини. Усвідомлення їхнього цільового призначення в кримінальному судочинстві має важливе значення як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

На основі синтезування досліджених наукових тверджень зроблено висновки, що спеціальними, у контексті даного дослідження, є знання, які:

- не є загальновідомими;
- набуті в результаті отримання професійної освіти та підкріплені практичною діяльністю в певній сфері;
- мають системний характер;
- використовуються з метою встановлення істини — основне їх призначення полягає у сприянні вирішенню завдань кримінального

судочинства, зокрема у забезпеченні повного та оперативного розкриття й розслідування злочинів;

– відповідають сучасному розвитку суспільства та базуються на сучасних досягненнях науки й техніки.

Встановлено, що сучасний спеціаліст – це не просто людина, яка здобула певні знання, уміння та навички, а та, що впевнено й професійно їх застосовує, активно використовує свій творчий потенціал, постійно прагне саморозвитку та розглядає освіту як необхідний інструмент для творчої самореалізації та самовизначення.

Констатовано, що під спеціальними знаннями слід розуміти знання, навички та вміння обізнаної особи у різних сферах науки, мистецтва, техніки та ремесла, набуті нею через навчання, професійну підготовку та практичний досвід, які застосовуються для забезпечення повноти доказування, підвищення ефективності розслідування та вирішення завдань кримінального провадження. Переконані, що віднесення правових знань до категорії спеціальних є категорично недопустимим. Разом із тим, наголошено, що саме завдяки залученню спеціалістів із відповідних галузей знань вдається глибше аналізувати матеріали кримінального провадження та усувати прогалини, які неможливо заповнити звичайними слідчими діями. Отже, підтверджено, що спеціальні знання є важливим інструментом для встановлення істини у кримінальному процесі.

1.2. На основі розглянутих наукових підходів до визначення поняття «експертиза», зроблено висновок, що під експертизою науковці пропонують розуміти насамперед певне дослідження фахівцем, водночас, вона передбачає не лише глибоке аналізування та оцінювання, але й апробацію отриманих результатів через набутий досвід. Важливою складовою експертизи є застосування спеціального методичного апарату, який дозволяє отримати точні та обґрунтовані висновки, вона є важливим механізмом виявлення істини та прийняття компетентних рішень у різних сферах суспільного життя. Наведено авторське визначення: *«експертиза – це спеціалізований процес дослідження,*

який базується на застосуванні професійних знань і досвіду експертів для аналізування конкретних питань для встановлення істини».

Аналізування наведених законотворцем у нормативно-правових актах визначення, зроблено узагальнення, що *«експертиза» – це насамперед дослідження кваліфікованими спеціалістами (експертами) поставлених перед ними на вирішення питань, що вимагають застосування ними спеціальних знань у галузі науки, економіки, техніки і інших профільних галузей для надання якісного результату у вигляді вмотивованого висновку.* Встановлено, що судова експертиза відрізняється від усіх інших експертиз та є унікальним видом експертної діяльності, оскільки її призначення, проведення та використання отриманих результатів здійснюється відповідно до чітко визначених норм процесуального законодавства. На підставі результатів аналізування наукових поглядів визначено, що судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємств має як процесуально-правовий, так і фінансово-господарський (економічний) зміст:

– процесуально-правовий зміст такої експертизи полягає у визначенні її як певного процесу, що керується системою закріплених законодавчо правил, які у своїй сукупності регулюють порядок призначення та проведення експертизи, права й обов'язки експерта-бухгалтера, інших учасників експертного дослідження; такі правила є загальноприйнятими для всіх видів експертиз, а згідно до процесуально-правового підходу, ця експертиза нічим не відрізняється від інших судових експертиз;

– фінансово-господарський (економічний) її зміст полягає у практичному характері використання та реалізації системи спеціальних знань у галузі бухгалтерського обліку, фінансів, аудиту, ревізії та економічного аналізу господарської діяльності стосовно специфіки й методів дослідження; ці особливості виокремлюють таку експертизу у самостійний вид судових експертиз.

Доведено, що для проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємства судовий експерт-економіст (експерт-

бухгалтер) повинен мати високий рівень знань не тільки з бухгалтерського обліку, аналізу та контролю господарської діяльності, а також володіти певним обсягом процесуально-правових знань, адже лише за умови дотримання ним процесуального законодавства та правильному застосуванні спеціальних знань, його висновок може бути якісним і мати доказову силу.

Визначено, що під терміном «судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємства» слід розуміти в першу чергу процес дослідження інформації щодо фінансово-господарських операцій підприємства, що відображається в наданих на дослідження експерту об'єктах, та який, в результаті отримує форму висновку, що має слугувати допоміжним інструментом у встановленні істини правоохоронними органами, судом чи іншою зацікавленою особою, яка має намір довести свою правоту у визначеному законом порядку. Констатовано, що економічна експертиза даного виду може застосовуватись з метою профілактики економічних злочинів й допомагати виконувати функцію контролю керівникам підприємств й організацій.

1.3. Виходячи зі змісту опрацьованих питань і завдань, було зроблено висновок, що предметом судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є питання стосовно сумнівних фінансово-господарських операцій, що виявлені в результаті здійснення державними органами їх контролюючої функції та ті, що постають перед органами досудового розслідування та суду для встановлення істини по справі. Відповідно, об'єкти судової економічної експертизи у цілому, та судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств зокрема, формують зафіксовані у бухгалтерських документах й облікових регістрах фінансово-господарські операції, що є предметом розслідування чи судового розгляду.

Встановлено, що об'єкти судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств – це документи, що у своїй сукупності містять інформацію, яка формує предмет дослідження. Об'єктами дослідження

судових економічних експертиз, в ході яких проводиться аналізування фінансово-господарського стану підприємства є, зокрема, фінансова звітність підприємства, що являє собою систему узагальнених показників, які характеризують підсумки фінансово-господарської діяльності підприємства.

Наголошено, що дані фінансової звітності є основними джерелами інформації для аналізування фінансового стану підприємства. У свою чергу, результати аналізування фінансового стану дозволяють виявити: забезпеченість фінансовими ресурсами; доцільність та ефективність їх розміщення і використання; платоспроможність підприємства; його фінансові взаємини з партнерами, що є важливим моментом під час проведення судово-економічних досліджень з питань: банкрутства, доведення до банкрутства, можливості своєчасного погашення зобов'язань.

Наголошено, що принципи судово-експертної діяльності (законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження) вимагають від експерта об'єктивної думки, тому, під час проведення якісного експертного дослідження неможливе без вивчення й інших документальних об'єктів справи, що є додатковими джерелами інформації, які дають можливість експерту надати повний та вичерпний висновок.

Результати досліджень опубліковано в публікаціях здобувача [21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 42; 120; 124; 144].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Аніщенко О. В. Особливості призначення та проведення судово-економічних експертиз за фактами вчинення корупційних злочинів. *Особливості підготовки матеріалів для призначення та проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях за корупційними злочинами* : матеріали міжвідом. наук.-практ. семінару «Проблемні питання призначення та проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях за корупційними злочинами» (м. Харків, 12 липня 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ; Константа, 2019. С. 15–27.
2. Базась М. Ф. Теоретико-методологічні засади судово-бухгалтерської експертизи : навч. посіб. Київ : МАУП, 2007. 488 с.
3. Бачення, місія, цінності (за даними Міністерства юстиції України). URL: <https://minjust.gov.ua/pages/mission> (дата звернення: 09.10.2023).
4. Бершов Г. Є. Сутність спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Актуальні питання юридичної науки та практики*. Київ, 2020. С. 171–174.
5. Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза: підручник. Київ: Вища школа, 1992. 279 с.
6. Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза: підручник. Київ: Видавнича компанія «Воля», 2004. 656 с.
7. Бруханський Р. Ф. Вступ до спеціальності : навч.-метод. посіб. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 134 с.
8. Бруханський Р. Ф. Судово-бухгалтерська експертиза. навч. посіб. Тернопіль: ТНЕУ, 2010. 246 с.
9. Буркинський Б. В., Купінець Л. Є., Харічков С. К. Економічний вектор стратегії сталого розвитку України. *Екологія і природокористування*. 2012. Вип. 15. С. 163–173.
10. Бутинець Ф. Ф. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посіб. Житомир : ПП «Рута», 2004. 460 с.

11. ВВП. URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/> (дата звернення: 09.10.2023).
12. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків: Право, 2018. 952 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
14. Волкова І. А. Судово-бухгалтерська експертиза : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 84 с.
15. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків: Ун-т внут. справ, 2000. 336 с.
16. Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2011. 231 с.
17. Головатий М. Ф., Панасюк М. Б. Соціальна політика і соціальна робота: термінологічно-понятійний словник. Київ: МАУП, 2005. 560 с.
18. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22–34.
19. Горлачук О. А. Теоретико-методологічні засади судової економічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 23. С. 300—310. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.23>.
20. Гриценко В. В. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя : дис. ... докт. філософії зі спеціальності 081 Право. Харків, 2025. 250 с.
21. Губанова І. В. Роль судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств у забезпеченні економічної безпеки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. № 02. С. 1305–1311. DOI:

<https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.198>.

22. Губанова І. В. Особливості моделювання ймовірності банкрутства за допомогою дискримінантних моделей та їх застосування в судовій економічній експертизі. *Бізнес Інформ*. 2021. № 2. С. 88–93. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-2-88-93>.

23. Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз пов'язаних з банкрутством підприємств. *Судова експертиза: сучасність та майбутнє* : зб. матеріалів круглого столу (м. Львів, 25 січ. 2018 р.). Львів : ЛНДІСЕ МЮУ, 2019. С. 50–52.

24. Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз пов'язаних з визначенням платоспроможності підприємств. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня нар. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 394–397.

25. Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз, пов'язаних з банкрутством банків. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 379–388. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.029>.

26. Губанова І. В. Щодо питань банкрутства банків при проведенні судових економічних експертиз. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування* : зб. матеріалів всеукр.наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 07 черв. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. Ун-т внутр. Справ, 2019. С. 47–51.

27. Губанова І. В. Щодо питань комплексного аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств під час проведення економічних експертиз. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 140–142.

28. Гуцаленко Л. В., Михальчишина Л. Г., Сидорчук В. М., Пентюк І. К. Судово-бухгалтерська експертиза : навч. госіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 352 с.

29. Дерій В. А., Дема Д. І. Економічна експертиза діяльності підприємств. *Економіка та суспільство*. Електронне наукове фахове видання. Мукачівський державний університет. 2017. Вип. 11. С. 508–514. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/23773> (дата звернення: 04.03.2025).
30. Дікань Л. В., Понікаров В. Д., Кожушко О. В. Судово-економічна експертиза : навч. посіб. Харків : Вид ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. 432 с.
31. Дрозд В. Використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок з автотранспортних засобів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 261–264.
32. Економічна експертиза : теорія, методологія та організація : монографія / М. Лучко, Л. Будник, І. Гарбарець та ін. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. 308 с.
33. Економічний словник-довідник / за ред. С. В. Мочерного. Київ: Феміна, 1995. 368 с. URL: <https://archive.org/details/eksl1995/page/88/mode/2up> (дата звернення: 09.10.2023).
34. Євдокіменко С. В. Теорія і практика судово-економічної експертизи : монографія. Харків : Панов, 2016. 540 с.
35. Ємельянов В., Репешко П. Організаційно-правові основи державного управління судово-експертною діяльністю. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2011. Вип. 2 (9). С. 72–79.
36. Єрмоленко В. А. Сутність дефініції «судово-економічна експертиза». *Управління ризиком*. 2014. № 12. С. 42–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_12_21.pdf (дата звернення: 15.03.2025).
37. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. Київ: НІСД, 2009. 336 с.
38. Звіт про науково – дослідну роботу «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз : звіт про НДР / [авт. кол.: Водоп'ян Н., Саніна Т., Хрущ Т. та ін.] / Міністерство юстиції України Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз, 2003. 57 с.

39. Інструкція про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України: затв. наказом Мінкультури України 22.04.2002 р. № 258. *Офіційний вісник України*. 2002. № 28. Ст. 1346.

40. Інструкція про порядок проведення експертизи Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі: затв. рішенням НК захисту суспільної моралі 26.03.2009 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va003623-09#Text> (дата звернення: 09.03.2025).

41. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Ст. 1715. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0705-98> (дата звернення: 01.03.2025).

42. Капустник К. В., Губанова І. В. Інформаційне забезпечення судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 9. Харків : Право, 2009. С. 462–465.

43. Каткова Т. В., Кожевников Г. К. Судові експертизи (Підстави та процесуальний порядок призначення і провадження, перелік типових питань): навч. посіб. 3-є вид. Харків: Рубікон, 2003. 192 с.

44. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 20 с.

45. Ковбаса В. М. Криміналістична характеристика спеціальних знань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 224–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2014_2_33 (дата звернення: 15.03.2025).

46. Кожушко О. В. Методичний підхід до оцінки висновку судового експерта по результатами проведення судово-економічної

експертизи. *Ефективна економіка*. 2020. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7944> (дата звернення: 18.03.2025).

47. Комар Ю. М. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Актуальні питання криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ, 2019. С. 113–116. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/a65414f0-4d5f-4b1f-9349-16c05d94dadc> (дата звернення: 15.03.2025).

48. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика : монографія. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. 244 с.

49. Коротаєв В. М. Адміністративно-правове регулювання експертно-криміналістичних досліджень зброї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2018. 188 с.

50. Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. 219 с.

51. Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі: навч. посіб. Київ: НМК ВО, 1990. 88 с.

52. Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.). Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 284–286.

53. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань під час збирання, дослідження та використання речових доказів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 212 с.

54. Кривонос М. В. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія / М. В. Кривонос, В. С. Бондар. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. 412 с.

55. Криміналістика: підручник. 4 вид., перероб. і доп. / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2008. 464 с.
56. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 2012. № 37. Ст. 1370.
57. Кривцова Т. О. Удосконалення правового забезпечення судово-економічної експертизи як форми економічного контролю. *Бізнес Інформ*. 2015. № 2. С. 48–53.
58. Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 168 с.
59. Кузьмічов В. С., Чорноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: монографія. Київ: Нічлава, 2005. 446 с.
60. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: Учеб. пособие. Київ: КГУ, 1987. 100 с.
61. Лист заступника начальника ГУМВС України в Дніпропетровській області начальника слідчого управління Гризи О. В. від 06.09.2010 р. № 8/7034.
62. Литвин З. Б. Економічна експертиза як пріоритетна форма фінансового контролю на підприємствах. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 36(2). С. 123–127.
63. Лойф О. Використання спеціальних знань у розкритті та розслідуванні злочинів у сфері наркобізнесу. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 6. С. 151–153.
64. Лопата О. А. Поняття і зміст судово-експертної діяльності. *Міжнародний юридичний вісник : зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. Вип. 1 (3). С. 45–51.
65. Майстренко К., Білик О. Роль стратегічного планування в досягненні цілей сталого розвитку: досвід публічного сектора в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. Вип. 3 (69). С. 42–46. DOI:

[https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3\(69\)-5](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-3(69)-5).

66. Мартинова Л. В., Якіміва В. С. Теоретичні аспекти визначення змісту судової економічної експертизи. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 2. С. 6–10.

67. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 20 с.

68. Мащенко О. В., Шушко О. О. Забезпечення економічної безпеки національної економіки шляхом проведення економічних експертиз. *Економіка та суспільство*. Вип. 49. 2023. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-71> (дата звернення: 15.03.2025).

69. Мельниченко С. П. Особливості використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми розслідування злочинів в сучасних умовах*: мат-ли Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 24 вер. 2015 р.). Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 89–92.

70. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. / С. Е. Важинський, Т. І. Щербак. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

71. Методологія та організація наукових досліджень (галузі знань: 05 – соціальні та поведінкові науки, 07 – управління та адміністрування) : навч. посіб. / Л. Г. Ліпич, С. М. Бортнік, І. Г. Волинець та ін. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 220 с.

72. Мешков О. О. Судова інженерно-технічна експертиза нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням : дис. ... докт. філософії зі спеціальності 081 Право. Харків, 2023. 292 с.

73. Міністерство економіки України. Звіт про стан тіньової економіки в Україні за 2021 рік. Київ : Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/download/74e86de5-126a-4849-94d5-7d4ea048e4b8/file.pdf> (дата звернення: 08.03.2025).

74. Мулик Т. О., Мулик Я. І. Теоретичні основи судово-економічної

експертизи: аналіз наукових поглядів. *Економічний простір*. 2021. № 165. URL: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/28127.pdf> (дата звернення: 08.03.2025).

75. Мумінова-Савіна Г. Г. Судово-бухгалтерська експертиза : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. Київ : КНЕУ, 2004. 268 с.

76. Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. уклад.: В. В. Яременко, О. О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2003. Т. 1. 928 с.

77. Овсянникова І. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності: проблеми підвищення ефективності : дис. ... докт. філ. наук: 081–Право. Харків, 2023. 243 с.

78. Овсянникова І. М., Степанова О. В., Воробйова О. Ю. Щодо деяких історичних аспектів розвитку судової експертизи. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : мат-ли VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 груд. 2024 р.). Київ : Ліра–К, 2024. С. 403–407.

79. Організаційно-процесуальні основи судово-економічної експертизи : навч. пос. / Н. Л. Гресь, К. К. Недоступ; М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка». Дніпро : НТУ «ДП», 2020. 155 с.

80. Основи судової експертизи : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.

81. Остропілець А. В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності судово-експертних установ України : дис. ... докт. філ. наук: 081–Право. Харків, 2020. 241 с.

82. Остропілець В. Р. Правове забезпечення судово-експертної діяльності: сучасний аспект. *Архів кримінології та судових наук*. 202. № 1. С. 120–128.

83. Павліха Н. В. Концептуальні засади управління сталим розвитком просторових систем: Препринт / Н. В. Павліха. Луцьк : Надстир'я, 2005. С.10–

17.

84. Паладійчук О. Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія Право*. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 87–89.

85. Палаш А. В. Економіко-бухгалтерська експертиза сільськогосподарської діяльності: особливості організації, нормативно-правове забезпечення, документальне оформлення : магістерська робота / А. В. Палаш ; наук. кер. Р. Ф. Бруханський ; Терноп. нац. екон. ун-т. ф-т аграр. екон. і менеджменту, каф. обліку та екон.-прав. забезп. АПБ. Тернопіль, 2018. 111 с.

86. План діяльності Міністерства юстиції України на 2021–2023 роки (за даними Міністерства юстиції України). URL: https://minjust.gov.ua/objectives_of_public_policy (дата звернення: 04.02.2025).

87. План діяльності міністерства юстиції України на 2025–2027 роки. URL: https://minjust.gov.ua/objectives_of_public_policy (дата звернення: 04.02.2025).

88. Положення про проведення експертизи при Національній комісії регулювання електроенергетики України: затв. постановою НКРЕ 25.05.2006 р. № 714. *Офіційний вісник України*. 2006. № 23. Ст. 1758.

89. Порядок підготовки та експертизи пропозицій і техніко-економічних обґрунтувань, а також оцінки ефективності реалізації проектів соціально-економічного розвитку України, які підтримуються міжнародними фінансовими організаціями: затв. наказом Мінекономіки, європ. інтеграції 29.12.2004 р. № 451. *Офіційний вісник України*. 2005. № 3. С. 175.

90. Правила безпеки під час експлуатації магістральних нафтопроводів: затв. наказом Держгірпромнагляду 23.05.2007 р. № 110. *Офіційний вісник України*. 2007. № 99. Ст. 3591.

91. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20.05.1999 р. № 687-XIV (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 31. Ст. 246. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text> (дата звернення: 18.02.2025).

92. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-XII (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст.531. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

93. Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу»: проєкт закону від 23.11.2021 № 6284-3. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73261 (дата звернення: 18.03.2025).

94. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 2.07.2014 р. № 228. *Офіційний вісник України*. 2014. № 54. Ст. 1455.

95. Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10.02.1995 р. № 51/95-ВР (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 9. Ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

96. Про судово-експертну діяльність в Україні: проєкт закону України від 19.11.2021 р. № 6284-1. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73246 (дата звернення: 13.02.2025).

97. Про судово-експертну діяльність та самоврядування судових експертів: проєкт закону від 22.11.2021 № 6284-2. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73258 (дата звернення: 13.02.2025).

98. Про судово-експертну діяльність: проєкт закону від 05.11.2021 № 6284. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 13.02.2025).

99. Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 р. № 4038–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

100. Про судову практику в справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи : постанова Пленуму Верховного Суду

України від 30 трав. 1997 р. № 8. Київ, 1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення: 29.01.2025).

101. Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. *Офіційний вісник Президента України*. 2019. № 21. Ст. 890. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 13.03.2025).

102. Прокопенко О. Ю. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника. *Право і безпека*. 2023. № 4 (91). С. 139–149. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.4.12>

103. Проскура К. П., Лукова О. С. Особливості призначення та проведення економічних експертиз і експертних досліджень при проведенні податкових перевірок та оскарженні їх результатів. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 65. С. 525–533. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.52>.

104. Романів С. Р., Будник Л. А., Савченко С. І. Судово-економічна експертиза в Україні: її економічна суть та кадрове забезпечення. *Інфраструктура ринку*. 2018. 23. С. 343–350.

105. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 196 с.

106. Рудницький В. С., Бруханський Р. Ф., Хомин П. Я. Судово-бухгалтерська експертиза економічних правопорушень (опорні конспекти): навч. посіб. Київ: ВД «Професіонал», 2004. 304 с.

107. Руководство по расследованию преступлений: науч.-практ. пособие / А. В. Гриненко, Т. В. Каткова, Г. К. Кожевников и др. Харьков: Консум, 2001. 608 с.

108. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с.

109. Свінцицький А. В. Система експертного забезпечення правосуддя в

Україні на сучасному етапі: організаційно-правові аспекти. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя* : мат-ли круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків : ФОП Панов А. М., 2020. С. 16–20.

110. Сімакова-Єфремян Е. Б. Про необхідність удосконалення законодавства щодо здійснення судово-експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 118–129. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.09>.

111. Скороход І. С., Олейник В. В. Роль стратегічного планування у сфері управління транскордонними природними ресурсами. *Науковий парк та інноваційна інфраструктура університету як основа розвитку освіти та науки* : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 4-5 жовт. 2013 р.). Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2013. С. 161–163.

112. Словник іншомовних слів / за ред. чл.-кор. НАН УСРС О. С. Мельничука. Київ. Енциклопедичне видавництво. 1974. 865 с. URL: <https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/04/%D0%9C%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%87%D1%83%D0%BA-%D0%9E-%D1%80%D0%B5%D0%B4-%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA-i%D0%BD%D1%88%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D1%81%D0%BBi%D0%B2.pdf> (дата звернення: 03.03.2025).

113. Снігерьев О. П., Андренко С. О. До питання з визначення поняття судової експертизи в адміністративному провадженні (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 231–240. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.25>.

114. Соколовский З. М. Понятие специальных знаний. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев. 1969. Вып. 6. С. 113–125.

115. Статут кримінального судочинства 1864 р. URL: <https://moodle.oa.edu.ua/mod/resource/view.php?id=555> (дата звернення: 18.02.2025).

116. Статут Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (за даними ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»). URL: <https://nncise.org.ua/pro-nnc/statut> (дата звернення: 18.02.2025).

117. Стратегічний план діяльності Міністерства юстиції України на 2019–2022 роки (за даними Міністерства юстиції України). URL: https://minjust.gov.ua/objectives_of_public_policy (дата звернення: 18.02.2025).

118. Стратонов С. Ю. Теоретичні та методичні основи експертизи встановлення давності документу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 208 с.

119. Судово-економічна експертиза : навч. посіб./ Л. В. Дікань, В. Д. Понікаров, О. В. Кожушко. Харків : Вид ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. 432 с.

120. Теоретико-правові та методичні засади судово-експертних досліджень у справах про банкрутство підприємств : монографія / Білоусов О. М., Ненько С. С., Петрова І. А та ін.; М-во юстиції України ; Нац. наук. центр «Ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. 336 с.

121. Тимофєєва Н. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 214 с.

122. Тимчишин А. М. Спеціальні знання: поняття, зміст та суб'єкти використання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 299–302.

123. Тутецька Н. В. Судова експертиза як засіб доказування у кримінальному судочинстві. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя д-ра юрид. наук, проф. Н. І. Клименко (м. Київ – Маріуполь, 27 лют. 2018 р.). Київ–Маріуполь, 2018. С. 357–359.

124. Угровецький О. П., Аніщенко О. В., Губанова І. В. Економіко-правові аспекти забезпечення фінансово-економічної безпеки на підґрунті

евроекономічної інтеграції. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2020. Вип. № 1 (32). С. 394–402. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/2898/2936> (дата звернення: 18.02.2025).

125. Фабрі З. Й., Дикий Б. В. Науково-дослідна робота студента: навч. посіб. Ужгород, 2015. 180 с.

126. Федоренко В. Л., Коваленко В. В., Кравчук В. М. Генезис і розвиток судової експертизи в Україні: від Руської правди – до військової агресії РФ. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. №3 (21). С. 23–50.

127. Фесюнін В. М., Курдес Е. П., Свиридова Л. В. Поняття спеціальних знань і межі їх застосування у цивільному та господарському процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 218–233. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_14.

128. Фурман А., Гірняк А. Психодидактична експертиза модульно-розвивальних підручників: монографія. Тернопіль : ТНЕУ: «Економічна думка», 2009. 312 с.

129. Холодова О. Компетентність судового експерта-товарознавця: теоретико-методологічний аспект використання спеціальних знань. *30 років Закону України «Про судову експертизу»: сучасний стан та перспективи вдосконалення* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 лют. 2024 р.) . Одеса : Вид-во «Юридика», 2024. С. 280–284.

130. Хомутенко В. П., Хомутенко А. В. Теоретичні засади судово-економічної експертизи нецільового використання бюджетних коштів. *Наукові Записки Львівського Університету Бізнесу та Права. Серія Економічна. Серія Юридична*. 2022. Вип. 33. С. 35–42. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6807207>

131. Хомутенко О. В. Економічна інформація конфліктних ситуацій як засіб регулювання управлінської діяльності регіону : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05. Харків, 2014. 243 с.

132. Хомутенко О. В. Застосування інформаційного підходу до вивчення

судово-економічної експертизи як процесу взаємопов'язаних операцій з інформацією. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 9. Харків : Право, 2009. С. 466–470.

133. Циркаль В. В. Тактика производства следственных действий с участием специалистов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 1984. 26 с.

134. Цілі державної політики та основні завдання Міністерства юстиції України на 2025-2027 роки (за даними Міністерства юстиції України). URL: https://minjust.gov.ua/objectives_of_public_policy (дата звернення: 18.02.2025).

135. Чаплинський К. О. Тактика використання спеціальних знань у системі тактичного забезпечення досудового розслідування. *Наук. вісн. Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ*. 2011. Спец. вип. № 57. С. 232–238.

136. Чеберяк П. П. Завдання судових експертиз при розкритті й розслідуванні злочинів, вчинених в економічній сфері України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 83–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_10_22 (дата звернення: 18.02.2025).

137. Швець В. Є. Основи бухгалтерського обліку та судово-бухгалтерської експертизи : підручник. Київ : Каравела, 2008. 240 с.

138. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.

139. Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 78 с.

140. Юридична аргументація : логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін. Харків, 2012. 211 с.

141. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 2 : Д–Й / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1999. 744 с.

142. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Івано-Франківськ, 2006. 227 с.

143. Chaplinsky K. O., Pletenets V. M. Peculiarities of use of special knowledge in the investigation of involvement of minors in prostitution and procuring. Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense: monograph. Riga: Baltija Publishing, 2023. P. 412–431.

144. Petrova I., Anishenko O., Hubanova I. Modern Ukrainian Realities of Bankruptcy of Enterprises. SUSTAINABLE development under the conditions of European integration: collective monograph / [editorial board Darko Bele, Lidija Weis, Nevenka Maher]. Ljubljana: VŠPV, Visoka šola za poslovne vede = Ljubljana School of Business, 2019. P. 357–370.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

2.1 Теоретичні засади методології судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, її принципи та функції

Загальним завданням судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є сприяння отриманню доказової інформації у кримінальному провадженні з використанням спеціальних знань в економічній галузі. Як зазначає В. К. Жердєв, «особливість виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності полягає у застосуванні спеціальних знань» [22, с. 161]. «Саме можливість використання спеціальних знань з різних галузей, у тому числі й в економічній, багато в чому визначає хід кримінального провадження» [14, с. 1307]. Водночас, сутність спеціальних знань судового експерта загалом і судового експерта-економіста зокрема, визначається не лише особливостями й характеристиками тих об'єктів, на дослідження яких він спеціалізується, але й методами (системою методів), які використовуються для успішного вирішення поставлених завдань.

Як зазначає С. О. Козуб, «судово-експертна діяльність передбачає вирішення складних завдань стосовно функціонування різних об'єктів за допомогою наукових методів, що неможливо без чіткої впорядкованості проведення судових експертиз» [32, с. 483]. «Упорядкувати дії експерта, зазначає науковець-практик, можна лише за наявності відповідної сукупності правил, якими є існуючі на даний момент методики експертних досліджень» [32, с. 483]. Інакше кажучи питання щодо фінансово-господарської

діяльності підприємств, поставлені судовому експерту-економісту, мають вирішуватись згідно із системою певних правил, які зафіксовані в методиці проведення експертизи або створень самим експертом, та які, за своєю суттю, є алгоритмом виконання певного експертного дослідження. Саме тому, важливим елементом у досягнення поставлених перед судовою економічною експертизою фінансово-господарської діяльності підприємств цілей і завдань є застосування під час проведення такого виду експертних досліджень ефективних підходів, методів і методик, способів і прийомів, які у своїй сукупності формують методологію експертного дослідження.

Зазначимо, що процес проведення експертизи документів про економічну діяльність підприємств й організацій є складним комплексом дій, що складаються з отримання за допомогою певних прийомів необхідних початкових даних, перевірки їх, виявлення суперечностей досліджуваних даних з іншими матеріалами справи, встановлення причинного зв'язку між ними і зрештою – встановлення істини.

«Залежно від поставленого експертного завдання, експертом обирається комплекс аналітичних методів і прийомів, що дозволяє йому встановити механізм викривлення фінансових і економічних показників, виявити їх суперечність і невідповідність економічного змісту здійснених господарських операцій забезпеченню документації тощо» [24, с. 30; 33–34].

У найбільш загально-науковому розумінню поняття *підходу* тлумачиться як «сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-небудь чи що-небудь, ставлення до кого-небудь» [9, с. 785].

Науковці визначають «підхід» як «сукупність елементів концепції, певні орієнтири, напрями, що впливають на побудову концепції, тобто на тлумачення сутнісних ознак, змісту, мети та особливостей процесу» [19, с. 53; 41, с. 82]. Схожим видається тлумачення Я. Б. Сікори, яка під терміном «підхід» розглядає «визначену позицію, точку зору, яка обумовлює дослідження, проектування, організацію того чи іншого явища, процесу. Така позиція визначається деякою ідеєю, концепцією й зосереджується на основних одній чи

двох категоріях» [57, с. 98].

Поряд із цим, В. Татенко у своїй монографічній праці зауважує, що «у науці поняття «підхід» переважно асоціюється з технологією, методикою та методологією, тобто зі способом, шляхами, формами, механізмами пізнання й перетворення дійсності, що не виключає, але й навіть передбачає при його розробці та впровадженні необхідність вирішення цілого переліку завдань теоретичного характеру, зокрема щодо природи, структурно-функціональних характеристик, проявів поведінки об'єкта дослідження» [59, с. 8–9]. Таким чином, дослідник звертає увагу на специфіку саме наукового способу пізнання та перетворення людиною світу та наголошує, що *науковий підхід* може поєднувати у собі не тільки методологічну, але й теоретичну складову. На підставі наведеного слід підтримати позицію С. Б. Бобровник, яка визначає методологічний підхід як «сукупність знань про процес наукового дослідження» [6, с. 111].

Відповідно дослідницької позиції І. А. Шевченко, під методологічним підходом у науці варто розуміти «комплекс понять, ідей, прийомів і способів, які використовуються в процесі пізнання або перетворення об'єкту природної чи соціальної дійсності» [64, с. 154].

Цікавим є твердження М. Г. Друшляк, яка методологічне значення підходів вбачає у позначенні вивчення та врахування підходів на світогляді автора концепції та на сукупності принципів, що скеровують дослідження на досягнення обраної мети, можливості вибору стратегії вирішення проблеми дослідження, та яка характеризує методологію як:

- «систему принципів і методів формування абстрактно-логічного, категоріального-понятійного апарату;
- як вищу форму узагальнення, що розкриває зміст суб'єктно-об'єктивної взаємодії у процесі пізнання;
- як сукупність керівних положень, що описує закономірність процесу пізнання, а саме етапів керівних положень, що описує закономірність процесу пізнання, а саме етапів переходу від простого споглядання об'єктів оточуючої

дійсності до формування відповідних уявлень» [19, с. 53].

У більш широкому значенні розуміють методологічний підхід Я. Олійник, О. Кононенко та А. Мельничук, які визначають його систему принципів та методів пізнання як філософських, так й конкретно наукових, що ґрунтуються на певних теоретичних положеннях, концепціях та парадигмах. Важливою особливістю методологічного підходу вони вважають його спрямованість на отримання результату, який може мати практичне застосування й зазначають, що для дослідження будь-якого об'єкту можна використовувати кілька методологічних підходів в залежності від цілей і завдань, доступності методів і методик [43, с. 20]. Підтримуємо таку позицію науковців, адже у процесі вирішення завдань судової економічної експертизи, особливо тих, які пов'язані із дослідженням фінансово-господарської діяльності підприємств, є вкрай важливим спрямованість на отримання результату (висновку експерта), що може мати практичне застосування в якості доказу під час розслідування та судового розгляду. Використання не одного, а кількох методологічних підходів в залежності від цілей і завдань та найбільш оптимальних з доступних методів і методик забезпечує дотримання експертом таких основних принципів судово-експертної діяльності як об'єктивність і повнота дослідження. Так, на наше переконання «прийняття економічно обґрунтованого рішення про перевірку тієї чи іншої форми розрахунку споживачів із постачальником є можливим за умови обліку таких основних параметрів: договірної ціни, термінів розрахунку, надійності партнерства та умов передачі товару, що перебувають у діалектичній єдності та мають визначатись комплексно» [1, с. 162].

Таким чином, під час висвітлення теоретичних засад методології судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств важливим є акцентування на визначенні підходів до її теоретичної складової, а також приділення уваги принципам організації наукового дослідження, що є похідним положенням будь-якої теорії, вченням, ідеєю, основним правилом дослідницької діяльності загалом та судово-експертної діяльності зокрема.

Стосовно теоретичної складової методології слід зазначити, що загалом, дане питання досить складне. В науковій літературі поняття «методологія» (гр. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) визначається науковцями як «вчення про правила мислення під час створення теорії наук та розуміється як:

- система певного набору правил, принципів та операцій, способів і прийомів, які можуть бути застосовані у тій чи іншій сферах діяльності (політиці, мистецтві, економіці тощо);
- сукупність засобів, методів і прийомів, які застосовуються у якій-небудь науці;
- вчення про систему, про загальну теорію метода, теорія в дії;
- вчення про методи пізнання й перетворення дійсності, про принципи організації пізнавальної та практико-перетворювальної дійсності» [44, с. 25; 52, с. 6; 62, с. 9; 5, с. 19; 55, с. 61–62].

Під методологією вчені також пропонували розуміти «систему знань, що визначають шляхи і перспективи розвитку відповідної галузі наукового знання та способи підвищення якості й ефективності науки» [65, с. 49]. Р. Ф. Ахметов, Т. Б. Кутек визначають методологію як науку, що «характеризує складові наукового дослідження, його об'єкт, предмет, завдання, методи та способи їх вирішення, а також формує послідовність дій дослідника для досягнення поставленої мети» [2, с. 13].

Цільовий підхід у визначенні методології застосовує й В. Є. Юринець, який під методологією наукового дослідження розуміє «ступень принципів, засобів, методів і форм організації та проведення наукового пізнання для вирішення поставленої проблеми» [66, с. 13]. Схожою є думка М. Ф. Базася, який під методологією розуміє «вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності, що має чотирирівневу структуру» [3, с. 57].

Науковцями визначено низку принципів на яких базується методологія наукового дослідження загалом [66, с. 14]. Переконані, що спираючись на напрацювання вчених доцільно виокремити такі принципи методології судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, а

саме:

- *єдність теорії й практики*, що є взаємообумовленими та взаємозалежними;
- *системності* – встановлює, що кожний із досліджуваних об'єктів розглядається як єдина система, а кожне явище оцінюється у взаємозв'язку з іншими;
- *розвитку* – полягає у формуванні наукового знання із відображення суперечностей, кількісних (якісних) змін об'єкта дослідження;
- *об'єктивності* – обумовлюється врахуванням усіх факторів, якими характеризується досліджувальні об'єкти, явища та процеси;
- *декомпозиції* – базується на розподілі системи на складові, на виділенні окремих комплексів робіт для створення відповідних умов для здійснення ефективного аналізування та проектування досліджуваних об'єктів, явищ і процесів;
- *абстрагування* – суттю якого є виокремлення у досліджуваних явищах і процесах суттєвих їх властивостей та упущенні несуттєвих проявів таких властивостей.

В. В. Самсонов, А. М. Сільвестров та О. М. Тачиніна впевнені, що «усі складові наукового дослідження є основою методологічного апарату й у сукупності являють собою інструментарій цілеспрямованого пізнання об'єктів, явищ та процесів» [56, с. 8]. Вважаємо, що таке твердження є справедливим і для експертного дослідження документів про фінансово-господарську діяльність підприємств та організацій під час надання висновку судовим експертом-економістом.

Отже, можна стверджувати, що методологія загалом та методологія судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств зокрема, наділена апаратом дослідження, до якого слід віднести:

- принцип організації та проведення наукового дослідження із визначення стану фінансово-господарської діяльності підприємств;
- систему методів наукового дослідження у сфері економіки та способи

його проведення вирішення завдань судочинства;

– понятійно-категоріальну основу наукового дослідження у галузі судової економічної експертизи фінансово-господарського стану підприємств, зокрема: актуальність, проблематика, об'єкт, предмет, завдання, наукова новизна, евристична цінність, теоретична й практична значущість.

Досліджуючи методологію судової експертизи вчені зазначали, що «будь-які дослідження базуються на певній методології, під якою слід розуміти науку про методи, способи та засоби пізнання явищ і процесів» [60, с. 219]. Поряд із цим, заслуговують на увагу твердження вчених, що «методологія наукових досліджень складається з певних рівнів, які у своїй сукупності утворюють складну систему з відповідним підпорядкуванням, а саме:

– філософського рівня методології – який складається із загальних принципів навчання та категорійного наукового апарату; є основою будь-якого методологічного й філософського знання і визначає світоглядні підходи до процесу пізнання й перетворення дійсності;

– загальнонаукового рівня – відображає теоретичні концепції, які застосовуються у більшості наукових дисциплін;

– наукового рівня – об'єднує сукупність принципів і методів дослідження, що застосовуються у певній галузі науки;

– технологічного рівня – містить методику та технологію дослідження, тобто сукупність способів отримання достовірного емпіричного матеріалу та його опрацювання» [2, с. 15].

Щодо останнього рівня, слід зазначити, що під *методикою* вчені загалом розуміють «сукупність методів і прийомів проведення якої-небудь роботи, а під *методикою дослідження* – певну систему правил використання методів, прийомів та операцій» [26, с. 16; 40, с. 112]. Зміст методик дослідження розглядається вченими як «ознака кожного виду, роду, різновиду судової експертизи» [18, с. 54]. Водночас, варто акцентувати, що, зазвичай, кожна з методик є результатом інтелектуальної, творчої, наукової діяльності обізнаних осіб – спеціалістів-експертів у певних галузях знань, який фіксується у

матеріальній формі та має нематеріальну сутність.

У «Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз» під поняттям *«методика проведення судової експертизи»* розуміється «результат наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовуються в процесі послідовних дій експерта з метою виконання певного експертного завдання» [47]. Таке тлумачення справедливе й для методики проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств. Внесення методик або відомостей про них до Реєстру методик проведення судових експертиз здійснюється Міністром України, який є його держателем, у визначеному законом порядку. Тож, переконані, що під *методикою проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств* слід розуміти результат інтелектуальної наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовуються в процесі послідовних дій експерта з метою виконання певного експертного завдання.

Щодо *«технології наукового дослідження»*, то під даним терміном вчені пропонують розуміти «спосіб досягнення його мети за умови фіксованого поділу функцій між технічними засобами й природними інформаційними органами людини, що відповідають можливостям перших та останніх, а також встановленій логіці дослідження. Тобто, технологія наукового дослідження визначає його логіку відповідно до реальних можливостей застосування технічних засобів і наукового персоналу» [8, с. 147].

Методики, що стосуються питань судової експертизи, в тому числі й щодо питань, які виносять на вирішення судових експертів-економістів з приводу проведення досліджень пов'язаних із фінансово-господарською діяльністю підприємств, що виконуються державними СЕУ та судовими експертами, які не є працівниками зазначених установ.

Таким чином, можна зробити висновок, що методики, у тому числі й ті, що стосуються проблем існуючих у судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємств, по своїй суті є об'єктами інтелектуальної

власності, а методологія наукового дослідження на технічному рівні передбачає використання у дослідженні сукупності найбільш ефективних методів і прийомів, технік і технологій для логічного вибудовування порядку проведення експертного дослідження.

Виходячи з вищенаведених рівнів і наукових підходів до тлумачення поняття «методологія», виокремимо функції, що нею виконуються та якими визначається зміст (сутність) методології судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, серед яких:

- «функція визначення способів здобуття наукових знань за допомогою яких відображаються динамічні процеси та явища;
- функція спрямування – передбачає особливий шлях яким досягається визначена науково-дослідна мета;
- забезпечувальна функція – забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу та явищ, які є предметом вивчення;
- допоміжна функція – допомагає залученню нової інформації до загального фонду теорії науки;
- уточнювальна функція – забезпечує більш чітке тлумачення термінів та понять у науці;
- системна функція – передбачає систематизацію наукової інформації у єдину систему, яка опирається на об'єктивні факти та логіко-аналітичний інструмент наукового питання» [3, с. 56; 37, с. 34].

Результати аналізування наукових джерел дає підстави зробити висновок, що методологію можна інтерпретувати як вчення (науку) про методи пізнання загалом та методах й засобах дослідження в кожній окремій науці зокрема. Переконані, що під методологією слід розуміти концептуальний виклад мети, завдань, змісту та методів дослідження, які у своїй сукупності забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища. Методологією ж судової економічної експертизи загалом та фінансово-господарської діяльності підприємств зокрема, слід вважати «цілісну систему, яка включає загальнонаукові, економічні і спеціальні методи, способи

і прийоми експертного дослідження» [60, с. 219], адже «методологія – це не тільки логіка пізнання, а й сукупність певних методів діяльності» [34, с. 13].

При цьому, поняття «діяльність» загалом визначається як «своєрідна форма становлення людини до світу, який її оточує, зміст якої полягає у його доцільній зміні та перетворенні задля задоволення людських інтересів. Діяльність охоплює мет, засоби, кінцевий результат та сам процес» [10, с. 382]. Як зазначає І. М. Овсянникова «загальний зміст діяльності полягає у процесі взаємодії суб'єкта з об'єктом, в результаті чого з'являється певний результат» [42, с. 32]. Підтримуємо позиції науковці щодо того, що судово-експертну діяльність слід розглядати як «складну динамічну систему, що спрямована на досягнення державної мети із забезпечення правової системи України незалежною, висококваліфікованою та об'єктивною експертизою, зорієнтованою на максимально ефективно використання наукових і технічних досягнень» [42, с. 46].

Варто також зазначити, що багато із зарубіжних наукових шкіл навіть не розмежовують поняття «методологія» та «метод». Результати аналізування вітчизняних наукових праць вказують на те, що питома вага вітчизняних науковців також найчастіше тлумачать методологію саме як теорію методів дослідження. Погоджуємось із тим, що стратегічні методологічні положення й принципи знаходять своє тактичне втілення в методах дослідження. Так, у широкому розумінні «метод» (від грецької *metodos*) означає:

- «спосіб пізнання, дослідження явищ природи й суспільного життя;
- «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних задач;
- спосіб досягнення поставленої мети й завдань дослідження;
- систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити для виконання певної задачі, досягнення поставленої мети» [60, с. 219].

Саме «метод є системою приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта при вирішенні конкретних задач для досягнення певного результату у

певній сфері діяльності. Це також сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретного завдання» [54, с. 19; 40, с. 112]. Слід зазначити, що під *способом* слід розуміти «дію чи систему дій, що застосовуються під час виконання будь-якої роботи, під час здійснення чого-небудь» [58, с. 10].

Методи дослідження завжди мають цільову спрямування, тому в науці й на практиці їх співвідносять із завданням й об'єктом вивчення. «Метод є упорядкованою системою, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і фактичним матеріалом у заданій послідовності» [40, с. 112–113]. «У судовій експертизі вибір і застосування того чи іншого методу дослідження залежить від предмета й об'єкта експертизи» [18, с. 54]. Обрання конкретних методів дослідження судовим експертом-економістом визначається характером фактичного матеріалу, умовами та метою конкретного дослідження.

Якщо аналізувати взаємозв'язок між методологією і методами пізнання, то можна зазначити, що методологія – це генеральний шлях, логіка пізнання, а методи визначають, як рухатись цим шляхом. Таким чином, поняття «методологія» є значно ширшим за поняття «метод». «Головною метою методології є вивчення тих засобів і методів дослідження, за допомогою яких набуваються нові знання про реальну дійсність, а предмет її вивчення - це поняття й методи науки, їхня сфера застосування» [2, с. 16; 56, с. 8–9].

Щодо методики, то, як зазначає О. В. Саввова, «на відміну від методу, у її завдання не входить теоретичне обґрунтування отриманого результату, вона концентрується на технічній стороні експерименту й на регламентації дій дослідника, – це фіксована сукупність прийомів практичної діяльності, що призводить до заздалегідь визначеного результату» [54, с. 19]. Досить складно погодитись з такою науковою позицією, адже:

– по-перше методика відіграє значну роль в емпіричних дослідженнях, в тому числі й у спостереженні та експерименті, які не мають заздалегідь чітко

визначеного результату;

– по-друге, хоча методика й концентрується більш на технічній і практичній стороні експерименту, водночас, теоретичне обґрунтування отриманого результату є вкрай важливим етапом дослідження.

Переконані, що «сукупність методів, прийомів і окремих способів, які виражають алгоритм розв’язання аналітичної задачі (чи їх комплексу) формує методику конкретної науки» [60, с. 219].

2.2 Методичні підходи до проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств

Як вчення про способи та прийоми дослідження, методологія проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств розглядає суттєві характеристики конкретних методів пізнання, що становлять загальний напрям дослідження – шлях встановлення істини. У цьому розумінні, методологія судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств характеризується сукупністю загальнонаукових і власних методичних заходів, що використовуються експертом-економістом під час дослідження документів та інших наданих йому матеріалів.

Вважається, що «діяльність експерта спрямована на встановлення істотних, особливих індивідуально конкретних властивостей предметів, процесів, явищ, станів об’єктивної реальності шляхом застосування науково-обґрунтованих методик в поєднанні з емпіричними і теоретичними формами реалізації наукових, технічних і інших знань» [63, с. 113]. Отже, під час проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств можна виокремити дві основні стадії (етапи) пізнання:

– емпіричний етап дослідження;

– теоретичний етап дослідження.

Зауважимо, що «на емпіричному рівні переважає живе споглядання (чуттєве пізнання), має місце раціональний момент, однак у підпорядкованому значенні. Це означає, що досліджуваний об'єкт відображається переважно з боку зовнішніх зав'язків і проявів, що доступні живому спогляданню. На емпіричному рівні проводиться збір фактів (зафіксованих подій, явищ властивостей, відносин); їх первинний опис; одержання статистичних даних на підставі спостережень, виміру, експерименту та їх узагальнення; класифікація та загальна систематизація» [58, с. 11].

Розглядаючи теоретичну стадію дослідження слід наголосити, що для неї характерним є широке використання методів абстрагування та ідеалізації; утворення понять; побудова гіпотез і моделей, формування теорій. Як вказував М. В. Салтевський, «методи теоретичного рівня відображають найбільш загальні пізнання та розвитку природи й суспільства» [55, с. 62]. Професор також зазначав, що «методи теоретичного рівня ніяким чином не підміняють методи емпіричного рівня, а лише слугують орієнтиром для ефективного обрання засобів і способів пізнання та дослідження» [55, с. 62].

Окрім поділу за рівнями пізнання та дослідження, методи судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств можна класифікувати також по спільності застосування на:

- всезагальні – філософські;
- загальні – загально-наукові, загально-логічні;
- спеціальні – приватні (окремі).

Як відзначає В. М. Глібко «методологічною базою судової бухгалтерії є діалектичний метод пізнання, який спирається, зокрема, на закони про: загальний взаємозв'язок явищ природи і суспільства; безперервність розвитку та зміни предметів пізнання; здатність матерії до відображення, а також такі категорії, як форма та зміст» [12, с. 13].

Водночас, «до всезагальних (філософських) методів наукового пізнання належить не тільки діалектичний, а й метафізичний метод. Діалектичний – це

метод пізнання дійсності в її суперечливості, цілісності й розвитку. Зміст матеріалістичної діалектики полягає у дослідженні предметів та явищ дійсності у їх русі, зміні, розвитку, взаємозв'язку та взаємообумовленості. Метафізичний метод – це метод, протилежний діалектичному, за допомогою якого розглядаються явища поза їх взаємним зв'язком та розвитком» [12, с. 13; 54, с. 62].

На підставі узагальнень напрацювань наукової школи М. В. Салтевського, можна стверджувати, що застосування всезагального методу пізнання до теорії та практики загалом й правоохоронної та судово-експертної діяльності зокрема, для суб'єктів такої діяльності означає наступне:

- «визнання загальності відображення як реальної можливості пізнання будь-яких подій та їх взаємозв'язку під час розслідування й попередження злочинів (в тому числі й тих, що пов'язані з фінансово-господарською діяльністю підприємств);

- цілеспрямоване застосування категорій діалектичного матеріалізму й логіки для забезпечення всебічності й повноти дослідження, у тому числі у процесі проведенні судових економічних експертиз за спеціальністю 11.2 – «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій»;

- дослідження об'єктів у їх взаємозв'язку, виникненні, розвитку й зникненні;

- створення та впровадження у судову, слідчу й експертну практику нових методів й засобів дослідження й використання доказів;

- широке використання в судовій, слідчій та експертній практиці зібраних і пізнаних джерел інформації у якості критерія істинності;

- оцінювання зібраної інформації та формування висновків експерта на підставі конституційних принципів законності у правовій державі» [55, с. 62].

Методика проведення судових економічних експертиз загалом та судових економічних експертиз документів про фінансово-господарську діяльність підприємств й організацій зокрема, поряд із всезагальними (філософськими)

методами також базується на використанні загальних (загально-наукових; загально-логічних) й спеціальних (приватних, окремих) методах.

Загальні (загально-наукові; загально-логічні) методи є сукупністю принципів і категорій матеріалістичної діалектики та загальної теорії пізнання. Вони застосовуються у всіх галузях наукової та практичної діяльності. Ці методи дійсно є загальними для всіх наук, в тому числі й криміналістики та судової експертизи. «Загальні методи – це система принципів, прийомів, що мають загальний, універсальний характер, є абстрактними, суворо не регламентовані, не піддаються формалізації та математизації і не замінюють спеціальних методів (методів окремих наук)» [58, с.10–11].

«Загальним методом судової економічної експертизи є сукупність способів і прийомів, які застосовуються експертом-економістом у процесі дослідження документів бухгалтерського обліку, фінансової звітності й інших матеріалів, а також ті, що дозволяють встановлювати здійснення, відображення тих або інших бухгалтерських операцій про різні сторони фінансово-господарської діяльності підприємств, що стали предметом розслідування» [24, с. 30].

«До основних загальних (загально-наукових; загально-логічних) методів і прийомів дослідження належать: аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія, системний підхід, вірогіднісні (статистичні) методи» [24, с. 36]. Вченими також до цієї групи віднесено метод моделювання, водночас згідно із профільною методикою судових експертів-економістів даний метод прийнято вважати спеціальним методом дослідження, тому в даному розділі не вбачаємо за доцільне його розглядати.

«Аналіз – прийом дослідження, який полягає у вивченні предмета (об'єкта) способом уявного або практичного поділу його на складові елементи (частини) з метою подальшого їх самостійного вивчення. Кожна з виокремлених частин аналізується судовим експертом-економістом самостійно в межах єдиного цілого. Видами аналізу є: механічний поділ; визначення динамічного складу; виявлення форм взаємодії елементів цілого; знаходження

причин явищ; виявлення рівня знання та його структури тощо. Різновидом аналізу є поділ предметів на класи (множини) і підкласи – класифікація та періодизація» [54, с. 21–22]. Наголосимо, що «чітко проведений аналіз є серйозною гарантією логічності викладу матеріалу дослідження» [13, с. 24], що є важливим для формування висновку експерта.

Аналіз у контексті судових економічних експертиз, в тому числі тих, які проводяться за спеціальністю 11.2, означає поділ об'єкта дослідження на окремі елементи для їх детального вивчення. Наприклад, у процесі аналізування фінансової звітності підприємства експерт може окремо вивчати доходи, витрати, зобов'язання та активи, щоб з'ясувати, чи немає прихованих маніпуляцій або порушень у веденні обліку. Щоб оцінити платоспроможність підприємства судовим експертом-економістом зокрема проводиться аналізування дебіторської та кредиторської заборгованості. Під час дослідження нецільового використання бюджетних грошових коштів судовими експертами-економістами проводиться аналізування змін активів підприємства за досліджуваний період. Аналізування за статтями витрат підприємства застосовується у процесі вирішення експертних завдань із визначення напрямів першочергового використання підприємством грошових коштів, підтвердження чи спростування висновків ревізії щодо необґрунтованих витрат.

«Синтез – це метод пізнання явищ, предметів і процесів шляхом об'єднання їх складових частин в єдине ціле. Аналіз і синтез являють собою діалектичну єдність. Вони є засобами пізнання господарської діяльності» [28, с. 7]. «Економічний аналіз базується перш за все на взаємозв'язку різних економічних показників, які за умови нормальної економічної діяльності перебувають у поєднаному стані. Взаємозв'язки економічних показників, як правило, обумовлені взаємопов'язаністю господарських процесів і операцій» [16, с. 395]. Таким чином, «синтез являє собою з'єднання отриманих під час застосування методу аналізу частин у єдине ціле» [13, с. 25]. Проте, «це не довільне, еклектичне поєднання розрізнених частин, «шматочків» цілого, а діалектична єдність з виділенням сутності» [54, с. 22].

Синтез застосовується, коли результати методу аналізу окремих елементів об'єднуються для формування цілісного уявлення про економічний стан підприємства. Наприклад, поєднуючи дані з податкових декларацій, бухгалтерських документів та банківських виписок, судовий експерт-економіст робить висновок про співставність фінансової інформації.

Синтез також є ефективним у контексті виконання економічної судової експертизи для розрахунку інтегральних показників відображення прогнозу фінансової безпеки для підприємств. «Процес діагностики банкрутства потрібно розглядати як систему досліджень, які в сукупності дають можливість сформулювати необхідні висновки стосовно стану, в якому опинилося підприємство, та можливі шляхи виходу з кризи» [15, с. 89–90]. Так, «на підставі результатів аналізування визначених методикою критеріїв, судовий експерт-економіст під час проведення експертизи з питань приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства в межах своєї компетенції надає висновок про наявність або відсутність на підприємстві економічних ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства або приховування банкрутства» [17, с. 50].

«Абстрагування – це прийом, який дає змогу способом відокремлення від дійсності переходити від конкретних об'єктів до загальних понять і законів розвитку; це процес відволікання мислення від ряду властивостей і відносин явища, що вивчається, з одночасним виокремленням властивостей (насамперед, суттєвих, загальних), що цікавлять дослідника» [18, с. 54; 54, с. 22]. Абстрагування допомагає судовому експерту-економісту зосередитись лише на ключових економічних показниках, ігноруючи другорядні із них. Так, наприклад, зосередження тільки на тих показниках, які стосуються ефективності господарських операцій дозволяє виділити суттєві відхилення в балансі бо витратах, що можуть свідчити про зловживання або помилки. Під час роботи з наданим на дослідження актом ревізії контролюючого органу, судовий експерт-економіст зосереджує свою увагу тільки на тих висновках акту, що стосуються поставлених на вирішення експертизи питань,

абстрагуючись від іншої інформації за актом, що не відноситься до предмету вирішення поставлених завдань.

«Узагальнення – є основним елементом логіки та міркувань людини, що бере за основу існування множини елементів та однієї або кількох властивостей, спільних для цих елементів, що формує основу дедуктивних міркувань. Воно тісно пов'язано з абстрагуванням. Зміст узагальнення полягає у виявленні спільних закономірностей або тенденцій на основі вивчених випадків» [18, с. 54]. Так наприклад, за результатами проведеного аналізування показників рентабельності за кілька звітних періодів судовий експерт-економіст може зробити узагальнення про зниження ефективності господарської діяльності. Аналогічно, на основі порівняння структури витрат підприємства за декілька років можна узагальнити тенденцію до необґрунтованого зростання адміністративних витрат, що може свідчити про нераціональне використання фінансових ресурсів. Під час дослідження фінансової звітності, зокрема форм №1 «Баланс» та №2 «Звіт про фінансові результати», експерт може встановити стабільне перевищення поточних зобов'язань над оборотними активами, що є підставою для узагальнення про зниження платоспроможності. У випадках, коли у первинних документах систематично виявляються розбіжності з даними реєстрів бухгалтерського обліку, експерт узагальнює висновок про неналежне ведення обліку. Також, за результатами аналізування нарахування та сплати податкових зобов'язань протягом тривалого періоду, можна сформулювати узагальнення щодо ймовірного ухилення підприємства від оподаткування або наявності податкових ризиків.

«Індукція – логістичний прийом дослідження судового експерта-економіста, за якого загальний висновок про ознаки численних елементів об'єкта складають на підставі вивчення лише їх частин, тобто від окремого до загального» [18, с. 54]. «Серед індуктивних узагальнень важлива роль належить науковці індукції, яка, крім формального обґрунтування, узагальнення, яке отримане індуктивним шляхом, дає додаткове змістовне обґрунтування його істинності, - у тому числі за допомогою дедукції (теорій, законів)» [54, с. 22].

Серед прикладів практичного застосування індукції у межах експертної спеціальності 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій» можна навести ситуації, коли судовий експерт-економіст, проаналізувавши окремі операції з придбання товарів чи послуг, виявляє, що вони не відображені у регістрах бухгалтерського обліку підприємства. Внаслідок чого в обліку підприємства невірно сформовано кредиторську заборгованість по контрагенту постачальнику. На цій підставі він формує індуктивний висновок (загальне) про неналежне складання фінансової звітності підприємства.

«Аналогія (від грец. Analogia – відповідність, подібність) – перенесення знання, отриманого з розгляду якого-небудь об'єкта («моделі»), на інший, менш вивчений і менш доступний для дослідження об'єкт; встановлення схожості в деяких властивостях і відносинах між нетотожними об'єктами. На підставі виявленої схожості робиться відповідний висновок – умовивід за аналогією. Однак, слід відмітити, що аналогія дає не достовірні, а вірогідні знання» [54, с. 24]. «Метод аналогії ґрунтується на подібності окремих сторін різних об'єктів і становить основу моделювання, яке є прийомом наукового пізнання, що ґрунтується на зміні явища на його аналог, модель, що містить риси оригіналу» [18, с. 55]. В судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємств даний прийом застосовується в якості спеціального методу судової економічної експертизи, який буде висвітлено в наступному розділі дисертаційної роботи.

«Дедукція – це, по перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків). Сутність дедукції полягає у використанні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ. У процесі пізнання індукція та дедукція нерозривно пов'язані між собою, хоч на певному рівні наукового дослідження одна з них переважає» [54, с. 24]. Дедукція дозволяє застосовувати загальні теоретичні

знання, норми та закономірності до аналізування конкретної ситуації. Це особливо важливо під час перевірки відповідності діяльності підприємства чинному законодавству чи загальновизнаним нормам бухгалтерського обліку. Так наприклад, на основі вимог бухгалтерського законодавства судовий експерт-економіст перевіряє правильність відображення фінансових операцій у звітності; на підставі принципу подвійного запису робиться перевірок повноти бухгалтерських записів.

Таким чином, логічні прийоми, такі як аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, аналогія та дедукція, є невід’ємними інструментами роботи судового експерта-економіста. Вони дозволяють не лише правильно інтерпретувати документи, а й зробити обґрунтовані висновки, що мають доказову силу в судовому процесі.

Системний підхід є ключовим напрямом методології спеціального наукового пізнання та практичної діяльності, що зосереджується на вивченні об’єктів як складних, структурованих систем. Основа мета цього підходу полягає в тому, щоб забезпечити повне й адекватне розуміння природи досліджуваного явища, а також знайти ефективні способи його аналізувати та вирішення проблем, пов’язаних із ним. Методологічною особливістю системного підходу є орієнтація на виявлення закономірностей і механізмів формування цілісного об’єкта з його окремих елементів. При цьому значна увага приділяється як внутрішнім, так і зовнішнім взаємозв’язкам між складовими частинами системи, а також об’єднанню ключових понять в узгоджену теоретичну модель. Завдяки цьому вдається краще усвідомити суть і структуру об’єкта як єдиного цілого. Варто зазначити, що системний підхід не є жорстко структурованою методикою, а радше комплексом логічних інструментів, дослідницьких правил і методичних принципів, які виступають важливим евристичним елементом у процесі наукового пізнання [54, с. 25].

Системний підхід у судових економічних експертизах за спеціальністю 11.2, що стосується дослідження документів про економічну діяльність підприємств та організацій, дозволяє судовим експертам-економістам

комплексно аналізувати фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання. Застосування системного підходу забезпечує всебічний аналіз діяльності підприємства, що сприяє об'єктивному встановленню фактів та прийняттю обґрунтованих рішень у судовому процесі.

«Вірогіднісно-статистичні методи ґрунтуються на врахуванні дії множинності випадкових факторів, які характеризуються стійкою частотою. Вірогіднісні методи спираються на теорію вірогідностей, яку часто називають наукою про випадкове, а в уявленні багатьох вчених вірогідність і випадковість практично неподільні. Вірогіднісно-статистичні методи широко застосовуються у процесі дослідження масових явищ – особливо у таких наукових дисциплінах, як математична статистика, статистична фізика, квантова механіка, синергетика» [54, с. 25].

Вірогіднісно-статистичні методи відіграють важливу роль у судових економічних експертизах фінансово-господарської діяльності підприємств, оскільки дозволяють аналізувати масиви даних та оцінювати вплив певних факторів на результати господарської діяльності підприємств. Практичне застосування цих методів включає наприклад:

- аналізування фінансових коефіцієнтів – обчислення та інтерпретація показників ліквідності, рентабельності та фінансової стійкості для оцінювання загального фінансового стану підприємства;
- оцінювання ймовірності банкрутства – застосування моделей прогнозування на основі статистичних даних для визначення ризику неплатоспроможності підприємства тощо.

Для проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, експерту передаються фінансові документи підприємства, бухгалтерська та податкова звітність, результати внутрішніх і зовнішніх перевірок, договори, первинна документація тощо. Ці документи є вихідним джерелом інформації, яка підлягає ретельному вивченню, систематизації, критичному осмисленню та науковому аналізуванню.

Основне завдання судового експерта-економіста полягає не лише в тому,

щоб дослідити наявність або відсутність порушень у фінансово-господарській діяльності підприємства, в й у тому, щоб на основі критичного аналізування та економічного узагальнення надати обґрунтовані висновки, які б дозволяли суду або слідчим органам прийняти законне та обґрунтоване рішення. В процесі дослідження судовий експерт-економіст виступає як науково обґрунтований аналітик, що не тільки ідентифікує порушення або неточності, але й розкриває їх вплив на фінансово-господарський стан підприємства. Він виявляє приховані закономірності, викриває у фінансовій звітності тощо. Тому важливим є не просто констатація окремих фактів, що випливають із представлених облікових даних, а встановлення їх об'єктивної сутності, внутрішньої логіки взаємозв'язків і причинно-наслідкових залежностей між ними. Аналізування має бути глибоким, методологічно обґрунтованим і спиратись на наукові засади бухгалтерського обліку, економіки та фінансового аналізу.

«Особливо важливо, щоб первинні числові показники, отримані з облікових документів або в результаті застосування спеціалізованих аналітичних прийомів не використовувались без їх попередньої верифікації та глибокого критичного аналізування. Це обумовлено необхідністю уникнення хибних висновків, які можуть виникнути внаслідок механічного використання необґрунтованих або формально інтерпретованих даних. Перш за все, ці дані необхідно вивчити, осмислити у всіх взаємозв'язках і розвитку, шляхом відповідного аналізування й узагальнення, що є головним в експертному дослідженні» [24, с. 31]. «При цьому експерт-економіст: аналізує операцію, відображену в первинних документах і облікових регістрах; перевіряє її відповідність вимогам бухгалтерського обліку, нормативним документам; проводить арифметичну перевірку. Висновки, які зроблені експертом у процесі дослідження повинні бути засновані на достовірних облікових даних. Тільки після вивчення матеріалів справи та їх аналізування можна у подальшому визначати напрям дослідженням та вибирати той або інший практичний прийом, який найкращим чином дозволить одержати конкретні дані, які приведуть до обґрунтування зроблених висновків з поставлених експерту

питань» [24, с. 32].

Отже, процес проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є складною, багаторівневою системою пізнавальної діяльності, що поєднує елементи критичного мислення, наукового аналізу та правової обґрунтованості. Переконані, що застосовуючи у роботі всезагальні (філософські) методи, загальні (загальнонаукових; загальнологічних) й спеціальні (приватні) методи, судовий експерт-економіст не лише досліджує фінансово-господарські операції, але й розкриває їх суть у контексті загального фінансово-господарського процесу, створюючи таким чином цілісну аналітичну картину, що дозволяє зробити неупереджені, аргументовані та юридично значимі висновки.

2.3 Спеціальні методи, способи та прийоми проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств

Кожна наукова галузь разом із загально-науковими методами застосовує власні конкретно-наукові та спеціальні методи, обумовлені сутністю об'єкта дослідження. Зауважимо, що конкретно-наукові (спеціально-наукові) методи дослідження визначаються передусім специфічним характером предмета й об'єкта певної галузі дослідження, її теоретичними принципами, що зумовлюють використання особливих методів, які впливають з того чи іншого розуміння сутності її об'єкта. Конкретно-наукову (спеціально-наукову) методологію найчастіше визначають як сукупність методів, принципів і прийомів дослідження, котрі використовуються й тій чи іншій галузі знань (наук) [30, с. 42; 38, с. 33].

Оскільки дану групу методів використовують для пізнання й дослідження об'єктів, явищ, подій і фактів, що входять до предмету конкретної науки, то такі методи, в залежності від галузі знань де вони застосовуються, називають

соціологічними, криміналістичними, кримінологічними, економічними тощо. Різні види судової експертизи мають однакову юридичну основу і проводяться відповідно до єдиних процесуальних норм і вимог кримінально-процесуального законодавства. Поряд з цим, «кожен вид судової експертизи відрізняється від інших предметом, об'єктами, задачами (питаннями) та методами експертного дослідження» [24, с. 7].

«У кожній галузі знань, поряд із загальними, застосовують і специфічні форми обліку, тому під час проведення судової економічної експертизи треба використовувати як загальні, так і спеціальні методи дослідження» [11, с. 3]. Як відзначає М. Т. Білуха, «загальна методологія судової економічної експертизи являє собою сукупність принципів матеріалістичної діалектики, а також загальнонаукові теорії пізнання, які досліджують закони розвитку наукового знання в цілому. Часткова ж (або прикладна) методологія судової економічної експертизи ґрунтується на законах економічної науки, особливостях пізнання конкретних процесів і виявляється, з одного боку, в теоретичних узагальненнях, принципах науки, а з другого – у прикладних методах дослідження» [4, с. 58].

Більш лаконічно дану думку окреслює Н. М. Корнеєва, яка стверджує, що «загальнонаукові методи є основою для використання економічних і спеціальних методів судової економічної експертизи, які передбачають проведення певних розрахунків для відповіді на поставлені перед експертом-економістом питання» [33, с. 12].

Специфічні (спеціальні) методи та власні емпіричні способи й прийоми економічної експертизи сформувались у процесі узагальнення практики бухгалтерського та податкового обліку, контролю та аналізу господарської діяльності, і власне розвитку судової експертизи. Вони допомагають розібратися у величезній кількості документів і дослідити ті з них, які мають доказову цінність для вирішення поставлених експертних завдань. Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень зокрема визначено, що «під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання, судовими експертами

застосовуються відповідні методи дослідження, вибір яких належить до компетенції експерта» [29].

Погоджуємося з науковою позицією Н. М. Корнеевої, яка визначає метод судової економічної експертизи як «систему логічних та інструментальних операцій (способів, прийомів) одержання даних для вирішення завдань, поставлених перед судовим експертом-економістом та зауважує, що не всякі методи, що застосовуються в іншій професійній діяльності, можуть бути використані в експертній практиці» [33, с. 11]. До них застосовують ряд специфічних вимог:

- «наукова обґрунтованість;
- допустимість до застосування;
- наочність;
- законність і етичність;
- безпека для експерта, збереженість об'єктів дослідження» [33, с. 11].

Таким чином, як і будь-який інший процес дослідження судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємств реалізується шляхом використання певних методів, прийомів і способів пізнання, що застосовуються у конкретній послідовності.

Зазначимо, що коли мова йде про методи судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств як про певні способи виконання судовим експертом-економістом дослідження, їх можна назвати спеціальними (специфічними, окремими, практичними) методами. По суті ці методи є прикладними методами на відміну від загально-наукових методів.

Відмітимо, що господарські операції, які згідно рішення правоохоронних органів стали об'єктами судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, досліджують безпосередньо за даними первинних облікових документів із застосуванням таких спеціальних методів:

- документальної перевірки;
- зіставлення документів;
- економічного аналізу;

– моделювання бухгалтерських документів (інформаційне моделювання).

Розглянемо ці методи більш докладно із урахуванням експертної практики.

«Метод документальної перевірки застосовується з метою встановлення правильності та обґрунтованості складання документів про господарські операції. Зважаючи на значну різноманітність таких операцій, процедури дослідження повинні відповідати особливостям кожної із них, тобто виникає необхідність застосування системи адекватних методичних прийомів» [7, с. 57].

«У процесі дослідження первинних документів, облікових регістрів, фінансової та податкової звітності визначаються не тільки окремі особливості фінансово-господарських операцій підприємства, а й їх внутрішній зміст. При цьому необхідно чітко розмежовувати методи та прийоми проведення дослідження. Під час дослідження метод є основою цього процесу, а прийом – це дія, що дозволяє одержувати початковий матеріал для дослідження цим методом. Процес експертного дослідження є творчим поєднанням методів дослідження з практичними прийомами» [23, с. 7].

Підтримуємо твердження І. І. Пашинської, що «не менш важливим аспектом, що визначає особливість методології судово-економічної експертизи є методичні інструменти досліджень, що проводяться у вказаній сфері» [45, с. 297].

Отже, використання методів в сукупності із спеціальними способами та прийомами є вкрай важливим і дозволяє судовому експерту-економісту всесторонньо й якнайповніше проводити експертне економічне дослідження проблемних питань пов'язаних із фінансово-господарською діяльністю підприємств та організацій.

На переконання ряду науковців «складовими частинами методу документальної перевірки є арифметична, реквізитна (перевірка за формою) та нормативна перевірки, за якими встановлюється вірність підрахунків, правильність застосування форми, повнота заповнення реквізитів документів, відповідність записів про фінансово-господарські операції вимогам

нормативних документів» [18, с. 55]. Водночас такий підхід вбачається досить звуженим.

Вважаємо більш доречною класифікацію, запропоновану Р. Ф. Бруханським, який переконував, що метод документальної перевірки має містити такі способи перевірки документів, як:

- «перевірка за формою і змістом;
- арифметична перевірка;
- аналітична перевірка документів;
- логічна перевірка;
- нормативна перевірка» [7, с. 64].

«За формою і змістом судова економічна експертиза досліджує первинні документи щодо: оформлення на бланках типової форми; наявності всіх необхідних реквізитів, які мають всебічно характеризувати здійснену фінансово-господарську операцію, з метою підтвердження юридичної сили певного документа стосовно відображеного в ньому господарського факту» [7, с. 65]. Так наприклад, відповідно до статті 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» первинні документи, в яких відображаються господарські операції та які складені у паперовій або в електронній формі, слід перевіряти на наявність таких обов'язкових реквізитів як:

- «наявність назви документа (форми);
- зазначення дати складення документу;
- зазначення назви підприємства, від імені якого складено документ;
- перевірка змісту та обсягу господарської операції, відображеної в документі;
- зазначення одиниці виміру господарської операції;
- зазначення посади і прізвища осіб, відповідальних за здійснення господарської операції і правильність її оформлення;
- наявність особистого підпису або інших даних, які дають змогу ідентифікувати особу, яка брала участь у здійсненні господарської

операції» [48].

Поряд із цим, доречним буде під час проведення дослідження навести й інші реквізити за умови їх наявності, наприклад наявність печатки підприємства, номеру документа, підстави для здійснення операції тощо. Варто також звернути увагу на наступне – якщо первинні документи, складені в електронній формі має бути у наявності накладений електронний підпис чи печатка в такому документі.

Арифметична перевірка документів полягає насамперед в перевірці підсумкових даних, арифметичних підрахунків, правильності тасування тощо [7, с. 65; 53, с. 87]. Дана перевірка дозволяє контролювати підрахунки підсумків сум, правильності відображення кількісних і вартісних показників. Крім того, така перевірка надає можливість переконатись у правильності підрахунку підсумкових сум у реєстрах бухгалтерського обліку та виявити зловживання й крадіжки, що сховані за неправильними арифметичними розрахунками.

«Аналітична та логічна перевірка документів проводиться за умови виникнення необхідності в процесі проведення судової економічної експертизи групування однорідних порушень нормативно-правових актів та інструктивних матеріалів у досліджуваних фінансово-господарських операціях підприємства, застосуванні елементів логіки у процесі дослідження певних показників тощо» [7, с. 65].

«Нормативна перевірка передбачає встановлення відповідності здійснених господарських операцій чинним нормативно-правовим актам, перевірку правильності бухгалтерських проводок тощо» [7, с. 65]. Вона дозволяє встановити відповідність досконалих операцій чинним нормативним актам по бухгалтерському обліку та оподаткуванню, судити про правильність складання бухгалтерських проводок і правильності відображення операцій на рахунках і в регістрах бухгалтерського і податкового обліку та фінансової звітності. Вважаємо, що до основних приймів методу документальної перевірки має бути віднесено такі як:

- «перевірка правильності і обґрунтованості складення первинної документації господарських операцій;
- перевірка правильності й обґрунтованості відображення господарських операцій на рахунках і в регістрах бухгалтерського обліку;
- перевірка правильності відображення операцій способом подвійного запису (складання бухгалтерських проводок);
- встановлення правильності відображення господарських операцій в підсумкових документах бухгалтерської та фінансової звітності, податкових декларацій;
- перевірка відповідності проведених операцій вимогам нормативних документів» [36, с. 13–14].

Таким чином, застосування методу документальної перевірки дозволяє судовому експерту-економісту зробити висновок стосовно якісно чи неякісно підготовлених документів. Використання методів в комплексній взаємодії із спеціальними способами і прийомами, дозволяє судовому експерту-економісту всесторонньо й у повному обсязі проводити дослідження для вирішення поставленого експертного завдання.

Науковці зазначили, що «економічні злочини вчиняються суб'єктами господарювання під час здійснення ними своєї господарської діяльності і мають прояв у порушенні встановленого порядку ведення господарської діяльності» [35]. В основному сліди порушення такої діяльності знаходять відображення у відповідних документах, які пов'язані між собою, тому метод документальної перевірки доцільно застосовувати разом із методом зіставлення документів, який полягає у порівнянні даних, що містяться у різних господарських документах, для встановлення тотожності відповідних показників чи розходжень (протиріч) між ними. Експерт-економіст, використовуючи метод документальної перевірки та метод зіставлення бухгалтерських документів, виявляє наявні відхилення у веденні обліку: неправильне, необґрунтоване відображення господарської операції в регістрах бухгалтерського обліку даними, що містяться в документах первинного

обліку [18, с. 55].

Таким чином, експерт-економіст має можливість за результатами зіставлення даних первинних документів із даними зведених документів та їх відображенням в регістрах бухгалтерського обліку, а також даних одних рахунків бухгалтерського обліку з даними кореспондуючих з ними інших рахунків встановлювати правильність не тільки відповідних записів у процесі ведення обліку, але й даних, відображених у первинних документах.

Зауважимо, що використання методу зіставлення документів полягає в порівнянні значень економічних показників діяльності підприємств, зазначених у пов'язаних між собою документах підприємства, розрахунках підприємства або контролюючого органу, та даними розрахунків проведених експертом. Саме «метод зіставлення в ході експертного дослідження дозволяє експерту-економісту виявити можливість суперечності й розбіжності між даними наведеними у пов'язаних між собою об'єктах дослідження» [25, с. 105]. Як правило, зіставленню підлягають тільки ті документи, що зв'язані єдністю відображення конкретної господарської операції. Методи дослідження взаємопов'язаних документів включають два основних способи перевірки:

- зустрічну звірку;
- взаємний контроль.

Спосіб зустрічної звірки полягає в зіставленні різних екземплярів одного і того самого документа, оскільки більшість первинних бухгалтерських документів оформляються у двох або навіть у більшій кількості екземплярів. Паралельно співставляються документи досліджуваного підприємства із документами, що належать його діловим партнерам стосовно певних господарських операцій. Причому екземпляри цих документів можуть бути отримані як від інших організацій, з якими підприємство має господарські зв'язки, так й від різних структурних підрозділів одного підприємства. Мета такого зіставлення – встановити тотожність даних, які містяться в усіх екземплярах відповідного документа [21, с. 56; 53, с. 88]. Т. І. Єфіменко виокремлює як різновид зустрічної перевірки – зіставлення облікових записів,

що відображають ту саму господарську операцію в двох різних організаціях. Під час зіставлення різних примірників бухгалтерських документів, вилучених з різних організацій, можна знайти розбіжності [21, с. 56], що є важливим у процесі проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств.

«Спосіб взаємного контролю полягає в зіставленні різних документів і облікових даних, в яких прямо або опосередковано відображається операція, що перевіряється. При цьому зіставлятися можуть дані різних видів обліку – бухгалтерського, статистичного й оперативного» [21, с. 56]. До прийомів методу зіставлення документів можна віднести, наприклад, такі:

- зіставлення даних аналітичного та синтетичного обліку – порівняння показників аналітичного обліку (деталізованих даних за окремими рахунками) з відповідними даними синтетичного обліку (загальними підсумковими показниками) для виявлення можливих розбіжностей або невідповідностей;

- зіставлення даних бухгалтерського обліку з даними оперативного обліку – порівняння інформації, відображеної в бухгалтерських регістрах, з даними оперативного обліку (наприклад, складського обліку) для перевірки їхньої узгодженості та достовірності;

- зіставлення документів, що відображають взаємопов'язані операції – порівняння документів, які стосуються однієї господарської операції або взаємопов'язаних операцій, для виявлення можливих суперечностей або невідповідностей. Наприклад, порівняння видаткових накладних із відповідними транспортними документами тощо.

Слід зауважити, що способи та прийоми методу зіставлення документів застосовуються в комплексі зі способами та прийомами методу документальної перевірки. Комплексне використання методів зіставлення і документальної перевірки свідчить про їх нерозривний зв'язок і єдину сутність. Описані вище методи зіставлення документів і документальної перевірки є різновидом широко вживаного в науці методу порівняння, який в судовій економічній експертизі виступає як сукупність послідовно вживаних методів (зіставлення і

документальна перевірка), направлених на виявлення суперечностей, відхилень і порушень в бухгалтерському та податковому обліку й фінансовій звітності.

«Порівняння, залежно від спрямованості та мети дослідження, буває просте (звичайно вживане під час документальної перевірки) й складне (вживане у процесі зіставлення бухгалтерських документів). Просте порівняння засноване на явних відмінностях, які виявляються під час документальної перевірки бухгалтерських документів, наприклад, відсутність необхідних реквізитів, дати, підпису тощо. Складне порівняння – це різностороння розумова діяльність, в процесі якої експертом виявляються невідповідності і відхилення в обліку. Досягається це шляхом зіставлення змісту документів бухгалтерського та податкового обліку з вимогами нормативних документів по бухгалтерському обліку та оподаткуванню» [36, с. 17].

На переконання вчених метод порівняння дасть результат, якщо відповідатиме таким основним вимогам:

- можна порівнювати лише ті явища, між якими є певна об’єктивна спільність;
- порівняння необхідно здійснювати за найсуттєвішими, найважливішими (в межах конкретного пізнавального завдання) рисами (ознаками) [37, с. 56].

Відомо, що в бухгалтерському обліку кожна господарська операція, спочатку фіксується первинним документом, потім відображається в бухгалтерських регістрах на підставі даних первинних документів. Інакше кажучи вона реєструється як на рахунках, так і в угруповувальних або накопичувальних відомостях, в журналах ордерів, в Головній книзі, оборотній відомості по синтетичним рахункам і в балансі – залежно від облікової політики підприємства. Отже, «за відсутності документів неможливо вирішити питання, поставлені перед судовим експертом-економістом, без відновлення в обліку господарських операцій та облікових записів в тій формі, у який їх спочатку було відображено» [36, с. 26].

«Відновлення втрачених документів (відновлення не самих документів, а

відображених в них господарських операцій) досягається через побудову моделі, тобто створення такої матеріальної системи, яка служила б джерелом інформації про відомості, що містяться в ньому» [36, с. 27]. Отож, у разі витрати або знищення частини документів під час проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств доцільно використовувати метод моделювання, під яким вчені пропонують розуміти опосередковане практичне або теоретичне дослідження об'єкта, при якому безпосередньо вивчається не сам об'єкт, а якась допоміжна штучна чи природна система, що

- знаходиться в певній об'єктивній відповідності до об'єкта, що пізнається;
- здатна замінювати об'єкт в певних відносинах;
- під час її дослідження, як кінцевий результат надає інформацію про сам об'єкт, що моделюється.

Моделювання – це вивчення самого об'єкта та створення моделі, яка містить істотні ознаки оригіналу. Моделювання динамічних об'єктів і явищ за допомогою їх математичних моделей широко використовуються на практиці, що показує високу ефективність під час вивчення складних процесів, що відбуваються у реальному світі. Особливо незамінним воно є в тих галузях досліджень, у яких реальні експерименти над об'єктами ускладнені або про неможливі.

Традиційно моделювання розуміють як «дослідження яких-небудь об'єктів, систем, явищ, процесів шляхом побудови і вивчення їх моделей» [9, с. 535]. Змістове значення терміну моделювання нерозривно пов'язане з поняттям «модель». «Модель (від лат. *modulus* – міра, аналог, зразок, взірець) – один з найважливіших інструментів наукового пізнання, умовний образ об'єкта дослідження» [31, с. 482]. «Це система, яка відображає, імітує принципи внутрішньої організації або функціонування, характерні особливості чи ознаки об'єкту дослідження, мету процесу, його зміст, проектування та результати» [39, с. 7].

«Економічна модель – спрощена уява про дійсність, абстрактне узагальнення окремих явищ і процесів економічної системи загалом, втілене у формі економіко-математичної моделі» [20, с. 424]. Тобто під моделлю в судовій економічній експертизі слід розуміти певну систему, яка відображає та відтворює об'єкт експертного економічного дослідження у формі економіко-математичної моделі та яка здатна замінити його таким чином, щоб в результаті вивчення такої системи судовий експерт-економіст отримав би нову інформацію про досліджуваний об'єкт.

Як зазначає М. Гриньова, модель передбачає цілеспрямований, раціонально організований порядок дій, запрограмований на позитивний результат, за допомогою системного аналізу та виконання управлінських дій, а саме: використання різних форм, методів, засобів і результатів діяльності. На основі створеної моделі, прогнозуються можливості функціонування даної системи, визначається взаємозв'язок і взаємодія між внутрішніми компонентами системи, а також системою в цілому та зовнішнім середовищем. Характеристиками моделі є:

- «простота і доступність у порівнянні з реальним об'єктом;
- здатність надавати нову інформацію;
- можливість ефективного управління об'єктом, за різних варіантів у випробуваннях;
- відображення інформації попередній, теперішній і майбутній стани об'єктів» [39, с. 7].

Зауважимо, що «проектування моделей складає зміст процесу моделювання, а метод моделювання – це використання дослідницької моделі для об'єктів пізнання. Моделювання дає змогу ідеалізувати реальний об'єкт, виокремлюючи певні характеристики (суттєві ознаки) для його аналізування, воно уможливорює наочно уявити об'єкт, проникнути в його глибину, розпізнати складові елементи й описати важливі теоретичні питання досліджуваної проблеми» [39, с. 9].

Як вказує практичний досвід, на вирішення судової економічної

експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, все частіше ставляться задачі, розв'язання яких передбачає дослідження можливих альтернативних варіантів фінансово-господарських операцій, нездійснення яких призвело до певних негативних наслідків. Застосовуючи метод моделювання, можна вирішити низку експертних завдань, а саме:

- визначити яким чином вплинула на фінансовий стан підприємства окрема господарська операція, укладання того чи іншого договору та проведення подальших розрахунків за ним;

- чи мало підприємство можливість погасити у встановлені законом строки вимоги кредитора з урахуванням не відображення в бухгалтерському та податковому обліку операції з тим чи іншим підприємством-контрагентом тощо.

«Моделювання ситуації з подальшим визначенням її впливу на фінансовий стан підприємства (на поліпшення чи погіршення його платоспроможності) надає можливість відповісти на питання щодо наявної у підприємства спроможності на проведення інших операцій (наприклад, погашення вимог кредиторів), а також щодо того, чи призвела зазначена господарська операція до банкрутства підприємства» [32, с. 484]. Вирішення подібних завдань під час проведення судового економічного дослідження фінансово-господарської діяльності підприємств передбачає моделювання ситуації, що в реальності не відбувалася, з подальшим визначенням її можливих наслідків.

Водночас слід зазначити, що «відновлення обліку проводиться ревізорами і до компетенції судового експерта-економіста не входить» [36, с. 26], а надання висновку експерта на поставлені питання за допомогою методу моделювання завжди будуть носити вірогідний (ймовірний) характер. Доречною з цього приводу є позиція К. В. Капустника та О. В. Хомутенка, що неможливо створити універсальну модель, яка могла б відповісти на всі запитання, що викликають інтерес; кожна з них дає лише наближений опис явища, причому в різних моделях відображаються його різні властивості. До моделювання,

зазначають вчені-практики, звертаються тоді, коли досліджувати реальний об'єкт з усією сукупністю його властивостей недоцільно, незручно або неможливо. Наприклад, наявність параметрів доведення підприємства до банкрутства може бути досліджена тільки через інформаційну модель, якою виступає баланс підприємства без урахування господарських операцій, що укладались в інтересах третіх осіб. Вчені переконані, що застосування методу моделювання дозволить надавати ймовірні висновки на поставлені питання замість складання повідомлення про неможливість проведення експертизи [31, с. 429].

«Під час застосування методу моделювання створюються (моделюються) нові об'єкти дослідження, до яких можна віднести: фінансову звітність суб'єктів господарювання; реєстри бухгалтерського обліку; розрахунки окремих економічних показників, стосовно яких ставляться питання під час призначення експертиз. Особливістю зазначених об'єктів є те, що перелік їх основних параметрів (показників) нормативно визначений і затверджений» [31, с. 430].

Таким чином, метод моделювання є важливим інструментом у судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємств, особливо у процесі відновлення і втрачених або знищених документів, що відображають господарські операції підприємства. Він дозволяє створити інформаційну модель, що відтворює зміст відсутніх документів, спираючись на наявні дані та облікові записи. До основних етапів проведення експертних досліджень із застосуванням методу моделювання науковці пропонують віднести:

- «аналізування експертного завдання (поставлених питань і обсягу наданих документів) щодо необхідності моделювання об'єктів досліджень;
- дослідження наданих документів і джерела інформації з метою визначення можливих параметрів для створення моделі;
- формування експертної моделі з можливістю застосування нормативно затверджених розрахункових формул;

- проведення досліджень з використанням обраної моделі;
- формування висновків стосовно наслідків змодельованих економічних процесів» [31, с. 430–431].

Зазначимо, що методика «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз» за реєстраційним кодом 11.0.8 від 03.03.2010 року, розроблена співробітниками Дніпропетровського НДІСЕ, яка є основною робочою методикою під час проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств, не містить відомостей щодо способів та прийомів методу моделювання. Тому, на підставі проведеного аналізування існуючих наукових напрацювань пропонуємо до основних способів моделювання віднести такі:

- аналогове моделювання – побудова моделі на основі подібності з іншими об'єктами або ситуаціями, що вже були предметом дослідження; дозволяє переносити знання з одного об'єкта на інший за умови наявності спільних характеристик. Наприклад, якщо підприємство здійснило фінансову операцію, подібну до тієї, що вже була досліджена раніше, експерт може використати попередній досвід у процесі оцінювання поточної ситуації;

- імітаційне моделювання – це спосіб, що дозволяє будувати моделі процесів, які описують, яким чином ці процеси проходили б насправді; використовується під час аналізування варіантів впливу господарських операцій на фінансовий стан підприємства, може включати як детерміновані, так і стохастичні параметри;

- математичне моделювання: використовує математичні рівняння та алгоритми для опису економічних процесів; цей спосіб дозволяє здійснити розрахунки впливу господарських операцій на показники платоспроможності, ліквідності, прибутковості тощо;

- логіко-аналітичне моделювання – це спосіб побудови моделі економічного процесу чи ситуації, що ґрунтується не на математичних формулах, а на логічному аналізуванні фактів, документів, звітів, послідовності подій. У судовій економічній експертизі логіко-аналітичне моделювання

використовується тоді, коли: бракує частини документації; потрібно з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки між господарськими операціями; необхідно відновити послідовність подій, що призвели до фінансових витрат або банкрутства тощо. Даний спосіб ефективний у ситуаціях із фрагментарною інформацією оскільки дозволяє бачити «велику картину» в цілому; добре поєднується з іншими методами (наприклад, бухгалтерським аналізом).

– графічне моделювання – передбачає використання схем, графіків і діаграм для візуалізації структурних і функціональних зав'язків між елементами економічної системи, що сприяє кращому розумінню складних процесів; використовується для пояснення взаємозв'язків у складних схемах операцій.

Вбачаємо за доцільне для наочності представити способи методу моделювання у порівняльній таблиці, що наведена нижче по тексту (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Порівняльна таблиця способів моделювання

Спосіб моделювання	Суть методу	Де застосовується	Переваги	Обмеження
Аналогове	Використання схожих раніше вивчених випадків	Коли об'єкт має подібні риси з іншим	Швидке прийняття рішень, перевірені сценарії	Не завжди є точний аналог
Імітаційне	Відтворення поведінки системи з урахуванням змін	Під час прогнозування наслідків господарських операцій	Висока точність, врахування змін у часі	Потрібні значні обсяги вихідних даних
Математичне	Побудова формул, рівнянь, функцій	Для розрахунків прибутку, втрат, оцінювання активів	Об'єктивність, точність, формалізація процесів	Не враховує соціальні та поведінкові чинники
Логіко-аналітичне	Аналізування фактів, логічне відтворення подій	За умови відсутності частини документів, аналізування дій	Гнучкість, можливість роботи з неповною інформацією	Суб'єктивність, залежить від досвіду експерта

Продовження табл. 2.1

Графічне	Візуалізація процесів і зав'язків	Для пояснення схем, зав'язків між об'єктами	Наочність доступність для розуміння сторонніми особами	Не завжди передає глибину змісту
----------	-----------------------------------	---	--	----------------------------------

Серед прийомів, що використовуються в межах методу моделювання пропонуємо виокремити наступні:

- реконструкція господарської операції – відтворення змісту втраченої або неповної операції на основі суміжних записів, первинної документації, аналітичних даних;
- умовне моделювання – побудова моделі для уявного сценарію;
- ретроспективне моделювання – аналізування подій у минулому з метою визначення впливу вже скоєних дій на фінансовий результат;
- прогнозне моделювання – оцінювання ймовірних наслідків господарських операцій у майбутньому;
- варіантне моделювання – побудова кількох моделей за різними сценаріями розвитку подій або господарських рішень.

Застосування зазначених способів і прийомів дозволяє судовому експерту-економісту глибше розуміти суть досліджуваної ситуації, надати більш обґрунтовані відповіді на поставлені питання, а також зменшити рівень невизначеності, зумовлений нестачею первинних документів. Не применшуючи важливість попередньо описаних методів, способів і прийомів, все ж вважаємо, що найбільш ефективний для проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності є метод економічного аналізу, під яким розуміють «науково обґрунтовану систему способів і спеціальних прийомів дослідження економічних явищ і процесів, що дають змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення та базуються на діалектичному підході, коли всі явища, що досліджуються, розглядаються у їх взаємозв'язку та динаміці, зміні та розвитку» [60, с. 219].

Як зазначає К. В. Токарева, «кваліфіковане дослідження господарської та фінансово-економічної діяльності суб'єкта господарювання всіх форм власності (зрозуміло, за наявності законних підстав для його здійснення) залишається одним із надзвичайно важливих завдань вітчизняних правоохоронних органів і суду. Проведення подібних досліджень вимагає від фахівців: глибоких знань у сфері фінансового, податкового обліку, а також володіння сучасними методами економічного аналізу та навичками комплексного застосування інструментарію проведення судової економічної експертизи» [61, с. 93].

Науковцями акцентується, що «економічний аналіз тісно пов'язаних із бухгалтерським обліком, статистикою, плануванням, галузевими економіками, маркетингом, організацією виробництва, управлінням, фінансами, кредитом, аудитом, кібернетикою, математикою та іншими науками; він досліджує дію економічних законів і набуває змісту в процесі розкриття економічної природи явищ і процесів, які проявляються в процесі господарської діяльності» [28, с. 8–9]. Предметом економічної науки, як відомо, є виробничі відносини людей. «Економічний аналіз, як її галузь, також має справу з певною їх частиною, – з тими відносинами, які формуються в межах підприємств й навколо них» [27, с. 13]. Предмет економічного аналізу складають:

- «процеси та явища, які утворюють господарську діяльність;
- фінансові результати діяльності підприємства;
- економічний потенціал і фінансовий стан підприємства;
- фактори, що обумовлюють результати та ефективність фінансово-господарської діяльності» [28, с. 9; 60, с. 213].

На відміну від предмета, «об'єкти аналізу – це насамперед окремі економічні явища, процеси, проблеми, питання, показники. Усі об'єкти аналізу у своїй сукупності є предметом економічного аналізу» [27, с. 14]. «Об'єктами економічного аналізу науковці пропонують визначати постачальну, виробничу, збутову та фінансову сторони господарської діяльності» [28, с. 9]. Результати аналізування наукових праць доводять, що систематизувати економічний аналіз господарської діяльності можна за такими напрямками:

– за обсягом дослідження і мірою охоплення господарської діяльності економічний аналіз поділяється на комплексний (повний – охоплює всі сторони господарської діяльності) і тематичний (частковий – охоплює найбільш актуальні дослідження);

– за характером проведення – на фінансово-економічний і статистко-економічний.

«Фінансовий економічний аналіз являє собою систему способів накопичення, опрацювання, трансформації та використання інформації фінансового характеру з метою забезпечення життєдіяльності господарюючого суб'єкта в несприятливих ринкових умовах та загострення конкуренції» [25, с. 7].

Зміст фінансового аналізу визначається предметом аналітичного дослідження, його метою і завданнями. Метою фінансового економічного аналізу є визначення напрямів і кількісне обчислення резервів збільшення ринкової вартості підприємства на підставі дослідження стану та динаміки показників, які характеризують фінансово-господарську діяльність підприємства, та факторів, які зумовлюють зміну цих показників. Зазначимо, що досягнення поставленої мети досягається шляхом послідовного вирішення завдань фінансового аналізу:

1) «аналіз фінансових результатів на основі проведення: оцінювання виконання плану за доходами та видатками; аналізування динамічного ряду результативного показника; аналізування формування та розподілу прибутку; аналізування собівартості реалізованої продукції; факторного аналізу доходів, витрат і прибутку; аналізування ефективності використання прибутку;

2) проведення аналізування та здійснення прогнозування основних показників, які характеризують фінансовий стан підприємства. Аналізування та прогнозування фінансового стану підприємства повинні здійснюватися на основі оцінювання економічного потенціалу підприємства, фінансової стійкості, платоспроможності; оцінювання фінансових ризиків; оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів;

3) проведення аналізування майнового стану підприємства; аналізування формування та використання фінансових ресурсів; аналізування довгострокових та поточних зобов'язань;

4) аналізування ефективності використання капіталу;

5) аналізування кредитоспроможності підприємства» [60, с. 214–215].

«Фінансовий економічний аналіз слід розглядати як цілісну систему, як механізм оцінювання, ефективна дія якого забезпечується чітким дотриманням його технології і методики проведення. Організацію фінансового аналізу можна представити як технологічний процес, у якому необхідні аналітичні процедури здійснюються у встановленому порядку та реалізуються за допомогою сукупності організаційних, методичних і технічних методів, способів і прийомів» [60, с. 222]. У ході проведення фінансового аналізу можна виокремити його основні етапи:

«по-перше – здійснюється формування моделі аналітичного дослідження;

по-друге – проводиться дослідження стану, динаміки та можливостей функціонування економічної системи;

по-третє – інтерпретуються система показників аналітичного дослідження» [60, с. 222; 25, с. 47].

Зауважимо, що зміст методу фінансового аналізу господарської діяльності розкривається способами і прийомами його проведення. Основними способами та прийомами фінансового аналізу є:

1) «спосіб порівнянь, за допомогою якого проводиться аналізування фінансових явищ або процесів, що порівнюються з іншими одноякісними явищами чи процесами з метою виявлення загальних рис або розходжень між ними у ході дослідження фінансово-економічних процесів, які відбуваються на підприємстві» [60, с. 219; 25, с. 43–44].

Зазначимо, що даний спосіб включає такі прийоми:

– порівняння показників – порівняння розрахованих величин показників зі звітними даними;

– порівняльний аналіз, що поділяють на :

а) горизонтальний – під час якого визначаються абсолютні та відносні відхилення фактичного рівня показника від базового;

б) вертикальний – під час якого вивчається структура фінансово-економічних явищ і процесів шляхом визначення питомої ваги окремих частин у загальному цілому;

в) трендовий – під час якого вивчаються відносні темпи зростання та приросту показників за кілька періодів до базового року;

– прийом зведення показників до співставності – основною умовою співставності (порівняності) показників є їх однакова методологія визначення. Показники, що порівнюються мають відноситись до рівнозначних періодів однакової тривалості й мають бути наведені в аналогічних одиницях виміру;

2) спосіб вимірювання, змістом якого є визначення числового значення деякої величини з використанням встановленої одиниці виміру. Даний спосіб включає:

– прийом абсолютних величин – використовується для відображення обсягів чи інших параметрів результатів господарської діяльності у певних межах часу та місця. Одиниці виміру можуть бути натуральними (кількість у штуках, міри маси, обсягу тощо), умовно-натуральними, трудовими й вартісними (грошовими);

– прийом відносних величин – виражається у відсотках й розраховуються шляхом ділення однієї величини на іншу;

– прийом середніх величин – для розрахунку середньогалузових значень фінансових показників, середньо-арифметичних, середньо-геометричних, середньо-зважених і середньо-хронологічних величин фінансових показників тощо;

3) спосіб групування інформації, тобто поділ сукупності досліджуваних фінансових явищ на однорідні групи за єдиною ознакою для вивчення структури та структурних зрушень, установлення взаємозв'язку досліджуваних фінансових явищ [60, с. 220; с. 44].

Групування може використовуватись також як елемент прийому

приведення показників до співставності;

4) «спосіб елімінування в економічному аналізі – це виключення з розгляду (розрахунку, аналізу) ознак (змінних, факторів), каузально (причинно) не пов'язаних з явищами (процесами) що вивчаються. Цей спосіб використовується для визначення впливу окремих фінансових факторів на зміну результативного показника, що надає загальну характеристику фінансовій сфері діяльності підприємства» [60, с. 220; 25, с. 44].

На елімінуванні засновані такі прийоми як обрахування різниць й підстановок, факторний аналіз.

5) «балансовий спосіб, який використовується для визначення співвідношень, пропорцій двох взаємопов'язаних урівноважених груп фінансових показників; у ході цього підсумки зіставлень мають бути тотожними» [60, с. 220; 25, с. 44].

Прийом балансових співставлень це дослідження двох взаємопов'язаних систем показників за умови існування між ними повної відповідності. Відсутність такої динамічної рівноваги (дисбаланс) є ознакою викривлення економічної інформації.

6) «графічний спосіб, що має значне ілюстративне значення, яке допомагає дослідити фінансові закономірності, що виражають числову інформацію» [60, с. 220; 25, с. 44].

Наведемо прийоми, що реалізують графічний спосіб:

- прийом лінійного графіка – зображення змін показника у часі (динаміка);
- прийом стовпчикової діаграми – порівняння обсягів або значень різних показників;
- прийом кругової діаграми – подання структури явища (наприклад, частка активів у загальній сумі);
- прийом комбінованого графіка – одночасне відображення кількох параметрів для глибшого аналізування;
- прийом гістограм та точкових діаграм – для деталізації або

кореляційного аналізування.

7) табличний спосіб відображення фінансових аналітичних даних [60, с. 220; 25, с. 44].

До прийомів, що реалізують даний спосіб доцільно віднести:

- прийом табличного представлення показників – оформлення фінансових даних у вигляді таблиць для полегшення порівняння, аналізування динаміки, виявлення закономірностей;

- прийом аналітичних таблиць – включення в таблиці розрахованих аналітичних показників (темпи зростання, відхилення, питомі ваги);

- прийом багатовимірною подання даних – використання таблиць з декількома рівнями угруповання (по роках, по підрозділах, за видами діяльності тощо).

Отже слід наголосити, що використання способів та прийомів методу економічного аналізу в ході проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є ефективним засобом для виявлення окремих невідповідностей, що виявляються в ході економічних процесів і одержують своє відображення в обліковій інформації. Економічний аналіз широко застосовується в практиці для виявлення й оцінки причин, що впливають на відхилення від нормального протікання виробничих процесів.

2.4 Методичне забезпечення аналізування фінансового стану господарюючого суб'єкта

Фінансовий аналіз відносять до складових фінансового менеджменту кожного підприємства незалежно від його сфери діяльності, організаційно-правової форми та розмірів. Саме фінансовий аналіз закладено в основу оцінювання рівня ефективності діяльності кожного суб'єкта господарювання, його ділової активності, фінансової стійкості та платоспроможності. За

результатами такого оцінювання розробляються управлінські рішення спрямовані на покращення його фінансового стану. Вбачаємо за доцільне більш докладно розглянути питання експертних досліджень, що спрямовані на окреслення фінансового стану підприємства та висвітлюють окремі аспекти: загрози виникнення, накопичення або непогашення податкового боргу; оцінювання платоспроможності підприємства; аналізування фінансової стійкості підприємства.

Загроза виникнення, накопичення або непогашення податкового боргу

Оцінювання загрози виникнення, накопичення або непогашення податкового боргу базується на аналізі звітних даних підприємства на момент звернення до органу Міндоходів із заявою про розстрочення (відстрочення) грошових зобов'язань (податкового боргу) та окремих прогностичних показників фінансово-господарської діяльності.

Встановити загрозу непогашення грошових зобов'язань (податкового боргу) можливо при порівнянні наявних у підприємства високоліквідних оборотних активів з сумою грошових зобов'язань (податкового боргу).

Коефіцієнт загрози виникнення податкового боргу (K_z) (розраховується під час розстрочення (відстрочення) грошових зобов'язань):

$$K_z = (A_{\text{л}} + K_{\text{н}}) / Z_{\text{пб}}, \quad (2.1)$$

де: $A_{\text{л}}$ – високоліквідні активи (поточні фінансові інвестиції, грошові кошти та їх еквіваленти), наявні у платника податків на дату наданої заявником звітності (офіційної або оперативно розрахованої). Вираховується як сума активів на цю дату, що відповідають рядкам балансу (офіційного або оперативно розрахованого) 1160 та 1165 (форми № 1 або № 1-к). У разі коли кошти підприємства заблоковані на рахунках банком, ця сума коштів може не враховуватися у сумі $A_{\text{л}}$ за наявності належно оформленого банківського підтвердження;

$K_{\text{н}}$ – грошові кошти, які надійдуть з дати наданої заявником звітності (офіційної або оперативно розрахованої) до настання граничного терміну

сплати грошових зобов'язань;

Зпб – загальна сума поточних грошових зобов'язань платника податків з усіх податків, зборів (обов'язкових платежів), термін сплати яких припадає на той же податковий період, що і грошове зобов'язання, яке платник просить розстрочити (відстрочити), та сума податкового боргу (у тому числі розстроченого (відстроченого)), за яким терміни сплати припадають на період дії нового розстрочення (відстрочення) на момент звернення (у разі якщо підприємство є платником податків у різних районах, необхідно за даними платника враховувати суми грошових зобов'язань та боргу в усіх цих районах), а також сума заборгованості по зарплаті [51].

Під час прийняття рішення про надання розстрочення податкового зобов'язання слід також зважати на інші першочергові фінансові обов'язки платника, які можуть впливати на його здатність виконувати зобов'язання за новим графіком. Зокрема, необхідно врахувати:

- обсяг зобов'язань, що були раніше розстрочені, з термінами сплати в межах періоду нової розстрочки;
- наявність заборгованості за банківськими кредитами;
- суми обов'язкових платежів, невиконання яких може призвести до зупинки виробничих процесів (наприклад, штрафи контролюючих відомств, таких як ДСНС чи МОЗ, витрати на ліцензування, отримання дозволів і сертифікатів, а також платежі за постачання енергоресурсів).

Розрахунок коштів, які можуть надійти з дати наданої заявником звітності (офіційної або оперативно розрахованої) до настання граничного терміну сплати грошових зобов'язань (K_n), проводиться наступним чином:

$$K_n = (V_p / T_p) \times T_d, \quad (2.2)$$

де: V_p – обсяг виручки від реалізації товарів, послуг чи робіт, що відображається у фінансовій звітності (рядок 2000 та 2050 форми №2 або №2-к);

Тп – загальна кількість днів у відповідному звітному періоді;

Тд – число днів з дати звітності наданої заявником до дати граничного терміну сплати грошових зобов'язань включно [51].

При розстроченні (відстроченні) податкового боргу розраховується коефіцієнт загрози накопичення або непогашення податкового боргу (Кзн):

$$Кзн = (Ал + Кн) / Зпб, \quad (2.3)$$

«де Ал – високоліквідні активи (поточні фінансові інвестиції, грошові кошти та їх еквіваленти), наявні у платника податків на дату наданої заявником звітності (офіційної або оперативно розрахованої). Вираховується як сума активів на цю дату, що відповідають рядкам балансу (офіційного або оперативно розрахованого) 1160 та 1165 (форми № 1 або № 1-к). У разі коли кошти підприємства заблоковані на рахунках банком, ця сума коштів може не враховуватися у сумі Ал за наявності належно оформленого банківського підтвердження;

Кн – грошові кошти, які можуть надійти з дати наданої заявником звітності (офіційної або оперативно розрахованої) до закінчення 30-ти денного терміну, передбаченого для розгляду цієї заяви (цей термін у розрахунку коефіцієнта може бути скорочений у разі прийняття органом ДПС рішення про розстрочення (відстрочення) раніше 30 днів);

Зпб – загальна сума поточних грошових зобов'язань платника податків з усіх податків, зборів (обов'язкових платежів), термін сплати яких припадає на той же податковий період, у якому платником надано заяву про розстрочення (відстрочення) податкового боргу, та сума податкового боргу (у тому числі раніше розстроченого (відстроченого)), за яким терміни сплати припадають на період дії нового розстрочення (відстрочення) на момент звернення (у разі якщо підприємство є платником податків у різних районах, необхідно за даними платника враховувати суми податкового боргу в усіх цих районах), а також сума заборгованості по зарплаті» [51].

Під час розгляду питання про доцільність надання розстрочення або відстрочення податкових зобов'язань, доцільно враховувати наявність інших важливих фінансових зобов'язань платника, які можуть впливати на його спроможність вчасно здійснювати платежі за новим графіком. Зокрема, до таких зобов'язань належать:

- грошові суми, які вже були розстрочені раніше і мають бути сплачені під час дії нової розстрочки;
- кредитні зобов'язання перед банками;
- витрати, пов'язані з обов'язковими платежами, які при несплаті можуть спричинити зупинення основної діяльності суб'єкта господарювання (наприклад, санкції контролюючих органів, оплата ліцензій, дозволів, сертифікації, енергетичних ресурсів тощо).

Для оцінювання фінансової можливості платника податків щодо погашення податкового боргу доцільно проаналізувати обсяг коштів, які потенційно можуть надійти в період з дати поданої звітності (офіційної або попередньо розрахованої) до завершення встановленого терміну розгляду заяви (30 календарних днів). Розрахунок цього показника (Кн) здійснюється за формулою:

$$Кн = (Вп/Тп) \times Тд, \quad (2.4)$$

де: Вп – обсяг виручки від реалізації товарів, послуг чи робіт, що відображається у фінансовій звітності (рядок 2000 та 2050 форми №2 або №2-к);

Тп – загальна кількість днів у відповідному звітному періоді;

Тд – число днів від дати звітності до кінця строку розгляду звернення щодо розстрочення.

Нормативно допустиме значення коефіцієнта забезпеченості грошовими ресурсами (Кз або Кзн) має бути менше 1. Якщо цей коефіцієнт перевищує одиницю, це означає, що підприємство має достатньо обігових коштів для

виконання своїх фінансових зобов'язань і погашення податкового боргу. У такому випадку органи контролю не вбачають ризику накопичення боргу.

Якщо ж значення менше одиниці, це свідчить про потенційний дефіцит ліквідних активів і загрозу виникнення податкової заборгованості.

У випадку позитивного показника підприємство може також подати інформацію про плановане надходження коштів, зокрема від погашення дебіторської заборгованості, з урахуванням специфіки своєї господарської діяльності.

Також доцільно надати пояснення щодо руху грошових потоків, короткострокових інвестицій, а також деталізувати дебіторську заборгованість з поясненням причин її непогашення.

Уся додаткова інформація розглядається лише за умови її належного документального підтвердження. На основі таких даних платник податків формує власний висновок про фінансову неспроможність своєчасно виконати податкові зобов'язання.

Орган доходів і зборів аналізує надану інформацію, і якщо обґрунтування визнаються об'єктивними, може бути встановлено наявність ризику податкового боргу. В іншому випадку, при відсутності переконливих доказів, вважається, що такої загрози немає, що може стати підставою для відмови у наданні розстрочення.

Оцінювання платоспроможності підприємства

Аналізування платоспроможності господарського суб'єкта проводиться з метою визначення його здатності виконати зобов'язання перед бюджетом, зокрема погасити податкову заборгованість. Одним із ключових показників у цьому процесі є коефіцієнт покриття, що обчислюється як співвідношення суми обігових активів до загального обсягу короткострокової кредиторської заборгованості.

Цей коефіцієнт (K_p) ілюструє потенціал підприємства щодо своєчасного виконання фінансових зобов'язань протягом періоду одного середнього обороту обігових ресурсів, за умов належного функціонування дебіторської

заборгованості, реалізації товарної продукції та, у разі необхідності, мобілізації оборотних матеріальних ресурсів.

Рекомендоване значення показника – не нижче 2, що свідчить про наявність у підприємства вдвічі більшого обсягу поточних активів у порівнянні з короткостроковими зобов'язаннями, тобто кожна грошова одиниця боргу забезпечена двома одиницями ліквідних ресурсів.

Коефіцієнт (Кп) визначаємо як суму оборотних активів (рядок 1195 балансу – форми № 1 або № 1-к), поділену на суму поточних зобов'язань та забезпечень (рядок 1695 цієї ж форми). Нормативне значення Кп – від 2 до 2,5.

Якщо значення коефіцієнта покриття виявляється нижчим за рекомендоване (менше ніж 2), підприємству слід представити інформацію про заплановані кроки, спрямовані на забезпечення можливості своєчасного виконання короткострокових фінансових зобов'язань.

У таких випадках орган доходів і зборів може розглянути прогнози підприємства щодо змін у структурі обігових активів і зобов'язань протягом періоду дії передбачуваної розстрочки чи відстрочки, які потенційно можуть покращити фінансову стійкість.

До прикладів таких підтверджень належать: копії чинних договорів, що передбачають майбутнє надходження коштів чи активів, документи щодо очікуваного кредитування банками або іншими фінансовими установами, або заплановані бюджетні запозичення.

Якщо ж коефіцієнт покриття відповідає допустимому рівню, додатково аналізується коефіцієнт загальної ліквідності, який розраховується як співвідношення суми грошових коштів, короткострокових фінансових вкладень і реально стягуваної дебіторської заборгованості до суми поточних зобов'язань.

Усі представлені матеріали, включаючи розрахунки та пояснення, повинні мати належне документальне підтвердження.

Показник загальної ліквідності (далі – Кзл) дозволяє оцінити рівень очікуваної здатності суб'єкта господарювання погашати зобов'язання в межах періоду обігу дебіторської заборгованості, за умови її своєчасного

надходження. Рекомендоване значення цього коефіцієнта — не менше одиниці. Цей індикатор дозволяє зрозуміти, яка частина боргів буде сплачена вчасно, а яка — може перейти до категорії простроченої заборгованості.

Коефіцієнт Кзл визначається як сума дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги (рядок 1125 форм № 1 або № 1-к), дебіторська заборгованість за розрахунками (рядки 1130, 1135 форм № 1 або № 1-к), інша поточна дебіторська заборгованість (рядок 1155 форм № 1 або № 1-к), поточні фінансові інвестиції (рядок 1160 форм № 1 або № 1-к), гроші та їх еквіваленти (рядок 1165 форм № 1 або № 1-к), поділені на суму поточних зобов'язань та забезпечень (рядок 1695 форм № 1 або № 1-к).

Якщо показник загальної ліквідності перебуває в межах допустимих значень, підприємство вважається спроможним забезпечити виконання короткострокових фінансових зобов'язань у встановлені строки.

У ситуації, коли спостерігається погіршення фінансової стійкості, а коефіцієнти загальної ліквідності та покриття (Кзл і Кп) нижчі за нормативні межі, слід розглянути заплановані підприємством дії, які мають бути реалізовані впродовж періоду дії розстрочки.

Серед можливих заходів, спрямованих на покращення фінансового становища, можна відзначити: реалізацію фінансового плану або виробничої програми в повному обсязі; збільшення швидкості обігу обігових коштів; скорочення дебіторської заборгованості та надлишкових запасів; нарощування прибутковості діяльності; впровадження управлінських змін; зниження рівня витрат тощо.

Всі зазначені дані та фінансові розрахунки можуть бути взяті до уваги лише за умови належного документального підтвердження.

Важливо зазначити, що у процесі аналізу платоспроможності суб'єкта господарювання, який звертається із заявою про розстрочення податкового боргу, коефіцієнт загальної ліквідності не має виступати основним критерієм. Його занижене значення, навпаки, може свідчити про існування реальної загрози накопичення боргу, що, в свою чергу, підтверджує підстави для

застосування розстрочки.

Обґрунтуванням можливості досягнення задекларованих фінансових результатів є наявність позитивної тенденції у динаміці основних коефіцієнтів – покриття та ліквідності – за два останні звітні періоди. Їх зростання свідчить про покращення фінансової стабільності підприємства.

Аналізування фінансової стійкості підприємства

Основним критерієм фінансової стабільності підприємства є обсяг власного капіталу, який забезпечує самостійне фінансування його операційної діяльності.

Показник власного оборотного капіталу (Кво) розраховується як різниця між сумою власного капіталу (Кв), що відображається у першому розділі пасиву бухгалтерського балансу (рядок 1495 форми №1 або №1-к), та величиною необоротних активів (НА), яка подається в активі балансу (рядок 1095). Зменшення цього показника або перевищення обсягу необоротних активів над власним капіталом свідчить про збільшення фінансових ризиків та посилення залежності підприємства від зовнішніх джерел фінансування.

Комплексна оцінка забезпеченості господарської діяльності капіталом включає розрахунок перманентного капіталу (Кпм), який включає як власний оборотний (Кво), так і довгостроково залучений капітал (Кзд, рядок 1595 балансу).

Важливим є й співвідношення цих складових: що більша частка власних коштів, тим стабільнішим вважається фінансовий стан.

Для формування запасів і покриття витрат підприємства визначають сумарний капітал (Ксум), який обчислюється так:

$$К_{\text{сум}} = К_{\text{пм}} + К_{\text{зн}} \quad \text{або} \quad К_{\text{сум}} = К_{\text{во}} + К_{\text{зд}} + К_{\text{зн}}, \quad (2.5)$$

де: Кзн – короткостроково залучені ресурси.

Ці показники має надати підприємство-заявник.

Фінансову стійкість підприємства поділяють на кілька рівнів:

- Абсолютна стійкість – усі показники (Кво, Кзд, Кзн) позитивні.
- Нормальна стійкість – Кво може бути від’ємним, проте Кзд і Кзн залишаються позитивними.
- Нестійкий стан – від’ємні значення мають Кво і Кзд, але Кзн залишається не менше нуля. Такий стан супроводжується порушенням платіжної дисципліни та зменшенням прибутковості.
- Кризовий стан – усі три показники нижчі за нуль, що вказує на високий ризик неплатоспроможності або навіть банкрутства.

Якщо в результаті аналізу підприємство демонструє ознаки нестабільного або критичного стану, йому необхідно надати план заходів з покращення фінансової стабільності, який має бути реалізований у період дії розстрочення (відстрочення).

«Наведені показники дозволяють оцінити фінансово-господарський стан підприємства з метою прийняття рішення про розстрочення (відстрочення) грошових зобов’язань (податкового боргу). Оскільки рішення про розстрочення (відстрочення) грошового зобов’язання приймає податковий орган, то відповідно Методичними рекомендаціями щодо встановлення загрози виникнення, накопичення або непогашення податкового боргу та проведення аналізу фінансового стану підприємств, які звертаються до органів Міндоходів для розстрочення (відстрочення) грошових зобов’язань (податкового боргу), «після проведення аналізування фінансово-господарської діяльності підприємства-заявника органом Міндоходів складається висновок, який повинен мати такі основні розділи:

- загальна характеристика діяльності підприємства (назва, статус та інші реєстраційні дані, структура власників, основні узагальнюючі показники діяльності підприємства за поточний та минулий роки тощо);
- висновок щодо існування загрози виникнення, накопичення або непогашення податкового боргу з наведенням обґрунтувань;
- оцінка фінансово-господарського стану (фінансова, виробнича та інвестиційна діяльність) та висновок щодо платоспроможності або

неплатоспроможності підприємства;

– оцінка резервів поліпшення ефективності функціонування підприємства та висновки про фінансову стійкість підприємства;

– оцінка забезпечення податкового кредиту;

– узагальнюючий висновок про доцільність застосування режиму розстрочення (відстрочення)» [51].

За умов наявності рішення про розстрочення (відстрочення), прийнятого податковим органом на підставі висновків про аналіз показників фінансового стану результатів діяльності, з додаванням висновків податкового органу щодо можливості розстрочення (відстрочення) авансових внесків, грошових зобов'язань, податкового боргу складені контролюючим органом на підставі відповідних заяв суб'єкта господарювання, в яких проведено аналізування показників фінансового стану, результатів діяльності даного суб'єкта господарювання, відповідно до ст.100 ПКУ [46], п. 2 ст. 1 Постанови 1235 [49] та Наказу № 574 [50], експертом-економістом проводиться дослідження щодо перевірки розрахунків показників фінансово-господарського стану підприємства та аналізування результатів діяльності, наведених у висновках контролюючого органу. Водночас, вимоги статті 100 глави 9 розділу II ПКУ, Постанови №1235 та положення Наказу №574, не містять конкретного переліку показників фінансового стану підприємства, проведення аналізування яких та значення яких, є підставою для розстрочення грошових зобов'язань (податкового боргу) платника податків, а передбачає лише визначення економічного обґрунтування, яке свідчить про можливість погашення грошових зобов'язань (податкового боргу) та/або збільшення податкових надходжень до відповідного бюджету внаслідок застосування режиму розстрочення. На підставі наданих документів проводяться розрахунки відповідних показників, результати цих розрахунків порівнюються з показниками визначеними у висновку ДФС та робиться відповідний висновок.

Послідовність виконання судової економічної експертизи з питань підтвердження розрахунку показників фінансового стану результатів діяльності

підприємства наведено у Додатку Д.

Висновки до розділу 2

2.1. Доведено, що методологія загалом та методологія судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств зокрема, наділена апаратом дослідження, до якого віднесено: принципи організації та проведення наукового дослідження із визначення стану фінансово-господарської діяльності підприємств; систему методів наукового дослідження у сфері економіки та способи його проведення для вирішення завдань судочинства; понятійно-категоріальну основу наукового дослідження у галузі судової економічної експертизи фінансово-господарського стану підприємств, зокрема: актуальність, проблематика, об'єкт, предмет, мета, завдання, наукова новизна, евристична цінність, теоретична й практична значущість.

Встановлено, що поняття «методологія» значно ширше за поняття «метод». Під методологією запропоновано розуміти концептуальний виклад мети, завдань, змісту та методів дослідження, які у своїй сукупності забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища. Методологією ж судової економічної експертизи загалом та фінансово-господарської діяльності підприємств зокрема, слід вважати цілісну систему, яка включає загальнонаукові, економічні й спеціальні методи, способи та прийоми експертного дослідження.

Зазначено, що важливою особливістю методологічного підходу є його спрямованість на отримання результату, який може мати практичне застосування. Аргументовано, що під час вирішенні завдань судової економічної експертизи, особливо тих, які пов'язані із дослідженням фінансово-господарської діяльності підприємств, спрямованість на отримання

результату, яким є висновок експерта, є вкрай важливим оскільки такий результат може мати практичне застосування в якості доказу по справі. Підтримано наукову позицію, що для дослідження будь-якого об'єкту та досягнення результату доцільно використовувати кілька методологічних підходів в залежності від цілей та завдань, доступності методів і наявності методик, що забезпечує дотримання судовим експертом-економістом таких основних принципів судово-експертної діяльності як об'єктивність і повнота дослідження.

Під методикою проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств запропоновано розуміти результат інтелектуальної наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовуються в процесі послідовних дій експерта з метою виконання певного експертного завдання.

Доведено, що поставлені на вирішення судовому експерту-економісту питання щодо фінансово-господарської діяльності підприємств мають вирішуватись згідно із системою певних правил, які зафіксовані в методиці експертизи або створені самим експертом, та які, за своєю суттю, є алгоритмом виконання певного експертного дослідження.

2.2. Визначено, що методологія проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств, як вчення про способи та прийоми дослідження, розглядає суттєві характеристики конкретних методів пізнання, що становлять загальний напрям експертного дослідження – шлях встановлення істини. На підставі аналізування наукових джерел виокремлено дві основні стадії (етапи) пізнання під час проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, а саме: емпіричний етап дослідження на якому переважає живе споглядання (чуттєве пізнання), має місце раціональний момент, однак у підпорядкованому значенні, та теоретичний, якому притаманне широке використання абстрагування та ідеалізації, утворення понять, побудова гіпотез, моделей, формування теорій.

Окрім поділу за рівнями пізнання та дослідження, встановлено, що методи судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств можна класифікувати також по спільності застосування на: всезагальні (філософські); загальні (загально-наукові; загально-логічні); спеціальні (приватні, окремі).

Доведено, що під загальним методом судової економічної експертизи слід розуміти сукупність способів і прийомів, які застосовуються експертом-економістом під час дослідження документів бухгалтерського обліку, фінансової звітності та інших матеріалів, а також сукупність методів, що дозволяють встановлювати здійснення, відображення тих або інших бухгалтерських операцій про різні сторони фінансово-господарської діяльності підприємств, що стали предметом розслідування. Встановлено, що до основних загальних (загально-наукових; загально-логічних) методів і прийомів дослідження належать: аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія, системний підхід, вірогіднісні (статистичні) методи та наведено застосування в практичному контексті судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств. Встановлено, що логічні прийоми, такі як аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, аналогія та дедукція, є невід'ємними інструментами роботи судового експерта-економіста, що дозволяють не лише правильно інтерпретувати документи, але й зробити обґрунтовані висновки, які мають доказову силу в судовому процесі.

Висвітлено питання застосування системного підходу, який забезпечує всебічне аналізування діяльності підприємств, сприяє об'єктивному встановленню фактів і прийняттю обґрунтованих рішень у судових процесах. Акцентовано, що ключовим напрямом методології спеціального наукового пізнання та практичної діяльності судово експерта-економіста, що зосереджується на вивченні об'єктів як складних, структурованих систем, є саме системний підхід, який дозволяє судовим експертам-економістам комплексно аналізувати фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Окреслено вірогіднісно-статистичні методи дослідження, що відіграють важливу роль у судових економічних експертизах фінансово-господарської діяльності підприємств, оскільки дозволяють аналізувати масиви даних та оцінювати вплив певних факторів на результати господарської діяльності підприємств.

Визначено, що процес проведення судової економічної експертизи фінансового-господарської діяльності підприємств є складною, багаторівневою системою пізнавальної діяльності, що поєднує у собі елементи критичного мислення, наукового аналізу та правової обґрунтованості. Переконані, що застосовуючи у роботі всезагальні (філософські) методи, загальні (загально-наукові; загально-логічні) й спеціальні (приватні, особливі) методи судовий експерт-економіст не лише досліджує фінансово-господарські операції, але й розкриває їх суть у контексті загального фінансово-господарського процесу, створюючи таким чином цілісну аналітичну картину, яка дозволяє зробити неупереджені, аргументовані та юридично значимі висновки.

2.3. Встановлено, що під методом судової економічної експертизи слід розуміти систему логічних та інструментальних операцій (способів, прийомів) одержання даних для вирішення завдань, поставлених перед судовим експертом-економістом. При цьому зауважено, що не кожен зі спеціальних методів може бути використаний в експертній практиці, а тільки ті, що відповідають вимогам наукової обґрунтованості, допустимості до застосування, наочності, законності, етичності, безпеки для судового експерта-економіста тощо. Акцентовано, що як і будь-який інший процес дослідження судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємств реалізується шляхом використання певних методів, прийомів і способів пізнання, що застосовуються у конкретній послідовності. Наголошено на необхідності чіткого розмежування методів і прийомів проведення судовим експертом-економістом дослідження оскільки метод є основою цього процесу, а прийом є дією, що дозволяє одержувати початковий матеріал для дослідження цим методом. Вказано, що використання методів в сукупності із спеціальними

способами та прийомами є вкрай важливим і дозволяє судовому експерту-економісту всесторонньо й якнайповніше проводити експертне економічне дослідження проблемних питань пов'язаних із фінансово-господарською діяльністю підприємств та організацій.

Доведено, що *метод документальної перевірки* застосовується з метою встановлення правильності та обґрунтованості складання документів про господарські операції; виокремлено та окреслено зміст таких способів перевірки документів, як: перевірка за формою і змістом; арифметична перевірка; аналітична перевірка документів; логічна перевірка; нормативна документальна перевірка. Зазначено, що застосування методу документальної перевірки дозволяє судовому експерту-економісту зробити висновки стосовно якісно чи неякісно підготовлених документів; використання методів в комплексній взаємодії із спеціальними способами і прийомами, дозволяє судовому експерту-економісту всесторонньо й у повному обсязі проводити дослідження для вирішення поставленого експертного завдання.

Вказано на доцільність комплексного застосування методу документальної перевірки та методу зіставлення документів, який полягає у порівнянні даних, що містяться у різних господарських документах, для встановлення тотожності відповідних показників чи розходжень (протиріч) між ними. Констатовано, що комплексне використання методів зіставлення і документальної перевірки свідчить про їх нерозривний зв'язок і єдину сутність.

Доведено, що під моделлю в судовій економічній експертизі доцільно розуміти *певну систему, що відображає та відтворює об'єкт експертного економічного дослідження у формі економіко-математичної моделі та яка здатна замінити його таким чином, щоб в результаті вивчення такої системи судовий експерт-економіст отримав би нову інформацію про досліджуваний об'єкт*. Встановлено, що метод моделювання є важливим інструментом у судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємств, особливо у процесі відновлення втрачених або знищених документів, що відображають господарські операції підприємства. Цей метод

дозволяє створити інформаційну модель, що відтворює зміст відсутніх документів, спираючись на наявні дані та облікові записи. Серед прийомів, що використовуються в межах методу моделювання запропоновано виокремити: реконструкція господарської операції; умовне моделювання; ретроспективне моделювання; прогнозне моделювання; варіантне моделювання. Наведено їх характеристики.

Наголошено, що використання способів та прийомів методу економічного аналізу в ході проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є ефективним засобом для виявлення окремих невідповідностей, що виявляються в ході економічних процесів і одержують своє відображення в обліковій інформації. Економічний аналіз широко застосовується в практиці для виявлення й оцінки причин, що впливають на відхилення від нормального протікання виробничих процесів. Констатовано, що предмет економічного аналізу складають: процеси та явища, які утворюють господарську діяльність; фінансові результати діяльності підприємства; економічний потенціал і фінансовий стан підприємства; фактори, які обумовлюють результати та ефективність фінансово-господарської діяльності.

Наголошено, що фінансово-економічний аналіз доцільно розглядати як цілісну систему, як механізм оцінювання, ефективна дія якого забезпечується чітким дотриманням його технології і методики проведення. Виокремлено основні етапи проведення фінансово-економічного аналізу, на першому з яких здійснюється формування моделі аналітичного дослідження; на другому – проводиться дослідження стану, динаміки та можливостей функціонування економічної системи; на третьому – інтерпретуються система показників аналітичного дослідження. Окреслено основні способи та прийоми фінансово-економічного аналізу серед яких: спосіб порівнянь; спосіб вимірювання; спосіб групування інформації; спосіб елімінування; балансовий спосіб (включає прийом балансових співставлень); графічний спосіб; табличний спосіб відображення фінансових аналітичних даних. Констатовано, що використання

способів та прийомів методу фінансово-економічного аналізу в ході проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є ефективним засобом для виявлення окремих невідповідностей, що виявляються в ході економічних процесів і одержують своє відображення в обліковій інформації.

Результати досліджень опубліковано в публікаціях здобувача [1; 14; 15; 16; 17; 23; 25; 60].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Аніщенко О. В., Губанова І. В. Оцінка та аналіз фінансової складової в угодах з постачальниками матеріальних ресурсів. *International scientific and practical conference «Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage»* : Conference proceeding, January 25–26, 2019. Arad: Izdevniecība «Baltija Publishing», Р. 161–164.
2. Ахметов Р. Ф., Кутек Т. Б. Методика і методологія наукових досліджень у фізичному вихованні та спорті : навч. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2022. 192 с.
3. Базась М. Ф. Теоретико-методологічні засади судово-бухгалтерської експертизи : навч. посіб. Київ : МАУП, 2007. 488 с.
4. Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник для студентів вузів. Київ : Воля, 2004. 653 с.
5. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 142 с.
6. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт: методологічні підходи до дослідження. *Правова держава*. 2009. Вип. 20. С. 110–117.
7. Бруханський Р. Ф. Судово-бухгалтерська експертиза. Навчальний посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2010. 246 с.
8. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
11. Глібко В. М. Теоретичні та організаційні основи призначення і проведення судово-економічної експертизи. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_46 (дата звернення: 18.03.2025).

12. Глібко В. М., Бущан О. П. Судова бухгалтерія : підручник. 2-ге вид. переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 192 с.
13. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень: навч. посібник. Харків : НТУ "ХПІ", 2009. 142 с.
14. Губанова І. В. Роль судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств у забезпеченні економічної безпеки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 2. С. 1305–1311. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.198>.
15. Губанова І. В. Особливості моделювання ймовірності банкрутства за допомогою дискримінантних моделей та їх застосування в судовій економічній експертизі. *Бізнес Інформ*. 2021. №2. С. 88–93. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-2-88-93>.
16. Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз пов'язаних з визначенням платоспроможності підприємств. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня нар. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 394–397.
17. Губанова І. В. Щодо питань банкрутства банків при проведенні судових економічних експертиз. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування* : зб. матеріалів всеукр.наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 07 черв. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. Ун-т внутр. Справ, 2019. С. 47–51.
18. Гуцаленко Л. В., Михальчишина Л. Г., Сидорчук В. М., Пентю І. К. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 352 с.
19. Друшляк М. Г. Методологічні підходи до формування візуально-інформаційної культури майбутніх учителів математики та інформатики у закладах вищої освіти. *Фізико-математична освіта*. 2020. Випуск 2(24). С. 52–57.
20. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.1 / ред. кол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий центр «Академія», 2000.

864 с.

21. Єфіменко Т. І. Внутрішньогосподарський контроль: навч. посіб. Харків: УкрДАЗТ, 2013. 313 с.

22. Жердев В. К. Криміналістична характеристика та особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів : дис. ... докт. філософії зі спеціальності 081 Право. Харків, 2024. 231 с.

23. Загально-методичні підходи до експертного дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій : методичні рекомендації / К. В. Капустник, М. О. Чишкала, О. В. Хоутенко, І. В. Губанова та ін. Харків : ХНДІСЕ, 2010. 84 с.

24. Звіт про науково – дослідну роботу «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз : звіт про НДР / [авт. кол.: Водоп'ян Н., Саніна Т., Хрущ Т. та ін.] / Міністерство юстиції України Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз, 2003. 57 с.

25. Звіт про науково-дослідну роботу “Розробка методики проведення судових економічних експертизи з питань комплексного аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств ” / [авт. кол.: Губанова І. В., Аніщенко О. В., Козуб С. О. та ін.] / Міністерство юстиції ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. 198 с.

26. Іваненко В. В., Кривчик Г. Г., Накашидзе І. С. Уведення в науково-педагогічну діяльність: навч. посіб. Дніпро : ЛІРА, 2018. 120 с.

27. Івахненко В. М. Курс економічного аналізу : навч. посіб. Київ : Знання-Прес, 2000. 207 с.

28. Іващенко В. І., Болюх М. А. Економічний аналіз господарської діяльності : навч. посіб. Київ : ЗАТ «НІЧЛАВА», 2001. 204 с.

29. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом

Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Ст. 1715. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0705-98> (дата звернення 01.03.2025).

30. Каламбет С. В., Іванов С. І., Півняк Ю. В. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб.* Дніпропетровськ: Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.

31. Капустник К. В., Хомутенко О. В. Застосування методу моделювання при виконанні судових економічних експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип 13. С.427–432.

32. Козуб С. О. Застосування методу моделювання при дослідженні альтернативних варіантів господарських операцій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2008. Вип. 8. С. 483–489.

33. Корнеєва Н. М. Загальнонаукові методи дослідження в судовоекономічних експертизах : матер. круглого столу «*Актуальні проблеми проведення економічних, товарознавчих, будівельних експертиз та правові шляхи їх вирішення*». (м. Запоріжжя, 29 квіт. 2020 р.) Запоріжжя: ЗНУ, 2020. С. 11–13.

34. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.

35. Лисенко В., Комишнюк Ю. Особливості проведення судово-економічної експертизи у ході розслідування злочинів, вчинених суб'єктами господарювання з ознаками фіктивності. *Електронне наукове фахове видання. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: юридичні науки*. Вип. 3. 2019. DOI: <https://doi.org/10.32453/2.vi3.23>.

36. Методика проведення судових експертиз від 03.03.2010 року «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз», Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України, 2003 рік, реєстраційний код в реєстрі методик проведення судових експертиз – 11.0.08.

37. *Методологія наукових досліджень: навчальний посібник* / за ред.

В. П. Горина. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2023. 170 с.

38. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / І. С. Добронравова, О. В. Руденко, Л. І. Сидоренко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). Київ : ВПЦ "Київський університет", 2018. 607 с.

39. Моделі підготовки майбутнього вчителя для нової української школи : колективна монографія / І. В. Бабенко, В. В. Барбінов, А. В. Барбінова та ін.; за ред. проф. М. В. Гриньової. Полтава. Астроя, 2021. 407 с.

40. Наукова робота за темою магістерської дисертації : навч. посіб. для студ., які навчаються за спеціальністю 161 «Хімічні технології та інженерія», за освітньо-науковою програмою «Хімічні ресурсоефективні технології неорганічних та органічних речовин, матеріалів та покриттів» та за освітньо-професійною програмою «Хімічні технології неорганічних, електродних матеріалів та водоочищення» / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: І. М. Астрелін, А. Л. Концевой, А. М. Шахновський, С. А. Концевой. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 440 с. URI: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/56543> (дата звернення: 18.03.2025).

41. Несен А. О. Формування інформаційно-аналітичної компетентності майбутніх учителів математики у процесі змішаного навчання : дис. ... докт. філософії зі спеціальності 011 Освітні педагогічні науки. Переяслав, 2025. 243 с.

42. Овсянникова І. М. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності: проблеми підвищення ефективності : дис. ... докт. філософії зі спеціальності 081 Право. Харків, 2023. 243 с.

43. Олійник Я., Кононенко О., Мельничук А. Методологічні підходи до вивчення формування та розвитку регіональних систем природокористування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. № 60. С. 20–24.

44. Основи методології та організації наукових досліджень: уавч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського.

Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

45. Пашинська І. І. Концептуальні основи методології судово-економічної експертизи. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2013. № 1. С. 296–298. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2013_1_70.

46. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Ст. 3248.

47. Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : затв. постановою КМУ від 02.07.2008 р. № 595. *Офіційний вісник України*. 2008. № 49. Ст. 1585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.03.2025).

48. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. *Офіційний вісник України*. 1999. № 33. С. 71.

49. Про затвердження переліку обставин, що свідчать про наявність загрози виникнення або накопичення податкового боргу, і доказів існування таких обставин : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2010 № 1235. *Офіційний вісник України*. 2011. № 1. Ст. 20.

50. Про затвердження Порядку розстрочення (відстрочення) грошових зобов'язань (податкового боргу) платників податків : наказ Міністерства доходів і зборів України від 10.10.2013 № 574. *Офіційний вісник України*. 2013. № 89. Ст. 3279.

51. Про направлення доопрацьованих Методичних рекомендацій : лист Міндоходів України від 05.06.2013 р. № 7017/7/99-99-11-02-03-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v7017810-13> (дата звернення: 18.03.2025).

52. Рабада С. Поняття «методологія» та його структура : матер. VIII Всеукр. студентської наук. – техніч. конф. (м. Тернопіль, 23-24 квітня 2015 р.). Тернопіль: Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя, 2015. Т. 2. С. 6.

53. Рудницький В. С., Бруханський Р. Ф., Хомин П. Я. Судово-бухгалтерська експертиза економічних правопорушень : навч. посіб. Київ : ВД «Професіонал», 2004. 304 с.

54. Саввова О. В. Методологія наукових досліджень : конспект лекцій для студентів 1 курсу денної форми навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 161 – Хімічні технології та інженерія. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 104 с.

55. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов: учебное и практическое пособие. Харьков: ИМП «Рубикон», 1997. 432 с.

56. Самсонов В. В., Сільвестров А. М., Тачиніна О. М. Методологія наукових досліджень та приклади її використання: навч. посіб. Київ: НУХТ, 2022. 385 с.

57. Сікора Я. Б. Теоретичні та методологічні основи компетентнісного підходу. *Вісник Житомирського державного університету*. 2011. Вип. 59. С. 98–102.

58. Смирний М. Ф. Основи наукових досліджень : конспект лекцій для студентів усіх форм навчання за спеціальністю 141 – Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 111 с.

59. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.

60. Теоретико-правові та методичні засади судово-експертних досліджень у справах про банкрутство підприємств : монографія / Білоусов О. М., Ненько С. С., Петрова І. А та ін.; М-во юстиції України ; Нац. наук. центр «Ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. 336 с.

61. Токарева К. В. Актуальні питання механізму проведення судової економічної експертизи в сучасних умовах. *Криміналістичний вісник*. 2018. 30 (2). С. 92–98.

62. Фесюк В. О. Методологія і організація наукових досліджень :

навчальний посібник. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2022. 126 с.

63. Филин Д. В., Князев В. А., Зиченко В. Н. К вопросу о формах использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве. *Проблемы социалистической законности : Республиканский межведомственный научный сборник*. 1991. Вып. 26. С. 110–115.

64. Шевченко І. А. Методологічні засади розвитку stem-компетентності вчителів природничих дисциплін. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2019. Том 2. Вип. 177. С. 153–157.

65. Шевченко І. А. Методологічні основи викладання екології у вищій школі. “VinSmartEco”. Збірник матер. II міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 20-21 трав. 2021 р.). Вінниця: КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», С. 49–51.

66. Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с.

РОЗДІЛ 3

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

3.1 Процесуальні та організаційні засади призначення та проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств

Судова економічна експертиза є важливим інструментом аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств у процесі судового провадження. Вона допомагає виявити можливі правопорушення, оцінити фінансовий стан суб'єктів господарювання та відповісти на питання щодо розмірів матеріальної шкоди, тобто є невід'ємною частиною суспільного життя, а тому вона потребує належної організації.

Загалом, організація (від фр. *organization*) – це побудова, впорядкування певного процесу, явища тощо. Механізм організації передбачає визначення конкретних правил і принципів, за якими має відбуватися певний процес. Без адекватної організації неможливе існування суспільства загалом та його частин зокрема.

Зауважимо, що координацію організації судово-експертної діяльності в Україні здійснює Міністерство юстиції України. Тому, починаючи вести мову про процесуальні та організаційні засади призначення й проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств, в першу чергу слід зазначити, що процесуальні та функціональні засади внутрішнього середовища в системі Мін'юсту загалом та в системі експертного забезпечення правосуддя зокрема, ґрунтуються на чинних нормативно-правових актах законодавства та організаційно-розпорядчих документах, які

визначають:

- «мету (місію) та стратегічні цілі діяльності із проведення судових експертиз;
- завдання на забезпечення формування й реалізації державної політики у межах їх компетенції щодо експертного забезпечення правосуддя;
- організаційну структуру системи судово-експертної діяльності;
- розподіл завдань, функцій, повноважень і відповідальності між виконавцями (суб'єктами внутрішнього контролю);
- порядок планування діяльності судово-експертних установ;
- правила та принципи управління людськими ресурсами, бюджетними коштами, об'єктами державної власності та іншими ресурсами у галузі судової експертизи;
- функціонування інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем у судово-експертних установах;
- організацію документообігу, бюджетну/облікову політику у сфері судово-експертної діяльності;
- порядок реалізації функцій, опис процесів (операцій) проведення судових експертиз;
- відповідальність і контроль керівництва системи у межах їх повноважень за дотримання актів законодавства та організаційно-розпорядчих документів, регламентів судово-експертної діяльності;
- порядки складання та подання звітності про результати судово-експертної діяльності (порядки запровадження управлінської відповідальності та підзвітності, включаючи показники, досягнуті під час виконання поставлених завдань та заходів, рівні, напрями, види, форми та строки звітування);
- забезпечення додержання працівниками судово-експертних установ вимог актів законодавства у сфері запобігання й виявлення корупції, захисту персональних даних, правил етичної поведінки тощо» [16].

Процесуальні засади призначення та проведення судових експертиз в Україні, зокрема й судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств, базується на низці нормативно-правових актів якими регулюється судова експертиза та правовий процес, а саме: Кримінальним процесуальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кодексом адміністративного судочинства України, Законом України «Про судову експертизу», Законом України «Про виконавче провадження», а також іншими нормативно-правовими актами з питань судово-експертної діяльності, в тому числі й Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [34], Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України [35], Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи [18], Інструкцією з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України [15], інструкцією про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України [33] тощо.

Відповідно до ст. 242 КПК України, експертиза призначається у разі необхідності встановлення обставин, що потребують спеціальних знань у галузі економіки, бухгалтерського обліку, фінансів та аудиту. «У кримінальному судочинстві обов'язковою умовою призначення експертизи є порушення кримінального провадження. У кримінальних провадженнях, які порушуються не інакше як за скаргою потерпілого, рішення про призначення експертизи може бути прийнято суддею під час порушення кримінального провадження або під час його судового розгляду шляхом винесення відповідної постанови» [37]. Порядок залучення експерта визначено статтею 243 КПК України згідно до норм якої, «судовий експерт залучається у разі наявності

підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження. При цьому, для сторони захисту процесуальним законом передбачена можливість самостійного залучення експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі й обов'язкової. Судовий експерт може бути також залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках якщо:

1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для вирішення залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок;

2) сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин» [27].

У ГПК України питання призначення судової економічної експертизи процесуально врегульовано статтею 99. Відповідно до неї, «суд може призначити експертизу:

– для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо;

– у випадку, якщо жодною стороною не наданий висновок експерта з цих самих питань або висновки експертів, надані сторонами, викликають обґрунтовані сумніви щодо їх правильності, або за клопотанням учасника справи, мотивованим неможливістю надати експертний висновок у строки, встановлені для подання доказів, з причин, визнаних судом поважними, зокрема через неможливість отримання необхідних для проведення експертизи матеріалів» [4].

Зазначимо, що призначення експертизи у господарських справах сприяє

всебічному та об'єктивному розгляду спорів, що виникають у сфері фінансово-господарської діяльності. Процесуальний закон вказує, що експертиза може бути призначена за ініціативою суду або за клопотанням учасника справи, якщо це сприятиме належному розгляду господарського спору. Під час призначення економічної експертизи у господарських справах суд визначає перелік питань, які підлягають дослідженню. До них можуть входити питання щодо:

- дослідження вартості активів підприємства;
- дослідження питань щодо розміру матеріальних збитків або упущеної вигоди;
- аналізування фінансового-господарської діяльності суб'єкта господарювання;
- перевірки правильності бухгалтерського обліку та фінансової звітності;
- встановлення фактів неправомірного використання бюджетних коштів;
- оцінювання відповідності фінансових операцій вимогам чинного законодавства.

Учасники справи мають право запропонувати суду питання, роз'яснення яких, на їхню думку, потребує висновку експерта. У разі відхилення або зміни питань, запропонованих учасниками справи, суд зобов'язаний мотивувати таке відхилення або зміну. Учасник справи, згідно до норм статті 101 ГПК України також має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення [4].

Відповідно до статті 100 ГПК України, суд постановляє ухвалу про призначення експертизи, «в якій зазначає підстави проведення експертизи, питання, з яких експерт має надати суду висновок, особу (осіб), якій доручено проведення експертизи, перелік матеріалів, що надаються для дослідження, та інші дані, які мають значення для проведення експертизи. Якщо суд доручає проведення експертизи кільком експертам чи експертним установам, суд в ухвалі призначає провідного експерта або експертну установу. Ухвала про призначення експертизи направляється особам, яким доручено проведення експертизи, та учасникам справи. Об'єкти та матеріали, що підлягають

дослідженню, направляються особі, якій доручено проведення експертизи (провідному експерту або експертній установі)» [4].

Аналогічні процесуальні положення щодо можливості призначення та проведення судової експертизи з питань для вирішення фінансових та господарських спорів містить й ЦПК України (статті 103; 104; 105; 106). При цьому, «під час призначення експертизи судом, експерт або експертна установа обирається сторонами за взаємною згодою, а якщо такої згоди не досягнуто у встановлений судом строк, експерта чи експертну установу визначає суд. Суд з урахуванням обставин справи має право визначити експерта чи експертну установу самостійно. У разі необхідності може бути призначено кілька експертів для підготовки одного висновку (комісійна або комплексна експертиза). В ухвалі про призначення експертизи суд попереджає експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків» [49]. «Призначення експертизи в цивільних справах допускається як під час судового розгляду, так і в процесі підготовки до нього. У разі коли необхідність експертного висновку обумовлена обставинами, викладеними у позовній заяві, чи поданими доказами, суддя має призначати експертизу, як правило, під час підготовки справи до судового розгляду, враховуючи при цьому думку осіб, які беруть участь у справі» [37].

Аналогічними нормам ГПК України, ЦПК України є й процесуальні норми КАСУ, в якому питання призначення та проведення судової експертизи регулюється статтями 102; 103; 104; 106 [20]. Суд може залучити експерта для розгляду справ, що стосуються фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, зокрема у випадках податкових спорів, оскарження рішень державних органів, пов'язаних з економічною діяльністю, та інших категорій адміністративних справ; може призначити економічну експертизу для перевірки законності нарахування податків, аналізу фінансових операцій, оцінки вартості активів та зобов'язань підприємств. Відповідно до статті 106 КАСУ експертиза проводиться у судовому засіданні або поза межами суду,

якщо це потрібно у зв'язку з характером досліджень, або якщо об'єкт досліджень неможливо доставити до суду, або якщо експертиза проводиться на замовлення учасника справи [20].

«Якщо суд призначив проведення експертизи експертній установі, керівник такої установи доручає проведення експертизи одному або декільком експертам. Ці експерти надають висновок від свого імені та несуть за нього особисту відповідальність. Експерт повинен забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо експертне дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей:

1) призначений судом експерт має одержати на його проведення відповідний дозвіл суду, який оформляється ухвалою;

2) залучений учасником справи експерт має повідомити відповідного учасника справи про визначені цим Кодексом наслідки проведення такого експертного дослідження та одержати у такого учасника дозвіл на його проведення» [20].

У КУпАП висновок експерта-економіста може застосовуватися в рамках розгляду справ про адміністративні правопорушення у фінансово-економічній сфері відповідно до ст. 251 КУпАП. Погоджуємось із позицією І. І. Комарницької, яка визначає систему правопорушень у фінансово-економічній сфері в Україні як «цілісний комплекс чітко структурованих деліктів, які стосуються створення, розподілу та перерозподілу фондів фінансових ресурсів і фінансових активів держави задля задоволення господарських потреб, реалізації публічно-правових послуг фінансово-економічного характеру, гарантування здійснення державою її функцій у сфері забезпечення функціонування системи суспільного виробництва, розподілу й обміну отриманими продуктами задля задоволення матеріальних потреб суспільства, реалізації контрольно-управлінських прав суб'єктів у сфері фінансово-економічних відносин» [23, с. 125].

«Залежно від об'єкта адміністративного правопорушення у фінансово-економічній сфері слід виокремити адміністративні правопорушення, що

посягають на:

- 1) економічну безпеку держави;
- 2) права фізичних та юридичних осіб фінансово-економічного характеру;
- 3) бюджетні правовідносини;
- 4) податкові правовідносини;
- 5) митні правовідносини; банківські правовідносини;
- 6) правовідносини у сфері промисловості, будівництва та використання паливно-енергетичних ресурсів;
- 7) правовідносини у галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг та підприємницькій діяльності;
- 8) правовідносини з приводу обігу і збереження об'єктів права власності, здійснення власниками правомочностей щодо них;
- 9) правовідносини щодо порядку ведення сільського господарства, тощо» [23, с. 127].

«Окрім цього, доволі часто адміністративні правопорушення у фінансовій сфері стосуються протиправної діяльності платників податків, податкових агентів, їхніх посадових осіб і посадових осіб контролюючих органів, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, державних фондів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установ, банків, підприємств, установ, організацій, які зумовлюють невиконання чи неналежне виконання вимог фінансово-економічного законодавства. Адміністративні правопорушення з матеріальним складом обов'язково спричиняють шкідливі наслідки:

– матеріальні збитки – наприклад, потрава посівів, зіпсуття або знищення зібраного врожаю сільськогосподарських культур, пошкодження насаджень колективних сільськогосподарських підприємств, інших державних і громадських чи фермерських господарств за ст.104 КУпАП;

– формальні збитки – передбачають діяння, які за своєю природою є суспільно небезпечними незалежно від настання шкідливих наслідків наприклад, порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів з

безпечного ведення робіт у галузях промисловості за ст. 93 КУпАП» [23, с. 127].

Таким чином, використання спеціальних економічних знань у процесі проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств можуть бути необхідні не тільки у кримінальному, а й у інших провадженнях щодо:

- дослідження питань щодо розміру заподіяної шкоди;
- документальної перевірки правильності відображення фінансово-господарських операцій у бухгалтерському обліку;
- аналізування фінансових операцій та фінансової звітності суб'єктів підприємницької діяльності;
- дослідження відповідності встановлених фактів ухилення від сплати податків нормам законодавства тощо.

З практичного досвіду вбачається, що найбільша кількість судових економічних експертиз, в тому числі й за другою економічною спеціальністю (11.2), яка пов'язана із дослідження документів про економічну діяльність підприємств й організацій, призначається та виконується у державних спеціалізованих установах Мін'юсту України.

Додатково зазначимо, що загалом «до державних спеціалізованих установ належать:

- науково-дослідні установи судових експертиз Мін'юсту України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України» [38].

При цьому, важливим є той факт, що «виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз» [38]. Як бачимо, наведений перелік не містить судові

економічні експертизи взагалі та судово-економічні експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств тому їх проведення може здійснюватися атестованими судовими експертами, які не є працівниками таких установ.

«Експертизи та дослідження, що проводяться атестованими судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, здійснюються відповідно до вимог Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах» [17] з урахуванням обмежень, передбачених статтею 7 Закону України «Про судову експертизу» [34]. Згідно зі вказаною інструкцією, «обов'язковою умовою здійснення судово-експертної діяльності судовими експертами-економістами, що не працюють у державних спеціалізованих установах, є наявність свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта-економіста, виданого Міністерством юстиції України на підставі рішення Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Мін'юсті України, яким надається право на проведення конкретних видів експертиз» [17].

Наголосимо, що судовими експертами-економістами державних спеціалізованих установ, які проводять судові економічні експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу економічну освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта зі спеціальності 11.2 – «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств й організацій».

Судовий експерт-економіст не має права здійснювати експертизу фінансово-господарської діяльності підприємств за умови якщо:

- експерт особисто, прямо чи побічно має зацікавленість у результаті по справі;
- він є родичем сторін чи інших осіб, які беруть участь у справі;
- судовий експерт знаходиться в особливих стосунках з особами, які беруть участь у справі;

- він проводив ревізію, матеріали якої послужили підставою для порушення даної справи;
- експерт є некомпетентним з питань, що винесені на вирішення експертизи;
- будуть встановлені інші обставини, що викликають сумніви в його неупередженості.

За цими ж підставами експерт зобов'язаний заявити і самовідвід.

Варто також зазначити, що до проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств «не може бути залучена особа, яка визнана в установчому порядку недієздатною, а також та, яка має не зняту (не погашену) судимість, або на яку протягом останнього року було накладено адміністративне стягнення у вигляді припинення права на проведення судової експертизи за спеціальністю 11.2 – «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств й організацій». До проведення зазначеного виду судових експертиз не може бути допущена особа, яка перебуває у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого» [38; 27].

Організація та проведення судових експертиз загалом і судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності зокрема, повинна здійснюватися в установах судових експертиз, що не залежать від органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду, чим забезпечується принцип незалежності судового експерта та правильність його висновку. Судовими експертами-економістами, які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах слід також дотримуватись даного принципу та бути неупередженими.

До суб'єктів, які мають право призначати експертизу відносять:

- суд (суддя) під час розгляду справи;
- слідчий або прокурор під час досудового розслідування;
- сторони по справі за погодженням із судом.

На прикладі даних Національного наукового центру судових експертиз

ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, проілюструємо показники кількості проведених судових економічних експертиз та експертних досліджень з 2018 по 2024 роки на замовлення судів, правоохоронних органів та інших замовників відповідними діаграмами, що наочно свідчить про зростання за відповідними замовниками: судами, правоохоронними органами та іншими замовниками (див. рис. 3.1) [7].

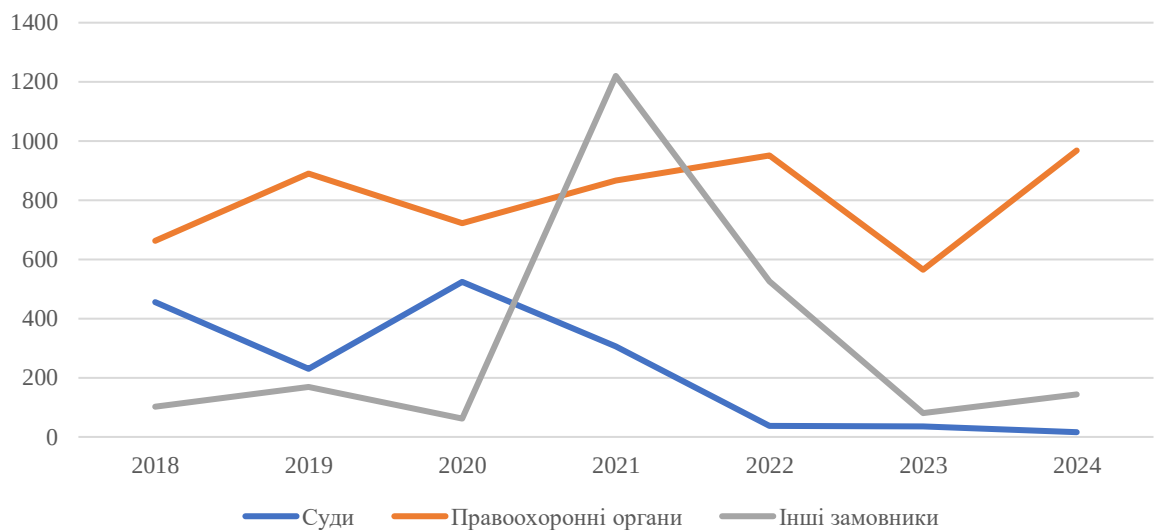

Рис. 3.1 Кількісні показники завершених у період 2018-2024 років судових економічних експертиз залежно від замовника

Для наочності наведемо результати аналізування статистичних даних за кожний рік періоду окремо. Результати аналізування статистичних даних 2018 року щодо завершених судових економічних експертиз та експертних досліджень наведено на рис. 3.2.

Із діаграми (див. рис. 3.2), видно, що у 2018 році виконано на замовлення правоохоронних органів – 54 % (663 судові економічні експертизи), на замовлення судів – 37 % (456 судові економічні експертизи), для інших замовників – 9 % (103 судові економічні експертизи). Порівняно з попереднім роком збільшення склало 14,3 % (див. Додаток В).

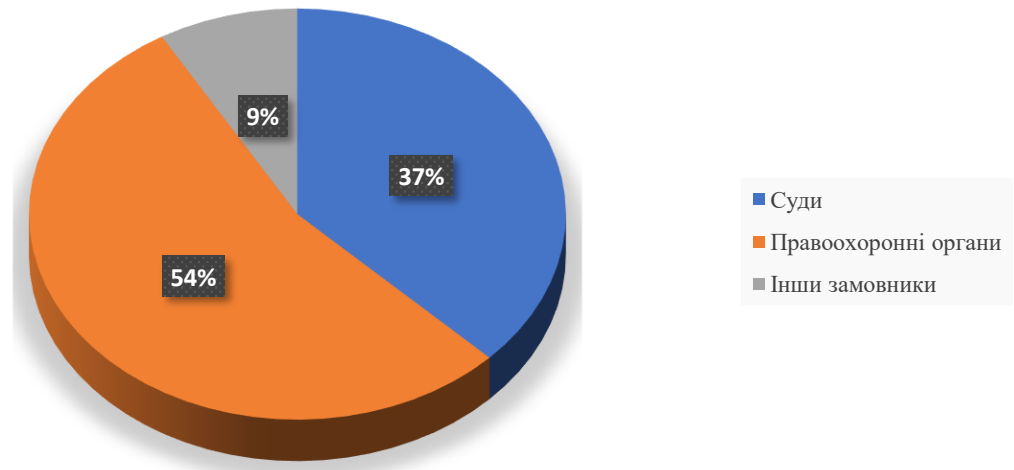

Рис. 3.2 Обсяг завершених судових економічних експертиз та експертних досліджень у 2018 році на замовлення

Результати аналізування статистичних даних 2019 року щодо завершених судових економічних експертиз та експертних досліджень наведено на рис. 3.3.

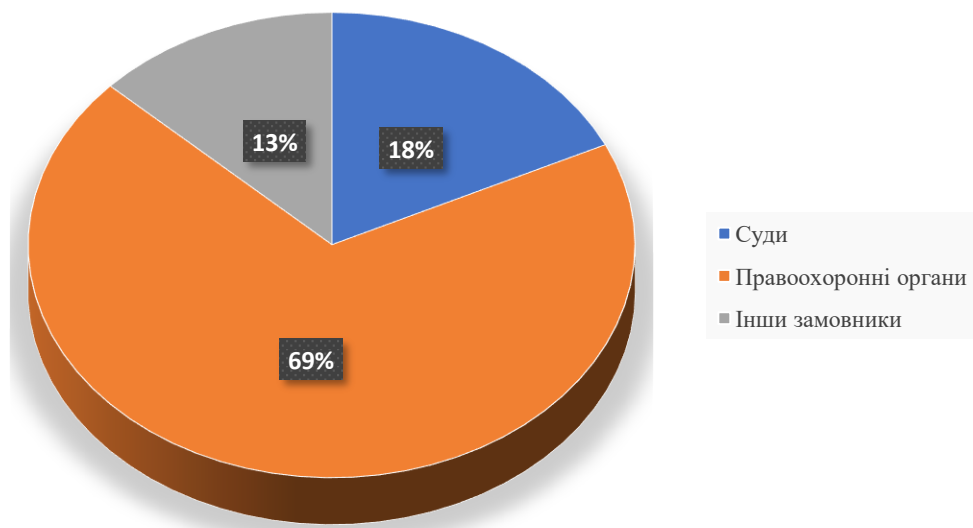

Рис. 3.3 Обсяг завершених судових економічних експертиз та експертних досліджень у 2019 році на замовлення

Діаграма (рис. 3.3), вказує на те, що у 2019 році загальна кількість виконаних судових економічних експертиз зросла на 5,5 % порівняно з попереднім роком (див. Додаток В) і склала 1289 судових економічних

експертиз. Основну частку становлять судові економічні експертизи, виконані для правоохоронних органів – 69 % (890 експертиз); водночас для судів виконано 18 % (231 експертиза), а для інших замовників – 13 % (168 експертиз). Така структура свідчить про стабільно високий попит на експертну підтримку з боку правоохоронної системи, а також про помірне, але позитивне зростання загального обсягу проведених судових економічних експертиз.

Результати аналізування статистичних даних 2020 року щодо завершених судових економічних експертиз та експертних досліджень наведено на рис. 3.4.

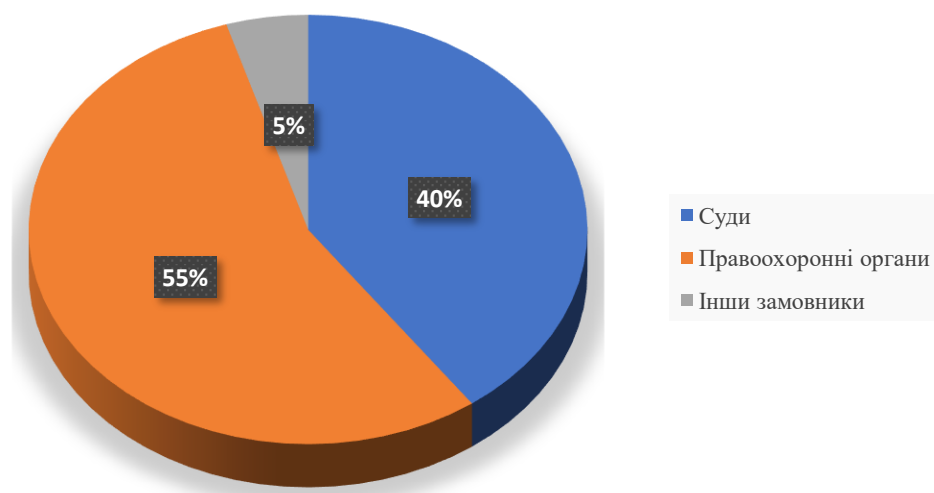

Рис. 3.4 Обсяг завершених судових економічних експертиз та експертних досліджень у 2020 році на замовлення

Із діаграми (рис. 3.4) видно, що найбільшу частку судових економічних експертиз було виконано для правоохоронних органів – 55 % (723 експертизи), суттєва частка припала на замовлення від судів – 40 % (524 експертизи), а для інших замовників було здійснено 5 % (62 експертизи). Така динаміка свідчить про збереження високого попиту на експертну діяльність, особливо з боку судової системи, яка у 2020 році активізувала залучення судових експертів-економістів для підтвердження або спростування економічних фактів у рамках судових проваджень, пов'язаних із злочинами в сфері фінансово-господарської діяльності підприємств. У 2020 році загальна кількість виконаних судових економічних експертиз зросла на 1,6 % більше порівняно з 2019 роком та

склала 1309 (див. Додаток В).

Результати аналізування статистичних даних 2021 року щодо завершених судових економічних експертиз та експертних досліджень наведено на рис. 3.5.

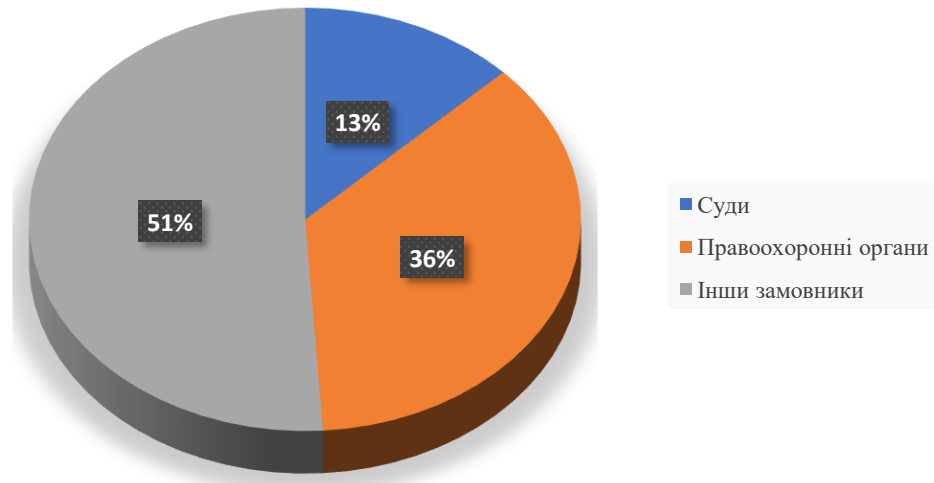

Рис. 3.5 Обсяг завершених судових економічних експертиз та експертних досліджень у 2021 році на замовлення

Із діаграми (рис. 3.5) видно, що у 2021 році відбулося значне зростання кількості судових економічних експертиз. Загалом було виконано 2391 експертизу та експертне дослідження, що на 82,7 % більше порівняно з попереднім роком, і це є найвищим показником за весь аналізований період (див. Додаток В). Найбільшу частку замовлень склали експертизи для інших замовників – 51 % (1220 експертиз), тоді як для правоохоронних органів виконано 36 % (866 експертиз), а для судів – 13 % (305 експертиз). Така структура свідчить про значне розширення спектра замовників і підвищення попиту на судову економічну експертизу не лише у правоохоронних органів, а й у підприємств, приватних підприємців, адвокатів.

Результати аналізування статистичних даних 2022 року щодо завершених судових економічних експертиз та експертних досліджень наведено на рис. 3.6.

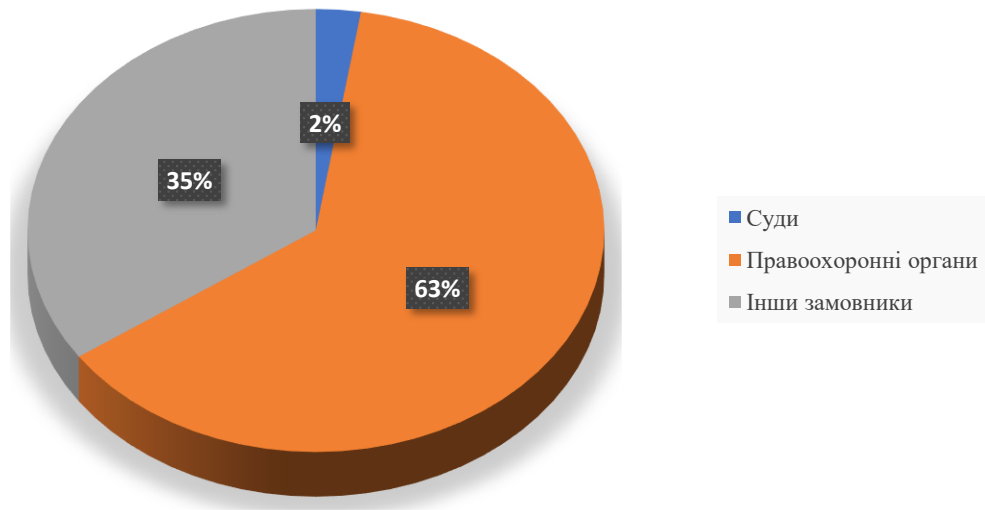

Рис. 3.6 Обсяг завершених судових економічних експертиз та експертних досліджень у 2022 році на замовлення

Із діаграми (рис. 3.6) видно, що у 2022 році основна частка судових економічних експертиз виконувалася на замовлення правоохоронних органів – 63 % (952 експертизи), дещо менша частка припадала на замовлення від судів – 3 % (38 експертиз), а ще 35 % (525 експертиз) – для інших замовників. Незважаючи на початок повномасштабної військової агресії російської федерації проти України, що значною мірою вплинула на стабільність функціонування державних інституцій, судово-експертна діяльність не була призупинена. Проте, порівняно з попереднім роком, загальна кількість проведених експертиз зменшилася на 36,6 % (див. Додаток В). Це зниження можна розглядати як наслідок складної безпекової ситуації, однак воно не свідчить про припинення чи параліч системи, а радше – про її адаптацію до вимог нових реалій.

Результати аналізування статистичних даних 2023 року щодо завершених судових економічних експертиз та експертних досліджень наведено на рис. 3.7.

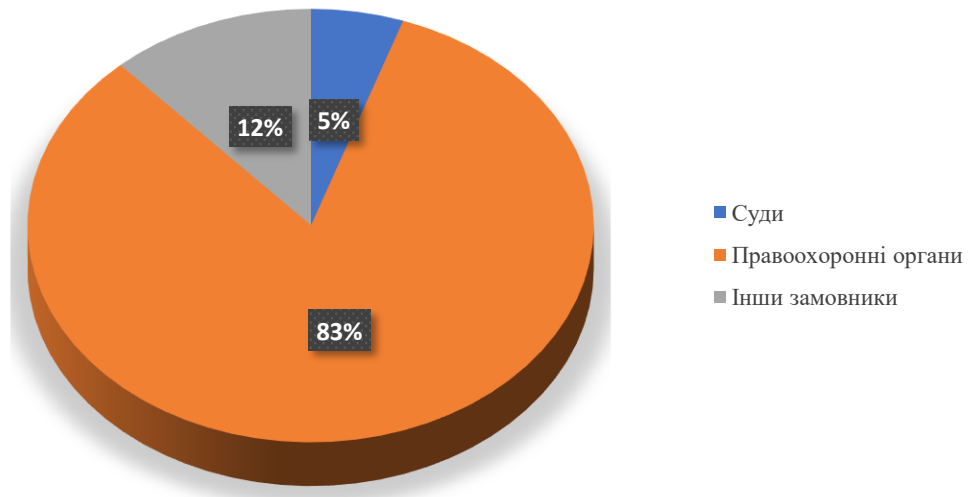

Рис. 3.7 Обсяг завершених судових економічних експертиз та експертних досліджень у 2023 році на замовлення

Із діаграми (рис. 3.7) видно, що у 2023 році спостерігалось суттєве скорочення кількості судових економічних експертиз. Загалом було проведено 681 експертизу та експертне дослідження, що на 55,0 % менше порівняно з попереднім роком (див. Додаток В). Основна частка експертиз – 83 % (565 експертиз) – виконувалася для правоохоронних органів, 5 % (36 експертиз) – для судів, та 12 % (80 експертиз) – для інших замовників. Таке зниження обсягів може бути пов'язане з об'єктивними зовнішніми факторами, зокрема безпековою ситуацією, змінами в структурі замовлень або зосередженням уваги на пріоритетних напрямках судової експертизи. Попри це, частка судових економічних експертиз для правоохоронних органів збережена на достатньо високому рівні, що свідчить про незмінну актуальність судової економічної експертизи у сфері правозастосування.

Результати аналізування статистичних даних 2024 року щодо завершених судових економічних експертиз та експертних досліджень наведено на рис. 3.8.

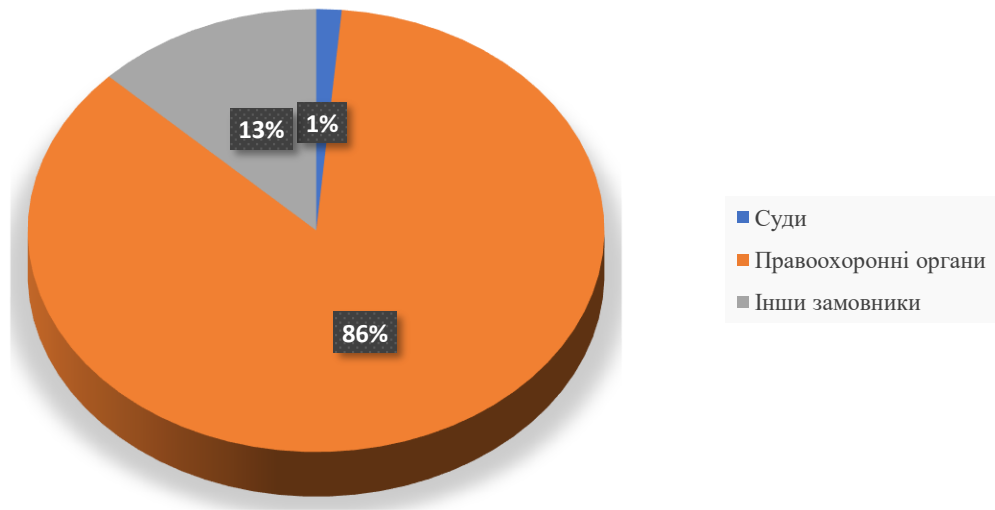

Рис. 3.8 Обсяг завершених судових економічних експертиз та експертних досліджень у 2024 році на замовлення

Із діаграми (рис. 3.8) видно, що у 2024 році спостерігалось суттєве зростання кількості судових економічних експертиз. Так, загальна кількість у 2024 році склала 1128 виконаних судових економічних експертиз, що на 65,6 % більше порівняно з попереднім роком (див. Додаток В). Найбільшу частку становлять судові економічні експертизи, виконані на замовлення правоохоронних органів – 86 % (968 експертиз), на другому місці – інші замовники з часткою 13 % (144 експертизи), тоді як для судів виконано лише 16 експертиз, що складає 1 % із їх загальної кількості. Таке зростання може свідчити про відновлення активності злочинців в економічній та правовій сферах, а також про посилення потреби в професійній експертній підтримці з боку правоохоронних структур.

Слід ще раз акцентувати, що «судова експертиза призначається тільки у разі реальної необхідності в спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, що входять до предмету доказування, тобто тоді, коли висновок експерта не може замінити інші засоби доказування. Якщо наявні у справі докази є суперечливими, їх оцінювання за необхідності може бути здійснена судом з призначенням судової економічної експертизи» [2, с. 61].

Обов'язковим законодавець визначає проведення експертизи щодо:

- «встановлення причин смерті;
- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;

Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду» [27]. Як бачимо проведення експертизи щодо визначення фінансового стану господарюючих суб'єктів законодавець не відносить до обов'язкових. Однак, слідчий або прокурор також зобов'язані забезпечити проведення експертизи для вирішення питань пов'язаних із визначенням:

- розміру матеріальних збитків – якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди;
- розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням, які є предметом дослідження судової економічної експертизи за спеціальністю 11.2 – «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств й організацій».

Водночас, варто вказати, що вирішення таких питань необхідно проводити в межах компетенції судового експерта-економіста щодо документальної та арифметичної перевірки наданих на дослідження розрахунків таких збитків. «Неприпустимою є також постановка перед експертом правових питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції суду (наприклад, щодо вини особи)» [27].

«Підставою для проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, відповідно до чинного законодавства, є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи у випадках,

передбачених законом, в якому обов'язково зазначаються її реквізити, номер справи або кримінального провадження або посилання на статтю закону, якою передбачено надання висновку експерта, перелік питань, що підлягають вирішенню, а також об'єкти (матеріали), що підлягають дослідженню» [2, с. 61; 34; 5, с. 1309]

«Підставою для отримання висновку спеціаліста під час з'ясування обставин вчинення кримінального проступку є запит службової особи підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, уповноваженої особи іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків» [38; 5, с. 1309].

«Якщо питання про необхідність призначення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств виникне під час судового розгляду справи, суду необхідно з'ясувати щодо наявності можливості проведення її в рамках судового засідання та викликати того ж експерта, яким проводилась експертиза під час попереднього розслідування справи, а якщо експертиза не проводилась, – іншу особу, яка має необхідні спеціальні знання. Експерт, який проводив експертизу на попередньому слідстві, бере участь у дослідженні доказів з початку судового слідства, а фахівець, який вперше залучається до проведення експертизи в даній справі, – тільки після винесення ухвали (постанови) про призначення його експертом» [37].

Організація проведення експертизи в суді повинно здійснюватися з додержанням процесуальних вимог, передбачених ст.ст. 310, 311 КПК України, ст.ст. 57-61, 190 ЦПК України. При цьому суд виконує такі дії:

- «з'ясовує обставини, що мають значення для дачі експертного висновку;
- пропонує учасникам судового розгляду письмово подати питання, які

вони бажають порушити перед експертами;

- оголошує ці питання, а також питання, запропоновані судом;
- заслуховує думки учасників судового розгляду з приводу поданих питань;
- у нарадчій кімнаті обмірковує всі питання, виключає ті з них, що виходять за межі компетенції експерта або не стосуються предмета доказування, формулює питання, які він порушує перед експертом з власної ініціативи, остаточно визначає коло питань, що виносяться на вирішення експертизи, і виносить ухвалу (постанову) про її призначення;
- оголошує в судовому засіданні ухвалу (постанову) про призначення експертизи і вручає її експертові;
- після проведення експертом досліджень, складання й оголошення експертного висновку приєднує його до справи;
- допитує експерта з метою роз'яснення й доповнення ним висновку» [37].

«Судам слід мати на увазі, що визначення способу проведення експертизи є компетенцією експерта» [37]. Таке положення надає судовому експерту можливість самостійно організовувати процес експертного дослідження.

У випадках, передбачених законодавством, експертною установою надсилається рахунок вартості робіт за проведення експертиз (експертних досліджень). Перелік платних послуг, що надаються науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції визначено у додатку до постанови Кабінету Міністрів України від 27 липня 2011 р. № 804 [11].

«Під час проведення експертизи в експертній установі організаційне та матеріально-технічне забезпечення їх виконання, контроль за своєчасним проведенням і за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів з питань експертизи покладається на керівника експертної установи. Якщо експерт здійснює судово-експертну діяльність у складі юридичної особи, що не є державною спеціалізованою установою, організаційне й матеріально-технічне забезпечення виконання експертиз та контроль за своєчасним їх проведенням

покладаються на її керівника» [34].

«Керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу) також встановлюється строк проведення експертизи, який не повинен перевищувати 90 календарних днів. У разі значного завантаження експерта, більший розумний строк встановлюється за письмовою домовленістю з органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів (час попереднього вивчення матеріалів не повинен перевищувати п'ятнадцяти робочих днів)» [34].

Законодавцем визначено, що «строк проведення експертизи починається з робочого дня, наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день складання висновку експерта (повідомлення про неможливість надання висновку). Якщо закінчення встановленого строку проведення експертизи припадає на неробочий день, днем закінчення строку вважається наступний за ним робочий день. У строк проведення експертизи не включається строк виконання клопотань експерта, усунення недоліків, допущених органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта)» [34].

Загалом проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств можна представити у вигляді алгоритма, що включає такі основні етапи:

1) підготовчий етап, який включає:

- з'ясування сутності поставленого перед судовою експертизою фінансово-господарської діяльності підприємств завдання;
- вивчення наданих матеріалів щодо фінансово-господарської діяльності підприємств та визначення їх достатності;
- окреслення загальної схеми дослідження з постановкою окремих завдань

2) аналітичний, який передбачає:

- вивчення наданих на дослідження документів за формою та змістом,

- дослідження шляхом застосування різних методів, способів і прийомів;
- співставлення об'єктів дослідження та визначення характеру зв'язків, що існують між ними;

3) заключний, який складається із:

- опису отриманих результатів;
- формулювання відповідей на поставлені питання (надання висновку експерта-економіста).

Проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств завершується висновками, які в залежності від отриманих результатів за проведенням дослідженням бувають викладені у таких формах:

- категоричній (позитивне чи негативне) вирішення питання в повному обсязі;
- категоричній (позитивне чи негативне) часткове вирішення питання з обґрунтуванням неможливості його вирішення у повному обсязі;
- ймовірний висновок за умови непридатності об'єктів для вирішення поставленого питання;
- повідомлення про неможливість вирішення питання із детальним обґрунтуванням причин.

3.2 Методика проведення судових економічних експертизи з питань комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств

В умовах самостійності функціонування підприємств, складності їх орієнтації в ринкових умовах господарювання суттєво зростає роль обліку та аналізу як єдиного інструмента для прийняття необхідних управлінських рішень. Проблема полягає в практичному застосуванні на підприємствах

обґрунтованих прийомів і методів фінансового аналізу. Зауважимо, що важливою характеристикою платоспроможності підприємства є його можливість генерувати кошти. Нерідко прибуткове підприємство може виявитися неплатоспроможним, тобто мати дефіцит коштів, і навпаки, збиткове підприємство може мати значні суми коштів. Така ситуація може бути викликана незбалансованістю припливів і відтоків коштів за часом виникнення й величиною. Актуальність розробленої методики зумовлена збільшенням кількості запитів на проведення судових експертиз, пов'язаних із дослідженням стану фінансово-господарської діяльності підприємств, а також відсутністю затвердженої деталізованої методики проведення таких досліджень [39, с. 92–93].

Особливістю методики проведення судової економічної експертизи з питань комплексного аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств є необхідність залучення в якості об'єктів дослідження не тільки первинних документів та облікових регістрів підприємства – платника податку, а й фінансової звітності підприємств.

«Алгоритм проведення судово–економічної експертизи з питань комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств можна навести у такому загальному вигляді

1. Попередній етап:

- ознайомлення з експертним завданням;
- ознайомлення та аналізування матеріалів справи, що відносяться до предмету дослідження,
- визначення повноти наданих на дослідження матеріалів;
- порушення клопотання про надання додаткових документів, що містять відомості щодо предмету дослідження;
- розробка плану-графіку виконання експертного дослідження у відповідності до поставлених завдань;
- підбір необхідних нормативно-правових і законодавчих актів, що діяли у період здійснення досліджуваних операцій» [39, с. 106].

«2. Дослідження наданих матеріалів:

- експертне дослідження наданих документів у відповідності до застосованих методів та обраних методик (за їх наявності);
- проведення необхідних розрахунків;
- визначення відповідності розрахунків економічних показників законодавчо затвердженим порядкам, оцінювання отриманих результатів;
- вирішення інших питань поставлених ініціатором проведення експертизи та наявних у документі про призначення експертизи.

3. Заключний етап:

- проведення аналізування та узагальнення результатів дослідження;
- складання остаточного документу – висновку експерта у відповідності до встановленої структури та додатків до нього у формі: відомостей, таблиць, графіків, схем, які деталізують експертне дослідження і конкретизують однозначність результату експертизи» [39, с. 106].

«Надалі вбачаємо за доцільне навести алгоритми розрахунку окремих показників фінансово-господарської діяльності підприємств із визначенням джерел вихідних даних їх розрахунку, що рекомендовано застосовувати у процесі комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств та на підставі даних яких під час проведення експертного дослідження є можливість оцінювання рівня ефективності діяльності суб'єктів господарювання, їхньої ділової активності, платоспроможності та фінансової стійкості, а також для розроблення управлінських рішень щодо покращення їх фінансового стану» [39, с. 107].

«3.2.1. *Аналізування майна підприємства* передбачає заповнення експертом таблиць А 1.1 «Загальна оцінка вартості майна підприємства»; А 1.2 «Оцінка складу майна за структурними складовими»; А 1.3 «Розрахунок коефіцієнтів оцінки майнового стану підприємства» із відповідної «Методики проведення судових економічних експертиз з питань комплексного аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств». Для уникнення помилок під час заповнення таблиці експерт має перевірити виконання такої відповідності:

загальний обсяг майна завжди дорівнює сумі необоротних активів; необоротних активів, що утримувані для продажу і груп вибуття та оборотних активів. За результатами розрахунків експерт формулює аналітичні висновки. Формуючи висновки, необхідно:

- проаналізувати вартість майна підприємства та його основних елементів у динаміці (за результатами заповнення табл. А 1.1), інтерпретувавши її зростання або зменшення з погляду впливу на фінансовий стан підприємства;
- проаналізувати структуру майна, виділити структурні складові, що мають найбільшу (найменшу) питому вагу (за результатами заповнення табл. А 1.2), розглянути структуру та динаміку майна з погляду його загальної оборотності;
- за розрахованими коефіцієнтами (за результатами заповнення табл. А 1.3) зробити висновки щодо майнового стану підприємства та сформулювати загальний висновок щодо ефективності використання майна в аналізованому періоді» [39, с. 108–110].

3.2.2 Аналізування оборотних активів

«Оборотні активи – це сукупність майнових цінностей підприємства, що обслуговують господарський процес і повністю використовуються протягом одного операційного циклу. Загальне оцінювання складу, динаміки та структури оборотних активів здійснюють із використанням методів горизонтального та вертикального аналізу, що допомагає дослідити динаміку складових елементів оборотних активів і встановити частку кожного з них у загальному обсязі» [39, с. 110]. «Крім того у процесі аналітичних досліджень фінансового стану підприємства використовують показник власних оборотних коштів або власного оборотного капіталу (далі – ВОК). Існує два основних підходи до розрахунку цього показника:

- а) його значення можна визначити як різницю між підсумком першого розділу пасиву балансу «Власний капітал» (ряд. 1495) і підсумком першого розділу активу балансу «Необоротні активи» (ряд. 1095):

$$\text{ВОК} = \text{ряд. 1495} - \text{ряд. 1095 (ф. 1)}. \quad (3.1)$$

У цьому випадку отримане значення показника інтерпретують як частину власного капіталу підприємства, що спрямовується на покриття його поточних активів» [39, с. 110];

«б) значення власних оборотних коштів можна розрахувати як різницю між оборотними активами (підсумок другого розділу активу балансу, ряд. 1195) та поточними зобов'язаннями (підсумок третього розділу пасиву балансу, ряд. 1695) підприємства:

$$\text{ВОК} = \text{ряд. 1195} - \text{ряд. 1695 (ф. 1)} \quad (3.2)$$

У цьому випадку отриманий результат характеризує ту частину оборотних активів підприємства, що сформована за рахунок власного капіталу та довгострокових зобов'язань підприємства. Якщо обсяг довгострокових зобов'язань дорівнює 0, то значення ВОК, розраховані за обома підходами, будуть співпадати» [39, с. 110–111].

«Зазначимо, що коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами характеризує наявність власних оборотних коштів, необхідних для фінансової стабільності підприємства, його незалежності від позикових коштів. Зростання цього коефіцієнта свідчить про підвищення фінансової незалежності та зниження ризику фінансових вкладень» [39, с. 111].

«Коефіцієнт реальної вартості оборотних коштів у майні підприємства показує, яку частку в майні підприємства займають оборотні кошти.

Для характеристики ефективності використання оборотних коштів на підприємстві експертом можуть бути використані такі показники:

- коефіцієнт оборотності – характеризує кількість оборотів оборотних коштів за аналізований період;

- швидкість обороту (оборотність) оборотних засобів – характеризується періодом, за який оборотні кошти підприємства здійснюють один оборот, тобто

проходять усі стадії кругообігу на підприємстві;

- коефіцієнт завантаження оборотних коштів – є зворотним до коефіцієнта оборотності та характеризує наявність оборотних коштів у кожній гривні вартості реалізованої продукції. Чим менше оборотних коштів припадає на 1 грн обсягу реалізації, тим ефективніше вони використовуються;

- коефіцієнт ефективності (прибутковість оборотних коштів) – характеризує скільки прибутку припадає на 1 грн вартості оборотних коштів підприємства;

- рентабельність оборотних коштів – це відносний показник, що визначає ступінь ефективності використання оборотних коштів щодо чистого фінансового результату» [39, с. 111].

В ході проведення експертного дослідження заповнюють табл. А 2.1 «Загальна оцінка складу та структури оборотних активів», а у подальшому для проведення аналізу стану і ефективності використання оборотних коштів заповнюють табл. А 2.2 «Показники стану і ефективності використання оборотних коштів» із урахуванням умов, що містить відповідна Методика.

За результатами проведених розрахунків експерт надає аналітичні висновки, у процесі складання яких слід висвітлити таке:

- проаналізувати вартість і склад оборотних активів підприємства, виділити складові, що мають найвищу (найнижчу) питому вагу (за результатами заповнення табл. А 2.1) та надати цьому відповідну інтерпретацію з погляду їхнього економічного змісту;

- розглянути динаміку вартості та структури оборотних активів;

- оцінити ефективність використання оборотних коштів у кожному періоді окремо і в динаміці (за результатами заповнення табл. А 2.2), звернути увагу на швидкість їхнього обороту та прибутковість;

- зробити загальний висновок про стан оборотних активів на досліджуваному підприємстві.

3.2.3 Аналізування джерел формування капіталу підприємства

«Разом з аналізуванням стану та структури активів підприємства для

оцінювання його фінансового стану необхідним є аналізування складу й структури джерел їхнього фінансування, тобто джерел власних і позикових коштів, укладених у майно підприємства. Співвідношення цих джерел багато в чому визначає стійкість фінансового стану, ефективність діяльності та перспективи розвитку суб'єкта господарювання в майбутньому» [39, с. 113–114].

«Аналізування джерел формування майна починають з оцінювання динаміки їхнього складу та структури. Для усестороннього аналізування джерел формування капіталу експерту необхідно дослідити структуру власного та позикового капіталу, з'ясувати причини змін їхніх окремих складових частин і надати оцінку цим змінам. Необхідність в окремому розгляді статей власного капіталу пов'язана з тим, що кожна з них є характеристикою правових чи інших обмежень здатності підприємства розпоряджатися своїми активами. Джерелами формування власного капіталу є власні фінансові ресурси, які поділяють на:

- внутрішні – у їх складі основне місце належить прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства; він забезпечує приріст власного капіталу, збільшення ринкової вартості підприємства;

- зовнішні – у їх складі основне місце належить залученню підприємством додаткового пайового (шляхом внесків коштів у статутний капітал) або акціонерного (шляхом здійснення емісії або реалізації акцій) капіталу» [39, с. 114].

«Аналізування позикового капіталу показує, що, якщо позиковий капітал переважно складається з поточних зобов'язань (короткострокові кредити, кредиторська заборгованість), це свідчить про можливий ризик втрати фінансової стійкості, оскільки з капіталами короткострокового користування необхідна постійна оперативна робота, спрямована на контроль за їхнім своєчасним поверненням, а також на постійне відновлення необхідного обсягу короткострокового позикового капіталу» [39, с. 114].

Слід акцентувати, що «залучення довгострокових кредитів для формування майна підприємства може свідчити про продуману фінансову

стратегію підприємства. Однак за таких умов необхідно ретельно прораховувати здатність підприємства генерувати грошові кошти, необхідні для покриття довготермінових зобов'язань, урахувати загальне правило забезпечення фінансової стійкості (співвідношення між власним і позиковим капіталом), прибутковість діяльності та інше. Загалом збільшення частки власного капіталу в структурі джерел фінансування оцінюють позитивно, а зростання частки кредиторської заборгованості – навпаки, негативно» [39, с. 114–115].

Для здійснення аналізування експерту необхідно заповнити табл. А 3.1 «Оцінка динаміки та структури власного капіталу»; табл. А 3.2 «Динаміка складу та структури позикового капіталу підприємства»; табл. А 3.3 «Аналіз складу, структури та динаміки кредиторської заборгованості» із урахуванням умов, що містить відповідна Методика.

«За результатами проведених розрахунків експерт надає аналітичні висновки, у процесі складання яких слід висвітлити наступне:

- проаналізувати вартість, склад і динаміку власного капіталу підприємства в досліджуваному періоді, звернути увагу на наявність нерозподіленого прибутку або непокритих збитків і динаміку цих показників (за результатами заповнення табл. А 3.1);

- дослідити динаміку складу та структури позикового капіталу підприємства (за результатами заповнення табл. А 3.2), окрему вагу звернути на співвідношення довго- та короткострокових зобов'язань і їхній вплив на фінансовий стан досліджуваного підприємства;

- проаналізувати склад і динаміку кредиторської заборгованості (за результатами заповнення табл. А 3.3); особливу увагу слід звернути на динаміку заборгованості перед бюджетом та позабюджетними фондами, оскільки затримка відповідних платежів викликає нарахування пені та свідчить про проблеми з розрахунками на підприємстві» [39, с. 116].

3.2.4 Аналізування грошових потоків

«Грошовий потік – це сукупність розподілених у часі надходжень і

виплат грошових коштів, що генеруються у процесі здійснення господарської діяльності підприємства. Аналізування руху потоків грошових коштів дає змогу вивчити їхню динаміку, визначити суму перевищення надходжень над виплатами. Розрахунок тривалості операційного та фінансового циклів дає можливість визначити, за рахунок яких (власних чи залучених) коштів забезпечено виробничий процес, оцінити якість виконання підприємством розрахунків із покупцями й постачальниками продукції та визначити необхідність і доцільність використання власних коштів для забезпечення безперебійної діяльності підприємства» [39, с. 118–119].

Зазначимо, що тривалість обороту фінансових ресурсів (тривалість фінансового циклу) «характеризується середньою тривалістю між відпливом грошових коштів у зв'язку зі здійсненням поточної виробничої діяльності та їхнім припливом як результатом виробничо-господарської діяльності» [39, с. 119].

Формула визначення тривалості обороту фінансових ресурсів має такий вигляд:

$$\text{ТОФР} = \text{ТОЦ} - \text{ТОК}, \quad (3.3)$$

де: ТОФР – тривалість обороту фінансових ресурсів;

ТОЦ – тривалість циклу операційного;

ТОК – тривалість обігу кредиторської заборгованості.

Оскільки:

$$\text{ТОЦ} = \text{ТОВЗ} + \text{ТОДЗ}, \quad (3.4)$$

де: ТОВЗ – тривалість обігу виробничих запасів;

ТОДЗ – тривалість обігу дебіторської заборгованості,

то:

$$\text{ТОФР} = \text{ТОВЗ} + \text{ТОДЗ} - \text{ТОКЗ} \quad (3.5)$$

Визначити складові тривалості фінансового циклу експерт може у такий

спосіб (одиниця вимірювання – дні):

$$\text{ТОВЗ} = \frac{\text{Середня вартість виробничих запасів}}{\text{Витрати на виробництво продукції}} \times 365; \quad (3.6)$$

$$\text{ТОДЗ} = \frac{\text{Середня вартість дебіторської заборгованості}}{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}} \times 365; \quad (3.7)$$

$$\text{ТОКЗ} = \frac{\text{Середня вартість кредиторської заборгованості}}{\text{Витрати на виробництво продукції}} \times 365. \quad (3.8)$$

«Для виконання експертного дослідження необхідно:

а) Заповнити табл. А 4.1 «Розрахунок тривалості фінансового циклу та його складових» із урахуванням умов, що містить відповідна Методика, а саме: в рядки, що заповнюються за даними фінансової звітності досліджуваного підприємства, заносять інформацію з балансу (форми № 1) або звіту про фінансові результати (форма № 2); показники з балансу мають бути подані середньорічними значеннями, а показники з форми № 2 – вартісними значеннями за перший рік аналізованого періоду або за другий рік.

б) За результатами проведених розрахунків експерт надає аналітичні висновки, у процесі формування висновків слід особливу увагу звернути на наступне:

- як змінюється тривалість операційного та фінансового циклів підприємства в динаміці;
- чи є значення тривалості фінансового циклу від’ємним протягом аналізованого періоду або в одному часовому періоді» [39, с. 120].

3.2.5 Аналізування ліквідності і платоспроможності підприємства

«Ліквідність – це здатність активів до трансформації у грошові кошти. Вона характеризується наявністю у підприємства ліквідних засобів у формі залишку грошей у касі, грошових коштів на рахунках у банку та тих елементів оборотних активів, які легко реалізуються. Ліквідність балансу визначається ступенем покриття зобов’язань підприємства такими його активами, термін

перетворення яких у готівкові грошові кошти відповідає строку погашення платіжних зобов'язань» [39, с. 121].

«Аналізування ліквідності балансу полягає у порівнянні коштів з активом, згрупованих за ступенем їхньої ліквідності та розташованих у порядку зниження міри ліквідності, з зобов'язаннями, поданими у пасиві, згрупованими за термінами їхнього погашення та розташованими в порядку збільшення цих термінів.

1 група (A1) – абсолютно ліквідні активи, що можуть бути в мінімальний термін перетворені на грошові кошти або вже є ними – грошові кошти та короткострокові фінансові вкладення;

2 група (A2) – активи, що швидко реалізуються – готова продукція, товари та дебіторська заборгованість;

3 група (A3) – активи, що повільно реалізуються – виробничі запаси, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів та інші оборотні активи;

4 група (A4) – активи, що важко реалізуються – основні засоби, нематеріальні активи, довгострокові фінансові вкладення, незавершене будівництво» [39, с. 122].

«Баланс вважають абсолютно ліквідним, якщо $A1 \geq П1$; $A2 \geq П2$; $A3 \geq П3$; $A4 \leq П4$, де: П – пасиви (відповідно – найбільш термінові зобов'язання, короткострокові пасиви, довгострокові пасиви, постійні пасиви). Експерт має враховувати, що невиконання однієї з перших трьох нерівностей свідчить про порушення ліквідності балансу. Тому якщо будь-яка з нерівностей має знак, протилежний зафіксованому в оптимальному варіанті, ліквідність балансу більшою або меншою мірою буде відрізнятися від абсолютної» [39, с. 122].

«Аналізування ліквідності також передбачає розрахунок відповідних коефіцієнтів, що дає можливість оцінити здатність підприємства своєчасно та у повному обсязі виконувати поточні зобов'язання. Розглянемо суть даних коефіцієнтів більш докладно.

Коефіцієнт поточної ліквідності (коефіцієнт покриття) – характеризує достатність оборотних активів підприємства для погашення своїх боргів і

показує, скільки грошових одиниць оборотних активів припадає на кожну грошову одиницю короткострокових зобов'язань.

Коефіцієнт швидкої (проміжної) ліквідності розраховують за більш вузьким колом оборотних активів, коли з їхньої загальної величини віднімають їхню найменш ліквідну частину – запаси.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності показує, яка частина короткострокової заборгованості може бути у випадку необхідності погашена негайно за рахунок найбільш ліквідних активів.

Коефіцієнт забезпеченості власними оборотним коштами показує, яка частина оборотних активів фінансується за рахунок власних коштів підприємства.

Коефіцієнт забезпеченості запасів і витрат власними оборотними коштами визначає, яка частина матеріальних запасів фінансується за рахунок власних коштів підприємства.

Коефіцієнт маневреності БОК характеризує частку власних оборотних коштів, яка знаходиться у формі абсолютно ліквідних активів – грошових коштів.

Коефіцієнт покриття запасів показує співвідношення величини «нормальних» джерел покриття запасів до величини запасів» [39, с. 122–123].

Для виконання експертного дослідження необхідно:

а) Заповнити табл. А 5.1 «Показники ліквідності балансу підприємства з урахуванням» і табл. А 5.2 «Розрахунок показників ліквідності підприємства» із урахуванням умов, що містить відповідна Методика [39, с. 123–124].

б) «За результатами проведених розрахунків експерт надає аналітичні висновки, у процесі складання яких слід висвітлити таке:

– оцінити ліквідність балансу досліджуваного підприємства (за результатами заповнення табл. А 5.1) як абсолютну або як таку, що тією чи іншою мірою відрізняється від абсолютної, обґрунтувати отриманий результат;

– проаналізувати, як змінюються співвідношення між групами активів і пасивів досліджуваного підприємства в динаміці, про що це свідчить та чим

обумовлено;

– розкрити економічний зміст коефіцієнтів ліквідності (за результатами заповнення табл. А 5.2) та дати відповідну інтерпретацію визначених кількісних значень показників;

– порівняти розраховані значення з нормативними (рекомендованими), установити наявність відхилень, схарактеризувати, про що це свідчить;

– проаналізувати динаміку показників ліквідності, пояснити виявлені тенденції» [39, с. 124].

3.2.6. Аналізування фінансової стійкості підприємства

«Фінансова стійкість – один з головних факторів, що впливає на досягнення підприємством фінансової рівноваги та стабільності. Тип фінансової стійкості характеризує джерела фінансування поточних запасів підприємства (див. табл. 3.2.1).

Абсолютна фінансова стійкість означає, що у підприємства достатньо власних обігових коштів для фінансування своїх поточних запасів» [39, с. 127].

Таблиця 3.1

Типи фінансової стійкості підприємства [46]

Абсолютна фінансова стійкість	Нормальна фінансова стійкість	Нестійкий фінансовий стан	Кризовий фінансовий стан
1	2	3	4
$ВOK - З \geq 0$	$ВOK - З < 0$	$ВOK - З < 0$	$ВOK - З < 0$
$ВOK + ДЗ - З \geq 0$	$ВOK + ДЗ - З \geq 0$	$ВOK + ДЗ - З < 0$	$ВOK + ДЗ - З < 0$
$ВOK + ДЗ + КК - З \geq 0$	$ВOK + ДЗ + КК - З \geq 0$	$ВOK + ДЗ + КК - З \geq 0$	$ВOK + ДЗ + КК - З < 0$
$\{1, 1, 1\}$	$\{0, 1, 1\}$	$\{0, 0, 1\}$	$\{0, 0, 0\}$

«Нормальна фінансова стійкість відображає можливість підприємства своєчасно та в повному обсязі розрахуватися із кредиторами й інвесторами. Однак такому підприємству може не вистачити грошових коштів для придбання виробничих запасів» [39, с. 127].

«Нестійкий фінансовий стан пов'язаний з порушенням

платоспроможності. Підприємство фінансує свої запаси за рахунок лише короткострокових зобов'язань і має недостатньо власного оборотного капіталу та інших постійних пасивів для забезпечення своєї поточної діяльності. Відновленню платоспроможності може сприяти додаткова емісія акцій, залучення довгострокових кредитів банків тощо» [39, с. 127].

«Кризовий фінансовий стан вказує на те, що фінансова стійкість підприємства порушена, оскільки основним джерелом фінансування його поточної діяльності виступає кредиторська заборгованість, тобто у підприємства існує висока залежність від зовнішніх короткострокових джерел фінансування [39, с. 127].

«За допомогою відносних показників фінансової стійкості підприємства визначається рівень його залежності від зовнішніх джерел фінансування. До таких показників відносять:

- *коефіцієнт автономії* (коефіцієнт концентрації власного капіталу) – характеризує частку власних коштів підприємства (власного капіталу) у загальній сумі коштів, авансованих у його діяльність. Чим вище значення цього коефіцієнта, тим більш фінансово стійким, стабільним і більш незалежним від зовнішніх кредиторів є підприємство;

- *коефіцієнт фінансової залежності* є оберненим до попереднього коефіцієнта; зростання цього показника в динаміці означає збільшення частки позикових коштів у фінансуванні підприємства, тобто втрату ним фінансової незалежності;

- *коефіцієнт фінансового ризику* показує співвідношення залучених коштів і власного капіталу; вказує скільки одиниць залучених коштів припадає на одиницю власних. Зростання показника в динаміці свідчить про посилення залежності підприємства від зовнішніх інвесторів та кредиторів, тобто про зниження фінансової стійкості і навпаки; оптимальне значення – 0,5, критичне значення – 1;

- *коефіцієнт маневреності власного капіталу* показує, яка частина власного капіталу знаходиться в обігу, тобто в тій формі, яка дає можливість

вільно маневрувати цими коштами, а яка – капіталізована; позитивним буде незначне зростання даного коефіцієнта в динаміці;

– *коефіцієнт структури покриття довгострокових вкладень* показує, яка частина необоротних активів підприємства профінансована зовнішніми інвесторами. Зростання цього показника в динаміці свідчить про посилення залежності підприємства від зовнішніх інвесторів; водночас наявність подібного фінансування є ознакою добре розробленої стратегії підприємства;

– *коефіцієнт довгострокового залучення коштів та коефіцієнт фінансової незалежності капіталізованих вкладень у сумі* дають 1 і характеризують структуру довгострокових пасивів підприємства, що складаються з власного капіталу та довгострокових зобов'язань. Зростання коефіцієнта довгострокового залучення коштів у динаміці є негативною тенденцією і означає, що з позиції довгострокової перспективи підприємство у все більшій мірі залежить від зовнішніх факторів» [39, с. 128–129].

Під час виконання експертного дослідження необхідно:

а) заповнити табл. А 6.2 «Розрахунок абсолютних показників фінансової стійкості підприємства» та табл. А 6.3 «Розрахунок показників фінансової стійкості підприємства» із урахуванням умов, що містить відповідна Методика [39, с. 129].

б) «За результатами проведених розрахунків експерт надає аналітичні висновки, під час складання яких слід висвітлити таке:

– визначити тип фінансової стійкості підприємства в динаміці (за результатами заповнення табл. А 6.2), охарактеризувати економічний зміст отриманих результатів;

– схарактеризувати джерела фінансування матеріальних оборотних активів (запасів) підприємства та визначити, як вони впливають на фінансову стійкість і незалежність підприємства;

– зробити висновки за кожним коефіцієнтом (за результатами заповнення табл. А 6.3) зважаючи на його зміст, надати відповідну економічну інтерпретацію;

- порівняти знайдені значення з рекомендованими (нормативними), визначити та інтерпретувати напрямки відхилень;
- проаналізувати динаміку розрахованих коефіцієнтів і надати рекомендації щодо підтримки або підвищення фінансової стійкості досліджуваного суб'єкта господарювання» [39, с. 129–130].

3.2.7 Аналізування ділової активності підприємства

«Одним із важливих індикаторів ефективності використання ресурсів підприємства в умовах ринку є рівень його ділової активності, який визначають із урахуванням того наскільки ефективно підприємство використовує інвестовані у його діяльність економічні та фінансові ресурси. Кількісні критерії ділової активності формують дві групи:

I група – коефіцієнти оборотності, що характеризують ефективність (інтенсивність) використання ресурсів (майна) підприємства. Їх розраховують як відношення чистого доходу від реалізації продукції до середньорічного обсягу використовуваних підприємством ресурсів. За іншою інтерпретацією, вони демонструють кількість оборотів певного виду ресурсу в досліджуваному періоді;

II група – періоди оборотності, що визначають тривалість одного обороту ресурсів (у днях), їх розраховують як результат ділення тривалості аналізованого періоду на значення відповідного коефіцієнта оборотності» [39, с. 132].

Під час проведення експертного дослідження необхідно:

а) Заповнити табл. А 7.1 «Розрахунок коефіцієнтів оборотності ресурсів підприємства» та табл. А 7.2 «Розрахунок періодів оборотності ресурсів підприємства» із урахуванням умов, що містить відповідна Методика [39, с. 132].

б) «За результатами проведених розрахунків надати аналітичні висновки. Під час їхнього складання слід надати обґрунтовані висновки про швидкість обороту активів і капіталу загалом та за окремими елементами, оцінити рівень ділової активності підприємства, виробити рекомендації щодо його

підвищення» [39, с. 132].

3.2.8 Аналізування прибутковості та рентабельності підприємств

«Зауважимо, що рентабельність демонструє ефективність фінансово-господарської діяльності підприємства та показує, скільки гривень прибутку (валового, операційного, до оподаткування, чистого) приходить на 1 грн реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), активів, власного капіталу тощо. Інформаційним забезпеченням аналізування рентабельності підприємства є форма № 1 «Баланс» та форма № 2 «Звіт про фінансові результати». До основних показників рентабельності відносять:

- *рентабельність активів (майна)* – показує, який прибуток отримує підприємство з кожної гривні, вкладеної в його активи; аналізування рентабельності активів здійснюють для оцінювання ефективності діяльності підприємства, також використовують під час вивчення попиту на продукцію;

- *рентабельність сукупного капіталу*, має економічну інтерпретацію, аналогічну попередньому показнику; значення цього коефіцієнта цікавить, насамперед, інвесторів;

- *рентабельність власного капіталу*, цей показник має значення, насамперед, для наявних та потенційних власників і акціонерів, що показує, який прибуток приносить кожна інвестована власниками грошова одиниця;

- *валова рентабельність реалізованої продукції* – цей показник відображає ефективність виробничої діяльності підприємства, а також ефективність політики ціноутворення;

- *операційна рентабельність реалізованої продукції* – цей коефіцієнт показує рентабельність підприємства після вирахування затрат на виробництво і збут товару;

- *чиста рентабельність реалізованої продукції* відображає відношення чистого прибутку до розміру виручки від реалізації продукції підприємства, якщо показник операційної рентабельності залишається незмінним, а показник чистої рентабельності знижується, то це може свідчити або про збільшення фінансових витрат і отримання збитків від участі в капіталі інших підприємств,

або про підвищення суми сплачених податкових платежів;

– *валова рентабельність основної діяльності* дає змогу визначити, скільки копійок валового прибутку, який створюється в процесі реалізації продукції, формує 1 грн витрат виробничої собівартості;

– *рентабельність операційної діяльності* свідчить про ефективність операційних витрат підприємства та відображає суму прибутку, отриману в розрахунку на 1 грн цих витрат» [39, с. 134–135].

Для виконання експертного дослідження необхідно:

а) заповнити табл. А 8.1 «Розрахунок показників рентабельності підприємства» із урахуванням умов, що містить відповідна Методика [39, с. 136].

б) «За отриманими результатами експерту необхідно сформувати аналітичні висновки та звернути увагу на таке:

– якою є динаміка показників рентабельності та як вона характеризує ефективність діяльності суб'єкта господарювання за різними напрямками;

– особливу увагу слід звернути на показники рентабельності власного капіталу та рентабельності основної діяльності;

– оцінити загальний рівень рентабельності та прибутковості функціонування досліджуваного суб'єкта господарювання;

– негативною вважається тенденція зменшення значення показників рентабельності» [39, с. 136].

3.2.9 Комплексне оцінювання фінансового стану підприємств

«Оцінювання ймовірності банкрутства підприємства здійснюється найчастіше за моделлю Е. Альтмана, моделлю Романа Ліса та моделлю Г. Спрінгейта. Вбачаємо за доцільне розглянути детально кожен модель.

Ймовірність банкрутства підприємства за моделлю Е. Альтмана визначають із використанням формули:

$$Z = 0,717 X_1 + 0,847 X_2 + 3,107 X_3 + 0,42 X_4 + 0,995 X_5, \quad (3.9)$$

де X_1 – відношення чистого оборотного капіталу до суми активів;

X_2 – частка формування активів за рахунок нерозподіленого прибутку;

X_3 – рентабельність активів, розрахована за прибутком до виплати відсотків і податків;

X_4 – коефіцієнт співвідношення акціонерного капіталу та зобов'язань;

X_5 – коефіцієнт оборотності активів» [39, с. 137].

Розрахунок коефіцієнтів здійснюють на підставі даних фінансової звітності підприємства за наступними формулами:

$$X_1 = (\text{ряд.1195} - \text{ряд.1695}) \text{ ф.1} / \text{ряд. 1300 ф.1}$$

$$X_2 = \text{ряд.1420 ф.1} / \text{ряд. 1300 ф.1}$$

$$X_3 = (\text{ряд.2290} + \text{ряд.2250}) \text{ ф.2} / \text{ряд. 1300 ф.1}$$

$$X_4 = \text{ряд.1495 ф.1} / (\text{ряд. 1595} + \text{ряд. 1695} + \text{ряд. 1700}) \text{ ф.1}$$

$$X_5 = \text{ряд.2000 ф.2} / \text{ряд. 1300 ф.1}$$

Рівень ймовірності банкрутства за моделлю *Е. Альтмана* визначається із урахуванням наступного:

1) якщо $Z < 1,23$, то ймовірність банкрутства дуже висока, підприємство є практично неспроможним (банкрутом);

2) $1,23 < Z < 2,89$ (зона невизначеності) – ймовірність банкрутства досить висока;

3) $Z > 2,89$ – ймовірність банкрутства дуже низька [39, с. 137; 30, с. 4].

«Модель Романа Ліса для оцінювання фінансового стану підприємства з погляду ймовірності його банкрутства виглядає таким чином:

$$Z = 0,063 X_1 + 0,092 X_2 + 0,057 X_3 + 0,001 X_4, \quad (3.2.9.2)$$

де X_1 – відношення обігового капіталу до суми активів;

X_2 – відношення прибутку від продажів до суми активів;

X_3 – відношення нерозподіленого прибутку до суми активів;

X_4 – відношення власного капіталу до позикового.

Граничне значення становить 0,037. Чим більшим є значення Z , тим вища

платоспроможність підприємства.» [39, с. 138].

Порядок розрахунку показників моделі Романа Ліса проводиться на підставі наступних формул розрахунку:

$$X_1 = \text{ряд.1195 ф.1} / \text{ряд. 1300 ф.1}$$

$$X_2 = \text{ряд.2190 ф.1} / \text{ряд. 1300 ф.1}$$

$$X_3 = \text{ряд.1420 ф.2} / \text{ряд. 1300 ф.1}$$

$$X_4 = \text{ряд.1495 ф.1} / (\text{ряд. 1595} + \text{ряд. 1695} + \text{ряд. 1700}) \text{ ф.1}$$

«Модель Г. Спрінгейта має такий вигляд:

$$Z = 1,03 A + 3,07 B + 0,66 C + 0,4 D, \quad (3.10)$$

де: А – відношення робочого капіталу до загальної вартості активів;

В – відношення оподаткованого прибутку і відсотків до загальної вартості активів;

С – відношення оподаткованого прибутку до короткотермінової заборгованості;

Д – відношення обсягу продажів до загальної вартості активів.

Якщо $Z < 0,862$, то підприємство вважають потенційним банкрутом, за показника Спрінгейта більшого за 0,862, підприємство можна вважати таким, що функціонує нормально» [39, с. 138–139].

Порядок розрахунку показників, що використовують у моделі Г. Спрінгейта проводиться на підставі наступних формул розрахунку:

$$A = (\text{ряд.1195} - \text{ряд.1695}) \text{ ф.1} / \text{ряд. 1300 ф.1}$$

$$B = (\text{ряд.2290} + \text{ряд.2250}) \text{ ф.2} / \text{ряд. 1300 ф.1}$$

$$C = \text{ряд. 2290 ф.2} / \text{ряд. 1695 ф.1}$$

$$D = \text{ряд.2000 ф.2} / \text{ряд. 1300 ф.1}$$

«В ході дослідження експерту необхідно:

а) скласти таблиці з показниками фінансової звітності, необхідними для розрахунку коефіцієнтів, що входять до складу дискримінантних моделей за трьома моделями почергово, для двох років, окремо для кожної моделі в яких розрахувати значення коефіцієнтів, необхідних для визначення інтегрального

показника ймовірності банкрутства досліджуваного підприємства, та безпосередньо інтегральний показник ймовірності банкрутства для кожної з моделей;

б) надати аналітичні висновки про імовірність втрати підприємством платоспроможності й настання його банкрутства та порівняти результати, отримані з використанням різних моделей» [39, с. 139].

«Слід акцентувати, що під час виконання судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств експерт має обґрунтовувати свої висновки показниками фінансової діяльності підприємств порядок розрахунку яких передбачено затвердженими нормативними документами, серед яких:

- Методика аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки, затверджена наказом Міністерства фінансів України № 170 від 14.02.2006,

- Порядок проведення оцінки фінансового стану потенційного бенефіціара інвестиційного проекту, реалізація якого передбачається на умовах фінансової самоокупності, а також визначення виду забезпечення для обслуговування та погашення позики, наданої за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій, обслуговування якої здійснюватиметься за рахунок коштів бенефіціара, затверджений наказом Міністерства фінансів України 14.07.2016 № 616,

- Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджені наказом Міністерства економіки України 19.01.2006 № 14 (у редакції наказу Міністерства економіки України 26.10.2010 N 1361)» [39, с. 139–140].

Інші показники, наявні у загальній теорії фінансового аналізу, можуть розраховуватись для виконання допоміжної функції. Приклади проведення судової економічної експертизи з питань комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств наведені у Додатку Г.

3.3 Організаційні заходи забезпечення ефективної протидії економічній злочинності під час проведення судових економічних експертиз з питань фінансово-господарської діяльності підприємств

Протидія злочинам у сфері економіки є важливим напрямом протидії злочинності в цілому. Загальновизнаним є значення в цій сфері кримінології, як складової соціально-правової науки вивчаючої злочинність, її причини та умови, стан, структуру та динаміку, особу злочинця, шляхи та засоби запобігання злочинності [12, с. 10]. Водночас увага методам і засобам такої діяльності приділялась вченими інших прикладних галузей юридичних знань, серед яких не останнє місце посідає криміналістика й судова експертиза. Криміналістичну теорію протидії злочинам навіть із урахуванням напрацювань вчених складно віднести до тих, що повністю сформовані, особливо це проглядається у сфері економічної злочинності. У криміналістичному сенсі протидія злочинності є родовим поняттям як позначення сфери дослідження прикладних заходів за допомогою криміналістичних прийомів, методів і засобів, які мають бути відповідним чином взаємопов'язані між собою для чого потрібен відповідний процес організації.

Слід зазначити, що семантичне тлумачення поняття «організовувати» є досить широким і має кілька значень, а саме: «створювати, засновувати що-небудь, залучаючи до цього інших, спираючись на них»; «здійснювати певні заходи громадського значення, розробляючи їх підготовку і проведення»; «забезпечувати, влаштовувати що-небудь, вишукуючи для цього необхідні можливості»; «згуртовувати, об'єднувати кого-небудь з певною метою»; «чітко налагоджувати, належно впорядковувати що-небудь» [40, с. 740]. Водночас, «організація будь-якого виду діяльності є неодмінною умовою її здійснення з метою виконання завдань, які ставляться перед суб'єктами такої діяльності» [1, с. 332].

Як вбачається з преамбули Закону України «Про судову експертизу»,

основною метою судово-експертної діяльності є забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки й техніки [38]. При цьому, Радою Європейського Союзу визначено, що криміналістика є невід'ємною частиною судової системи, а висновки судових експертиз мають важливе значення для забезпечення справедливості [51, с. 6]. З цього приводу

М. В. Даньшин справедливо зауважує, що висновки судових експертів у переважній кількості кримінальних проваджень та інших випадках судочинства виконують функцію найважливіших доказів, без яких вирішити певну справу досить складно. Водночас професор зазначає, що це стосується не тільки кримінального судочинства, а навіть будь-якого правового конфлікту в цивільній, господарській, адміністративній площині – сьогодні складно вирішити спір без залучення спеціальних знань [9, с. 50]. Такої ж позиції дотримується й А. О. Купріянова, яка, розглядаючи актуальні питання проведення судових експертиз у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану в Україні, вказує, що діяльність із розслідування кримінальних правопорушень за сучасних умов ще більше потребує використання спеціальних знань у різних формах, до головної з яких належить проведення судових експертиз [28, с. 128].

Слід підтримати також твердження І. В. Пашинської, яка наголошує що «теперішня криміногенна ситуація в державі вимагає удосконалення заходів, спрямованих на нейтралізацію дії чинників, які зумовлюють організовану злочинність у сфері саме господарської діяльності, та яка відзначає, що підвищення ефективності боротьби з нею є одним із найважливіших завдань, що впливає з оцінки сучасної кримінальної ситуації в країні» [32, с. 38]. Вважаємо, що невід'ємною складовою механізму забезпечення економічної безпеки держави є судова економічна експертиза, оскільки її ефективне застосування сприяє мінімізації ризиків фінансових правопорушень, підвищенню відповідальності суб'єктів господарювання, покращенню фінансового контролю та забезпеченню стабільного економічного розвитку

країни [5, с. 1305].

Сьогодні питання фінансово-економічної безпеки набули особливої актуальності, адже від їх вирішення буде залежати доля України не тільки в економіці, але й у свідомості людей [44, с. 397]. Оскільки фінансово-господарські злочини є однією з найбільших загроз для економічної стабільності України, а протидія їм вимагає нових підходів та інструментів, можна впевнено стверджувати, що судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємств відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості та є вкрай необхідним заходом для забезпечення сучасної економічної безпеки держави та для протистояння економічній злочинності. Незаперечливе значення у цій протидії має судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємств, яка забезпечує всебічне аналізування фінансових операцій і діяльності суб'єктів фінансово-господарської діяльності [5, с. 1306].

Саме правопорушення у сфері господарської діяльності підприємств окремі науковці вважають центральною ланкою злочинів у сфері економічної діяльності. Так, В. Я. Тацій під господарським злочином пропонує розуміти «вчинене приватною або службовою особою у сфері господарської діяльності навмисне або необережне діяння (дія або бездіяльність), що завдає істотної шкоди системі господарювання» [42, с. 18].

На думку шведського вченого Бу Свенсона, економічний злочин це «каране діяння; триваюче; систематичне; корисливого характеру; здійснюване в межах господарської діяльності, яка становить саму основу цього діяння. До економічної злочинності не належить організована злочинність і майнові злочини традиційного характеру, які вчиняються окремими особами, якщо ці злочини не мають ніякого зв'язку з господарською діяльністю. При цьому, усю сукупність конкретних злочинів, що вчиняються у сфері економіки можна поділити:

– з одного боку, – на злочини, що вчиняються в сфері суспільного виробництва (промислове виробництво, сільське господарство, постачання,

сфера послуг та ін.);

– з іншого боку, – на злочини, що вчиняються у сфері економічних відносин між окремими громадянами» [19, с. 36, 40].

«Специфіка злочинів у сфері господарської діяльності полягає в тому, що вони не лише скоюються у зв'язку чи в процесі функціонування економічних відносин, а й завдають економіці збитку. Це може виражатись або у прямому зменшенні наявного фонду матеріальних цінностей державного, колективного, приватного власника, або в порушенні функціонування окремих господарських галузей чи господарських процесів, або в ускладненні реалізації соціально-економічних програм тощо» [32, с. 77].

Оскільки нестабільний стан економіки країни, посилений світовою фінансовою кризою, що спостерігається останніми роками, негативно позначився на діяльності багатьох підприємств [6, с. 89]. Крім того, воєнне положення в Україні загостило проблеми пов'язані із злочинністю у сфері господарської діяльності. Досліджуючи стан злочинності у сфері господарювання варто звернути увагу на динаміку офіційної статистики.

Результати аналізування статистичних даних щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні за період з 2019 року по лютий 2025 року дозволили виявити певні тенденції та зміни в економічній злочинності. За даними Офісу Генерального прокурора (далі – ОГП), у період з 2019 по 2021 роки кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності залишалася відносно стабільною, з незначними коливаннями в межах 5...7 тисяч випадків щорічно. Це відповідало середнім показникам попередніх років і свідчить про стабільність економічної ситуації та контролюючих органів [36].

Слід зазначити, що з 2020 року в Україні введено інститут кримінальних проступків, що вплинуло на класифікацію правопорушень. У сфері господарської діяльності більшість правопорушень залишаються класифікованими як злочини, оскільки вони передбачають значну шкоду економіці. Кримінальні проступки в цій сфері зустрічаються рідше і стосуються

менш тяжких порушень. При цьому кількість зареєстрованих кримінальних проваджень у сфері господарської діяльності за 2020 рік складала 5342, за 2021 рік вона незначно збільшилась на 2,4% й складала 5468 [41].

З початком військової агресії РФ у 2022 році, ресурси правоохоронних органів були переорієнтовані на забезпечення національної безпеки та оборони, що призвело до зменшення уваги до економічних правопорушень, ускладнились й самі процеси їх реєстрації та обліку. В результаті, у 2022 році спостерігається значне зниження кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. За даними ОГП, у 2022 році було зареєстровано 3 414 таких правопорушень, що на 37,6 % менше порівняно з попереднім роком (у 2021 році – 5468). У 2023 році кількість кримінальних проваджень у сфері господарської діяльності зросла на 41,8 % та склала 4840, у 2024 році – 5139 (динаміка у порівнянні з попереднім роком – 6,2%). Загалом, же, за даними дашборду, у 2024 році кількість ідентифіковані ОГП кримінальних правопорушень, що стосуються бізнесу складала 6500 [41; 10; 5, с. 1307].

Таким чином, результати аналізування статистичних даних щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні за період 2019–2025 років дозволили виявити тенденції та вплив зовнішніх факторів, таких як військові дії, на економічну злочинність. Водночас, динаміка останніх років говорить про адоптацію злочинності до воєнного стану в країні та поступове її зростання. Тому, на нашу думку, формування ефективної системи запобігання кримінальним правопорушенням в сфері господарської діяльності у майбутньому та зменшення статистичного показнику скоєних правопорушень у даній сфері, неможливе без ефективної роботи судових експертів-економістів і правоохоронних органів. Це обумовлено тим, що процес доказування є провідним етапом під час розслідування кримінальних злочинів економічного спрямування, а призначення судової економічної експертизи є обов'язковим і вкрай необхідним заходом для досягнення істини по справі, встановлення винних осіб і притягнення їх до відповідальності [5,

с. 1307].

Організація розслідування злочинів, пов'язаних з фінансово-господарською діяльністю підприємств, у широкому розумінні залежить не тільки від органів, що безпосередньо здійснюють розслідування, а й від партнерських взаємовідносин з іншими суб'єктами протидії злочинності. Науковці наголошують, що зміст партнерських заходів розкривається у «співпраці за згодою» для «виграшу всіх», тобто всіх тих, хто вирішує конкретні завдання в процесі досягнення спільних цілей і мети в найширшому спектрі активності людей під час вирішення політичних, соціальних, економічних, наукових, освітніх, педагогічних, природоохоронних, інформаційно-комунікаційних й інших значимих для всього суспільства завдань за цілями його соціального й економічного розвитку [47, с. 27]. Такий зміст партнерства як найкраще вписується у загальний цільовий контекст даного дисертаційного дослідження.

Як влучно зазначає Н. М. Ткаченко, суб'єкти судово-експертної діяльності, в межах кримінального провадження зобов'язані забезпечити своєчасне та належне надання допомоги в частині застосування спеціальних знань заради вирішення проміжних тактичних завдань досудового розслідування та судового провадження, щоб забезпечити ефективність і результативність кримінального провадження в цілому. Науковиця наголошує, що саме у наданні консультаційної допомоги під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, проведенні судових експертиз, роз'ясненні окремих положень, що потребують наявності певних спеціальних знань, у межах допиту тощо, полягає зміст діяльності суб'єктів судово-експертної діяльності [43].

Схожій позиції дотримується й С. О. Козуб, який наголошує, що на етапі формування експертного завдання, важливе значення має попереднє консультування особи або органу, що бажає призначити експертизу, з експертами під час якого з'ясовуються основні мотиви необхідності проведення експертизи. Після цього замовник має змогу сформулювати питання, які треба

поставити на вирішення експерту відповідно до ситуації, що склалася та одержати консультацію щодо відповідного переліку об'єктів досліджень, які слід надати судовому експерту [22, с. 485–486].

Погоджуючись з науковцями, водночас хочемо зауважити, що подібна взаємодія з надання консультативної допомоги, в тому числі й надання рекомендацій для проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, не можуть виходити за межі спеціальних знань судового експерта-економіста та повинні вибудовуватись з дотриманням принципів конфіденційності.

Зауважимо, що у сучасній теорії та практиці функціонування правоохоронної системи України для відображення організації спільних заходів у вирішенні завдань, пов'язаних із розкриттям і розслідуванням економічних злочинів у сфері фінансово-господарської діяльності підприємств використовується поняття «взаємодія». Так автори колективної монографії «Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти)» стверджують, що «взаємодія судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності, розроблення та реалізації профілактичних рекомендацій, підготовлених за матеріалами судових експертиз, розуміється як спільна, узгоджена діяльність, спрямована на підвищення ефективності та якості профілактичної роботи щодо попередження правопорушень шляхом використання спеціальних знань співробітників експертних установ для розроблення профілактичних пропозицій та успішної їх реалізації» [50, с. 105].

Зауважимо, що за такого підходу в контексті судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств мова буде йти про узгоджену діяльність спрямовану на підвищення ефективності та якості профілактичної роботи щодо попередження правопорушень пов'язаних з фінансово-господарською діяльністю підприємств та організацій, шляхом використання спеціальних знань судових експертів-економістів для розроблення профілактичних пропозицій та успішної їх реалізації у виконанні

судових економічних експертиз за спеціальністю 11.2 – «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств й організацій». Водночас чинне законодавство не містить чіткого нормативного визначення цього терміну, що створює необхідність у його глибокому науковому аналізованні.

Загалом, категорія «взаємодія» є однією із категорій пізнання й нерозривно пов'язана з такими засадничими категоріями як рух, простір, час, структура. Крім того, вона «відображає процеси дії різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, зміну стану, взаємоперехід і визначається як процес інтеграційної діяльності суб'єктів. Науковці вказують, що сутність взаємодії полягає в нерозривності прямої і зворотної дій, органічному поєднанні змін суб'єктів, що впливають один на одного. Ця категорія є цілісною, внутрішньо диференційованою, саморозвиваючою системою. Таке розуміння взаємодії передбачає взаємну зміну керуючих та керованих дій, переконує в необхідності розгляду змін взаємодіючих суб'єктів і самого процесу взаємодії як зміни її станів» [48, с. 25–26].

Схожих міркувань притримується й Р. З. Голобутовський, вважаючи взаємодію «однією із основних категорій філософії, що відображає процеси впливу різноманітних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і зміну стану або взаємоперехід, а також породження одним суб'єктом іншого (динамічний зв'язок між суб'єктами» [3, с. 45].

«Фундаментальне значення категорії «взаємодія» для філософії і наукового знання зумовлюється тим, що вся людська діяльність у реальному світі, практика, саме наше існування і відчуття його реальності (неілюзорності) ґрунтуються на різноманітних, передусім предметних, взаємодіях, які людина здійснює та використовує як засіб пізнання, знаряддя дії і спосіб організації буття» [45, с. 77–78]. Поряд із цим, з погляду соціологів феномен «взаємодія» визначається як:

– процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів одне на одного, що породжує причинну обумовленість їх дій і взаємозв'язок; цей процес потребує активності та взаємної спрямованості дій тих людей, які

беруть у ньому участь;

– взаємний обмін діями, організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності;

– обмін почуттями, ідеями, вольовими імпульсами [21, с. 373].

«На відміну від філософського та соціологічного підходів до визначення поняття «взаємодія», які описують її в загальнотеоретичному розумінні, перед представниками юриспруденції постає складніше та практичніше завдання – структурування та обмеження таких взаємовідносин у правовому полі. Така постановка питання актуалізується В. Навроцьким, який зазначає: взаємодія структурується нормами, що певною мірою направляють і обмежують вибір засобів для досягнення відповідних цілей, причому важливо брати до уваги те, як породжуються правила поведінки, в яких умовах функціонують норми та цінності, як вони наділяються значеннями в ході самої діяльності» [31].

Водночас, на нашу думку, взаємодія суб'єктів судово-експертної діяльності з іншими суб'єктами протидії злочинності, зокрема з проблемних питань щодо фінансово-господарської діяльності підприємств, є складним процесом, що базується не тільки на філософсько-соціальних і нормативних аспектах, але й має враховувати комунікаційну складову, що є тим базисом на якому будуються будь-які взаємовідносини. Адже як слушно зауважує Н. М. Ткаченко, модель ефективної комунікативної діяльності суб'єктів судово-експертної діяльності в системі експертного забезпечення кримінального провадження реалізується, насамперед, через організацію безпосередньої та опосередкованої взаємодії з усіма учасниками цієї діяльності та обов'язково має будуватись на принципах відкритості, доступності, безперервності взаємного інформування, самоосвіти тощо [43]. Таким чином, можна зробити висновок, що в основі будь-якої взаємодії лежить комунікація між її учасниками.

Сучасний термін «комунікація» походить від латинського слова «communicatio» – єдність, передача, з'єднання та повідомлення. Цей термін пов'язаний із дієсловом «communico», що означає робити спільним,

повідомляти або з'єднувати, і має корінь у слові «communis» – «спільний». В українській мові цьому поняттю відповідають слова «сполучатися», «спілкуватися», «спілка», «спільнота» та «спілкування». Усі вони виокремлюють ідею єдності, об'єднання та зв'язку між людьми чи групами в межах спільноти.

В енциклопедичному словнику з державного управління «комунікація» визначається як «передача і прийом інформації, наказів, емоцій, джерело життєвої сили будь-якої організації, оскільки одна з найважливіших цілей комунікацій полягає в тому, щоб здійснювати субординацію та координацію різноманітних елементів організації» [13, с. 330].

Комунікація переважно визначається як «процес соціальної взаємодії за допомогою інформаційних повідомлень» [24, с. 7], які мають на меті інформувати, мотивувати, пропонувати, переконувати, сповіщати тощо. Такий захід з обміну інформацією є ключовим для людського суспільства, оскільки він сприяє встановленню інформаційних зв'язків та порозумінню між його суб'єктами. Таким чином, за допомогою комунікаційних заходів не лише передається інформація, а й об'єднуються люди, відображаючи спільність і взаємодію один з одним [14, с.34].

Щодо цього К. М. Майстренко влучно зазначає, що «інформація» та «комунікація» є взаємопов'язаними термінами. Дослідниця також стверджує, що «поняття «комунікація», в аспекті соціальної взаємодії, являє собою обмін думками, ідеями, відомостями, що передаються від одного носія до іншого за допомогою знаків, зафіксованих на матеріальних носіях» [29, с. 95].

О. Б. Коротич, яка визначає комунікацію як процес спілкування та обміну інформацією, її змістовим значенням, між двома або більшою кількістю людей. Цікавим є твердження науковиці, що «на відміну від комунікації комунікативна діяльність є цілеспрямованою діяльністю із забезпечення умов для здійснення комунікативного процесу, підвищення його ефективності, налагодження зворотного зв'язку, аналізування результативності комунікацій і розробки заходів щодо удосконалення наступних комунікативних акцій (комунікативних

процесів та окремих дій, з яких вони складаються)» [26, с. 10]. Свого часу розглядаючи ідентичність термінів «комунікативний» та «комунікаційний» Л. М. Гуменецька визначала термін «комунікативний» як такий, що стосується спілкування за допомогою мови, а «комунікаційний» – передача повідомлення якогось змісту, наявного в думці» [8, с. 123].

Інші науковці виокремлювали таке поняття як «комунікаційний потенціал» (або «комунікаційна спроможність») під яким пропонували розуміти здатність людини або установи ефективно комунікувати та досягати поставлених цілей і завдань. Дане поняття включає в себе здатність говорити, слухати, розуміти та задовольняти потреби громади. «Комунікаційний потенціал (або «комунікаційна спроможність) держустанови» (а отже й державних судово-експертних установ) означає сукупність наявних людських, технічних, адміністративних та фінансових ресурсів, необхідних для виконання комунікаційних завдань. Розвиток же комунікаційного потенціалу вони визначають як «зміцнення навичок, компетенцій і здібностей людей або установ задля ефективного спілкування, донесення повідомлень і досягнення поставлених цілей» [25, с. 27].

Зазначимо, що основними напрямками налагодження та реалізації комунікативної спроможності суб'єктами судово-експертної діяльності є:

- «організація взаємодії суб'єктів судово-експертної діяльності з органами досудового розслідування, судом (суддею);
- організація взаємодії суб'єктів судово-експертної діяльності між собою;
- організація співпраці суб'єктів судово-експертної діяльності, наскільки це можливо, з під експертною особою;
- організація взаємодії суб'єктів судово-експертної діяльності з іншими суб'єктами експертного забезпечення кримінального провадження» [43].

Комунікативний потенціал суб'єктів судово-експертної діяльності буде ефективним в тому випадку, коли вдасться в повному обсязі досягти поставлених цілей і завдань, яким є:

- «виконання своїх професійних обов'язки в частині своєчасного та

якісного консультування суб'єктів, що здійснюють кримінальне провадження;

– надання інформативної допомоги під час збору доказів;

– проведення судової експертизи та оформлення висновку експерта як допустимого належного доказу в кримінальному провадженні;

– роз'яснення методик виконання судових експертиз та певних аспектів механізму кримінального правопорушення, що потребують спеціальних знань» [43].

Розглядаючи сучасний стан економіки України вчені визначають його як досить складний і нестабільний, що посилюється досить високим показником злочинності в економічній сфері пов'язаним із порушеннями у фінансово-господарській діяльності підприємств. Нинішній стан криміногенної ситуації в державі, як зазначає І. В. Пашинська, «свідчить про необхідність удосконалення заходів, спрямованих на нейтралізацію дії чинників, що зумовлюють організовану злочинність у сфері господарської діяльності. Тому підвищення ефективності боротьби з нею є одним із найважливіших завдань, що впливає з оцінки сучасної кримінальної ситуації в країні» [32, с. 38].

Переконані, що налагодження та реалізація комунікативної спроможності для ефективного вирішення проблемних завдань у сфері судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, потребує реалізації низки заходів, серед яких:

1) «створення єдиної інформаційної платформи для обміну даними між експертами, слідчими та суддями, що дозволить зменшити кількість непорозумінь і затримок;

2) регулярне проведення спільних нарад і круглих столів для обговорення зазначених проблемних питань та обміну досвідом і розробки спільних рішень;

3) уніфікація стилю мовлення, термінології та форматів документів для полегшення взаєморозуміння;

4) своєчасне інформування суб'єктів такої комунікації про зміни законодавства в даній сфері через внутрішні бюлетені або електронні

листи» [7];

5) «вдосконалення системи електронного документообігу для збільшення ефективності автоматизації процесів та підвищення оперативності обміну інформацією;

6) сприяння формуванню єдиної професійної культури взаємодії шляхом проведення міжвідомчих навчань і тренінгів за даною тематикою;

7) налагодження регулярного зворотного зв'язку для покращення діалогу між учасниками, виявлення слабких місць та усунення недоліків шляхом запровадження механізму оцінювання якості комунікації;

8) розробка методичних рекомендацій, видання наукових посібників і розробка методичних рекомендацій щодо міжсуб'єктної взаємодії, що допоможуть новим працівникам краще орієнтуватися у проблемних питаннях судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств;

9) формування онлайн- та офлайн-об'єднань для постійного професійного спілкування та обміну досвідом з проблемних питань що виникають під час призначення та проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств та для стимулювання взаємної поваги та конструктивності у спілкуванні між сторонами;

10) публікація успішних кейсів співпраці для мотивації та навчання на прикладі реальних ефективних механізмів спільного вирішення проблем;

11) інтеграція національних і міжнародних баз даних для обміну доказовою інформацією з єдиним доступом до необхідної інформації всіх залучених сторін» [7].

Слід зауважити, що на важливість комунікативної взаємодії на міжнародному рівні вказують й результати проведеного в рамках дисертаційної роботи анкетування (рис. 3.9, Додаток Б1, Б2).

Чи вважаєте Ви достатнім існуючий рівень взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами?

204 відповіді

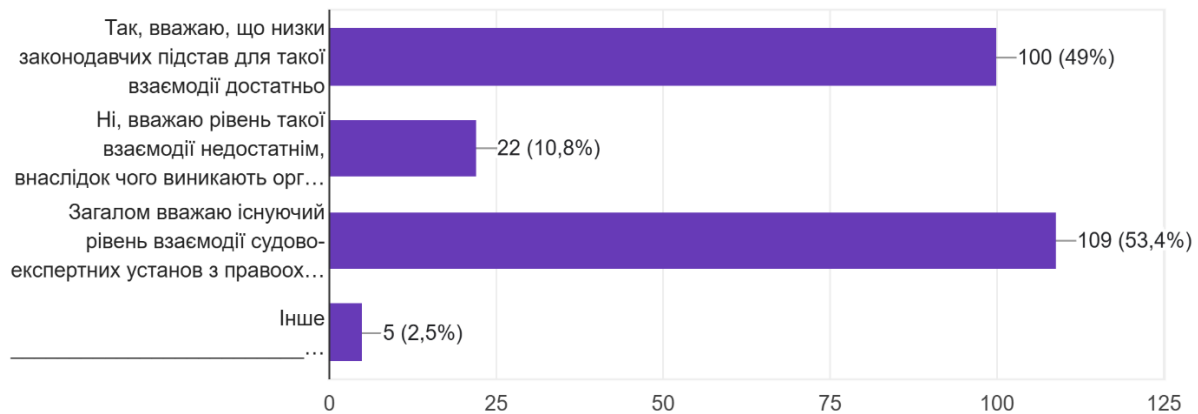

Рис. 3.9 Результати анкетування щодо достатності рівня взаємодії між СЕУ з правоохоронними органами

«Наголосимо, що наведений вище перелік не є вичерпним, оскільки такі й інші заходи допоможуть суттєво підвищити ефективність комунікації між усіма учасниками судово-експертної діяльності, що, в свою чергу, сприятиме забезпеченню ефективної протидії економічній злочинності під час проведення судових економічних експертиз з питань фінансово-господарської діяльності підприємств і підвищенню якості висновків експерта та своєчасності їх надання» [7].

Слід також зазначити, що інституційна взаємодія передбачає не лише комунікацію між органами досудового розслідування, судом, експертними установами та експертами, але й активну участь інститутів громадянського суспільства. Орієнтація на діалог із суспільством, відкритість і прозорість, а також формування довіри громадян до органів державної влади є ключовими характеристиками ефективного управління в державі. Взаємодія з громадськістю виступає важливою частиною діяльності державних інституцій, адже вона:

- забезпечує механізм отримання зворотного зв'язку між учасниками

процесу;

- дозволяє враховувати громадську думку щодо реалізації державної політики в тій чи іншій галузі господарювання;
- гарантує відкритість у функціонуванні органів влади в умовах сьогодення.

«Вважаємо, що забезпечення інституційної взаємодії з громадськістю — це важливий крок до демократизації та зміцнення довіри до системи експертного правосуддя. Виходячи із наведеного вище, пропонуємо визначити такі рівні співпраці:

- 1) рівень інтеграційної взаємодії, який включає партнерство;
- 2) рівень комунікативної спроможності, що виявляється в інформуванні, консультуванні та діалозі;
- 3) рівень інституційної взаємодії, який включає взаємодію з громадськістю» [7].

Сучасне розуміння доцільності використання таких форм співпраці приходить із усвідомленням їх соціально-економічної доцільності, яка проявляється в покращенні ефективності й результативності спільної діяльності її учасників. Водночас переконані, що наведені форми співпраці можуть застосовуватися й на кількох рівнях їх взаємодії одночасно. Як приклад можна навести організацію та проведення низки заходів серед яких не останнє місце посідають такі, як:

- «проведення круглих столів з питань судово-експертної діяльності — може використовуватись як інформування учасників із напрямів вирішення проблемних питань; водночас під час такого інформування інші суб'єкти, у ході дискусії, можуть отримати певного роду консультації з питань поліпшення своєї діяльності; відкривається додаткова можливість діалогу із громадськістю;
- підписання двосторонніх угод між державними та зарубіжними судово-експертними установами дає можливість не лише мати тісні партнерські зв'язки, але й інтегрувати зарубіжний досвід у вітчизняну експертну практику тощо» [7].

«Одним із кроків на шляху до покращення співпраці між усіма суб'єктами на кожному з рівнів взаємодії може стати оцінка ефективності заходів на кожному з рівнів такої співпраці, для чого доцільно розробити індексну модель, яка б будувалася на оцінюванні кожного рівня за певними коефіцієнтами (К). Переконані, що загальна інтегральна формула може мати такий вигляд:

$$IEB=(K_i * W_i)+(K_k*W_k)+(K_n*W_n), \quad (3.11)$$

де: IEB – загальний індекс ефективності взаємодії;

K_i – коефіцієнт інтеграційної взаємодії;

K_k – коефіцієнт комунікативної спроможності;

K_n – коефіцієнт інституційної взаємодії;

W – ваговий коефіцієнт кожного рівня (розподіляється залежно від пріоритету, наприклад, по 0,33 або з акцентом на актуальність)» [7].

«Розглянемо кожний із наведених коефіцієнтів окремо.

$$K_i = (P + E + T) / 3, \quad (3.12)$$

де: P – кількість підписаних партнерських угод з іншими установами (бальна шкала: 0...5);

E – кількість впроваджених іноземних практик чи спільних проєктів (бальна шкала: 0...5);

T – участь у міжнародних конференціях, проєктах, обмінах (бальна шкала: 0...5).

$$K_k = (I + C + D) / 3, \quad (3.13)$$

де: I – рівень інформування (кількість публікацій, брифінгів, звітів – бальна шкала: 0...5);

C – кількість проведених консультацій, тренінгів, методичних сесій (бальна шкала: 0...5);

D – наявність ефективного зворотного зв'язку, відкритого діалогу (опитування, круглі столи – бальна шкала: 0...5).

$$K_n = (G + A + R) / 3, \quad (3.14)$$

де: G – участь громадських організацій у обговоренні проблемних питань експертного забезпечення на секціях (бальна шкала: 0...5);

A – відкритість до взаємодії (участь у обговоренні проблемних питань експертного забезпечення на профільних конференціях тощо – бальна шкала: 0...5);

R – кількість запроваджених рекомендацій від громадськості (бальна шкала: 0...5)» [7].

«Під час розгляду результатів оцінювання ефективності заходів на різних рівнях слід враховувати, що інтерпретація балів може бути наступною:

0...1,5 – низький рівень ефективності;

1,6...3,0 – середній рівень ефективності;

3,1...4,5 – високий рівень ефективності;

4,6...5,0 – максимально ефективна взаємодія (співпраця)» [7].

«Наведений підхід дозволяє об'єктивно аналізувати динаміку комунікаційної взаємодії, впроваджувати коригуючі заходи та приймати ефективні стратегічні рішення для вирішення поставленої мети. Водночас варто звернути увагу, що розробка специфічних коефіцієнтів та формул для оцінювання ефективності комунікативних взаємодій буде вимагати адаптації до конкретного контексту та потреб за певних часових обставин, тому рекомендується використовувати наведену індексну модель як основу для подальшої розробки та адаптації відповідних методик» [7].

Висновки до розділу 3

3.1. Визначено, що судова економічна експертиза є важливим

інструментом аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств у процесі судового провадження, що допомагає виявити можливі правопорушення, оцінити фінансовий стан суб'єктів господарювання та відповісти на питання щодо розмірів матеріальної шкоди, а тому вона потребує належного процесуального та організаційного забезпечення. Встановлено, що вона призначається тільки у разі реальної необхідності в спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, які входять до предмету доказування. Аналізування нормативно-правових актів доводить, що організація призначення та проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств базується на низці процесуальних вимог нормативно-правових актів якими регулюється судова експертиза

Зроблено висновок, що використання спеціальних економічних знань під час проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств можуть бути необхідні не тільки у кримінальному, а й у інших провадженнях. Констатовано, що судовими експертами-економістами державних спеціалізованих установ, які проводять судові економічні експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу економічну освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта зі спеціальності 11.2 – «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств й організацій».

Виокремлено випадки, коли судовий експерт-економіст не має права здійснювати експертизу фінансово-господарської діяльності підприємств та мусить заявити самовідвід у випадках: якщо експерт особисто, прямо чи побічно зацікавлений у результаті справи; якщо він є родичом сторін чи інших осіб, що беруть участь у справі; якщо судовий експерт знаходиться в особливих стосунках з особами, що беруть участь у справі; якщо він проводив ревізію, матеріали якої послужили підставою для порушення даної справи; якщо експерт є некомпетентним; якщо будуть встановлені інші обставини, що викликають сумніви в його неупередженості; яка перебуває у службовій або

іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого.

Акцентовано увагу на тому, що організація та проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності має здійснюватися в установах судових експертиз, які не залежать від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду, чим забезпечиться принцип незалежності судового експерта та правильність його висновку.

Окреслено особливості організації проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств в судовому засіданні та виокремлено випадки, які є предметом дослідження судової економічної експертизи за спеціальністю 11.2 – «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств й організацій», для вирішення питань пов'язаних із визначенням: розміру матеріальних збитків (якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди); розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням. Відмічено, що вирішення таких питань необхідно проводити в межах компетенції судового експерта-економіста та вказано на недопустимість постановки перед судовим експертом-економістом правових питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції суду (наприклад, щодо вини особи).

Встановлено, що підставою для проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням.

Звернено увагу на те, що під час проведення експертиз в експертній установі організаційне, матеріально-технічне забезпечення їх виконання, контроль за своєчасним проведенням і за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів з питань експертизи покладається на керівника експертної установи, а проведення судової економічної експертизи фінансово-

господарської діяльності підприємств містить три основні етапи: підготовчий, аналітичний, заключний. Вказано, що проведення судової експертизою фінансово-господарської діяльності підприємств завершується висновками, які бувають викладені у таких формах: категоричний (повний і частковий); ймовірний висновок; повідомлення про неможливість надання висновку.

3.2. Вказано, що особливістю методики проведення судової економічної експертизи з питань комплексного аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств є необхідність залучення в якості об'єктів дослідження не тільки первинних документів та облікових реєстрів підприємства – платника податку, а й фінансової звітності підприємств. Наведено у загальному вигляді алгоритм проведення судово-економічної експертизи з питань комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств. Розкрито зміст запропонованих алгоритмів розрахунку окремих показників фінансово-господарської діяльності підприємств із визначенням джерел вихідних даних їх розрахунку, що рекомендовано застосовувати у процесі комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств та на підставі даних яких під час проведення експертного дослідження є можливість оцінювання рівня ефективності діяльності суб'єктів господарювання, їхньої ділової активності, платоспроможності й фінансової стійкості, а також для розроблення управлінських рішень щодо покращення їх фінансового стану.

Акцентовано, що під час виконання судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств експерт має обґрунтовувати свої висновки показниками фінансової діяльності підприємств порядок розрахунку яких передбачено чинними нормативно-правовими актами. Крім того вказано, що інші показники, наявні у загальній теорії фінансового аналізу, можуть розраховуватись для виконання допоміжної функції під час проведення даного виду судової експертизи.

3.3. Доведено, що криміналістика є невід'ємною частиною судової системи, а висновки експерта мають важливе значення для забезпечення справедливості під час розгляду справ у суді. Наголошено, що невід'ємною

складовою механізму забезпечення економічної безпеки держави є судова економічна експертиза, адже її ефективне застосування сприяє: мінімізації ризиків фінансових правопорушень; підвищенню відповідальності суб'єктів господарювання; покращенню фінансового контролю та забезпеченню стабільного економічного розвитку країни. Одне із провідних місць у цьому механізмі відведено судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємств, яка забезпечує можливість проведення всебічного аналізування фінансових операцій і діяльності суб'єктів господарювання загалом.

На підставі результатів аналізування наукових праць і практики судових експертів-економістів встановлено, що саме правопорушення у господарській діяльності підприємств є центральною ланкою злочинів в економічній сфері. На підставі проведеного статистичного аналізу даних щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні за період з 2019 року по лютий 2025 року, виявлено тенденції та вплив зовнішніх факторів на економічну злочинність і вказано на адаптацію злочинності до воєнного стану в країні та поступове її зростання.

Зазначено, що формування ефективної системи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності у майбутньому та їх зменшення неможливе без взаємної ефективної роботи судових експертів-економістів і правоохоронних органів. При цьому акцентовано, що процес доказування є важливим етапом під час розслідування кримінальних злочинів економічного спрямування, а призначення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є вкрай необхідним заходом для досягнення істини по справі, встановлення винних осіб та притягнення їх до відповідальності.

Констатовано, що організація розслідування злочинів, пов'язаних із фінансово-господарською діяльністю підприємств, у широкому розумінні залежить не тільки від органів, що безпосередньо здійснюють розслідування, але й від партнерських взаємовідносин з іншими суб'єктами протидії

злочинності, зміст яких розкривається у взаємній співпраці та ефективній інформаційній комунікації задля досягнення поставленої спільної мети – боротьби із економічною злочинністю, що виникла в результаті фінансово-господарської діяльності підприємств. Рекомендовано зосередити увагу на своєчасному забезпеченні та належному наданні допомоги в частині застосування спеціальних знань заради вирішення проміжних тактичних завдань досудового розслідування та судового провадження задля забезпечення ефективності та результативності кримінального провадження в цілому.

Зазначено, що у сучасній теорії та практиці функціонування правоохоронної системи України для відображення організації спільних заходів у вирішенні завдань, пов'язаних із розкриттям і розслідуванням економічних злочинів в сфері фінансово-господарської діяльності підприємств найчастіше використовується поняття «взаємодія», яке розглянуто з філософського, соціологічного підходів та зі сторони юриспруденції. В контексті судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств під «взаємодією» запропоновано розуміти узгоджену діяльність, спрямовану на підвищення ефективності та якості профілактичної роботи щодо попередження правопорушень пов'язаних з фінансово-господарською діяльністю підприємств, шляхом використання спеціальних знань судових експертів-економістів для розроблення профілактичних пропозицій та успішної їх реалізації під час виконання судових економічних експертиз за спеціальністю 11.2 – «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств й організацій».

Звернута увага на те, що взаємодія суб'єктів судово-експертної діяльності з іншими суб'єктами протидії злочинності, зокрема з проблемних питань щодо фінансово-господарської діяльності підприємств, є складним процесом, який базується не тільки на філософсько-соціальних і нормативних аспектах, але й має враховувати комунікаційну складову, що є тим базисом на якому будуються будь-які взаємовідносини.

Узагальнено основні напрями налагодження та реалізації комунікативної

спроможності суб'єктами судово-експертної діяльності та запропоновано перелік заходів для вирішення проблемних завдань у сфері судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств. Констатовано, що такі заходи допоможуть суттєво підвищити дієвість комунікації між усіма учасниками судово-експертної діяльності, що сприятиме забезпеченню ефективної протидії економічній злочинності проведенням судових економічних експертиз з питань фінансово-господарської діяльності підприємств, підвищенню якості та своєчасності надання висновків експерта.

Доведено, що інституційна взаємодія передбачає не лише комунікацію між органами досудового розслідування, судом, експертними установами та експертами, але й вимагає активної участі інститутів громадянського суспільства. Акцентовано, що забезпечення інституційної взаємодії з урахуванням громадського контролю – це важливий крок до демократизації та зміцнення довіри до системи експертного забезпечення правосуддя. Запропоновано виокремлювати три рівні ефективної співпраці: рівень інтеграційної взаємодії, який включає партнерство; рівень комунікативної спроможності, який полягає в інформуванні, консультуванні та діалозі; рівень інституційної взаємодії, який включає громадський експертний контроль. Встановлено, що одним із кроків на шляху до покращення співпраці між усіма суб'єктами на кожному з рівнів взаємодії слід визнати оцінювання ефективності заходів на кожному з рівнів такої співпраці. Запропонована індексна модель, яка дозволяє об'єктивно аналізувати динаміку комунікаційної взаємодії, впроваджувати коригуючі заходи та приймати ефективні стратегічні рішення для вирішення поставленої мети.

Результати досліджень опубліковано в публікаціях здобувача [6; 44; 7].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Арешонков В. В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади технікокриміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 559 с.
2. Бандурко Д., Зоц М. Організаційні засади призначення і проведення судово-економічних експертиз. *Розвиток обліку, аудиту та оподаткування в умовах інноваційної трансформації соціально-економічних систем* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 30 листоп. 2023 р.). Кропивницький : ЦНТУ, 2023. С. 60–62.
3. Голобутовський Р. З. Взаємодія судової влади з громадськістю: теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 43–49.
4. Господарський процесуальний кодекс України: закон України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.
5. Губанова І. В. Роль судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств у забезпеченні економічної безпеки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. № 02. С. 1305–1311. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.198>.
6. Губанова І. В. Особливості моделювання ймовірності банкрутства за допомогою дискримінантних моделей та їх застосування в судовій економічній експертизі. *Бізнес Інформ*. 2021. №2. С. 88–93. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-2-88-93>.
7. Губанова І. В. Організаційні заходи для забезпечення ефективного вирішення проблемних завдань при проведенні судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств. *Науковий вісник УжНУ. Серія Право*. 2025. Вип. 88. С. 32–37.
8. Гуменецька Л. М. Короткий тлумачний словник української мови. Київ : Радянська школа, 1978. 296 с.
9. Даньшин М. В. Актуальні питання забезпечення професійної

діяльності судового експерта в Україні. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя* : мат-ли круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 року). Харків : ФОП Панов А. М., 2020. С. 50–53.

10. Дашборд Офісу Генерального прокурора. Статистика розслідування і розгляду в судах кримінальних правопорушень, які пов'язані із здійсненням господарської та інвестиційної діяльності. URL: https://dashboard.gp.gov.ua/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 18.03.2025 р.).

11. Деякі питання надання платних послуг науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.2011 р. № 804. *Офіційний вісник України*. 2011. № 57. Ст. 2296.

12. Джужа О. М., Василевич В. В., Колб Кримінологія : навч. посібн. Київ : Атіка, 2009. 312 с.

13. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ, 2010. 810 с.

14. Іл'юк Д. Д. Судова влада і громадськість: концепт взаємодії : дис. ... докт. філософії зі спеціальності 081 Право. Чернівці, 2025. 205 с.

15. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказ. Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 р. № 591. *Офіційний вісник України*. 2017 р. № 73. Ст. 2254.

16. Інструкція з організації та здійснення внутрішнього контролю в системі Міністерства юстиції України : затв. наказом Міністерства юстиції України від 25.11.2022 р. № 5252/5 (зі змінами внесеними згідно з наказами Міністерства юстиції України № 229/5 від 13.01.2023, № 3737/5 від 26.12.2024 р.). URL: <https://minjust.gov.ua/m/instruktsiya-z-organizatsii-ta-zdiysnennya-vnutrishnogo-kontrolyu-v-sistemi-ministerstva-yustitsii-ukraini-chinna-potochna->

redaktsiya (дата звернення: 18.03.2025 р.).

17. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах: затв. наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011 р. № 3505/5, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 12.12.2011 р. за № 1431/20169. *Офіційний вісник України*. 2011. № 98. Ст. 3591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 18.03.2025 р.).

18. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6 Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення: 18.03.2025 р.).

19. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 431 с.

20. Кодекс адміністративного судочинства України: закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.

21. Кожушко С. П. Соціологічні аспекти проблеми взаємодії. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 1 (27). С. 372–379.

22. Козуб С. О. Застосування методу моделювання при дослідженні альтернативних варіантів господарських операцій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2008. Вип. 8. С. 483–489.

23. Комарницька І. І. Система правопорушень у фінансово-економічній сфері в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. Вип. 7. 2022. С. 125–128. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/26>.

24. Комунікації судової влади: науково-практич. посіб. / Логунова М. М., Лашкіна М. Г., Гвоздик П. О., Алексєєв А. Г. Київ: «АДЕФ-

Україна», 2012. 268 с. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/43200> (дата звернення: 18.03.2025 р.).

25. Комунікаційний інструментарій для державних службовців. / Косар Л., Камініс Я., Халісте Е. та ін. Київ : [б. в.], 2018. 136 с.

26. Коротич О. Б. Комуникативна діяльність органів публічного управління в умовах децентралізації влади в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2019. Вип. 2. С. 8–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2019_2_3 (дата звернення: 18.03.2025 р.).

27. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

28. Купріянова А. О. Актуальні питання проведення судових експертиз у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану в Україні. *Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті* : матеріали всеукр. наук.-практ. семінару (м. Київ, 30 травня 2024 р.). Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 128–132.

29. Майстренко К. Комунікації у діяльності органів публічної влади. *Публічне урядування*. 2022. № 1 (29). С. 93–98. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-1\(29\)-13](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-1(29)-13) (дата звернення: 01.01.2025 р.).

30. Методичні рекомендації до виконання практичних робіт з навчальної дисципліни "Управління фінансовою санацією підприємства" для студентів спеціальності 8.03050801 "Фінанси і кредит" усіх форм навчання / укл. М. М. Берест. Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. 44 с.

31. Навроцький В. Когнітивізм, інституціоналізм і семантика соціальних значень. *Філософські проблеми гуманітарних наук* : зб. праць. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-203.html> (дата звернення: 01.01.2025 р.).

32. Пашинська І. В. Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері господарської діяльності: дис. ... докт. філософії зі спеціальності 081 Право. Харків, 2023. 296 с. URI:

<https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/18855> (дата звернення: 18.03.2025 р.).

33. Про затвердження Інструкції про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України : наказ Міністерства внутрішніх справ України (МВС України) від 18.11.2013 р. № 1109. *Офіційний вісник України*. 2013 р. № 99. Ст. 3650.

34. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Офіційний вісник України*. від 03.12.1998. № 46. Ст. 1715.

35. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України : наказ Служба безпеки України 29.05.2015 р. № 371. *Офіційний вісник України*. 2015. № 56. Ст. 1844.

36. Про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (дата звернення: 18.03.2025 р.).

37. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : постанова пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. N 8 (із змінами і доповненнями, внесеними постановою Пленуму Верховного Суду України від 25.05.1998 р. N 15). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення: 18.03.2025 р.).

38. Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 р. № 4038–ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

39. Розробка методики проведення судових економічних експертизи з питань комплексного аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств : звіт про науково-дослідну роботу / наук. керівн. І. В. Губанова. Харків.

Міністерство юстиції ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». 2021. 198 с.

40. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; ред.кол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1974. Т. 5 : Н-О / ред. тому : В. О. Винник, Л. А. Юрчук. 840 с.

41. Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: <https://erdr-map.gp.gov.ua/csp/map/index.html#/table> (дата звернення: 18.03.2025 р.).

42. Тацій В. Я. Боротьба зі злочинністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрямок діяльності правоохоронних органів. *Вісник прокуратури*. 2002. № 1 (13). С. 18–23.

43. Ткаченко Н. М. Суб'єкти судово-експертної діяльності в сучасній системі експертного забезпечення кримінального провадження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 20 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2587> (дата звернення: 18.03.2025 р.).

44. Угровецький О. П., Аніщенко О. В., Губанова І. В. Економіко-правові аспекти забезпечення фінансово-економічної безпеки на підґрунті євроекономічної інтеграції. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2020. Вип. № 1 (32). С. 394–402. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/2898/2936> (дата звернення: 18.03.2025 р.).

45. Філософський енциклопедичний словник : довідкове вид. / Національна академія наук України; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ, 2002. 742 с.

46. Фінансовий аналіз [Електронний ресурс] : методичні рекомендації до практичних завдань для студентів спеціальності 072 "Фінанси, банківська справа та страхування" першого (бакалаврського) рівня / уклад. М. М. Берест. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. 47 с. URL: <https://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/23044/1/2020-27-%D0%95%D0%92%20%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%>

20%D0%9C.%20%D0%9C.pdf (дата звернення: 18.03.2025 р.).

47. Хамчук Г. П. Партнерство як основа управління територіальними громадами України: оптимізація інтелектуальної взаємодії : дис. ... докт. філософії зі спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування. Івано-Франківськ, 2024. 299 с.

48. Хить Ю. П. Юридико-психологічні засади взаємодії слідчого (детектива) та прокурора під час досудового розслідування корупційних злочинів : дис. ... докт. філософії зі спеціальності 081 Право. Київ, 2023. 228 с.

49. Цивільний процесуальний кодекс України: закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

50. Цимбал П. В., Цимбал Т. Я., Мельник П. В., Данкович Н. О., Фрідман І. Я., Фрідман-Козаченко М. М. Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія. Ірпінь : Національний університет державної податкової служби України. 2011. 168 с.

51. Council Conclusions on the Action Plan for the European Forensic Science Area 2.0: approved by the Council (Justice and Home Affairs) at its 3936th meeting held on 9 March 2023 № 7152/23 / Council of the European Union. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7152-2023-INIT/en/pdf> (дата звернення: 18.03.2025 р.).

ВИСНОВКИ

1.1 Вказано, що низка галузей економіки в тій чи іншій мірі піддається криміналізації, а отже, ефективне розслідування економічних правопорушень потребує використання спеціальних знань й важливу роль у цьому процесі відіграє судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємств. На підставі розглянутих наукових й історичних уявлень про загальні галузеві знання та спеціальні знання зроблено висновок, що витoki використання спеціальних знань під час проведення експертних досліджень, в тому числі й спеціальних економічних пізнань, почалися за часів, коли інституту судової експертизи ще навіть не існувало.

Встановлено, що наявність спеціальних знань є тією особливою ознакою, що притаманна судовим експертам, в тому числі й судовим експертам-економістам, без якої проведення дослідження є неможливим. Результати аналізування наукових праць дозволяють стверджувати, що спеціальними, у контексті даного дослідження, є знання, які: не є загальновідомими; набуті в результаті отримання професійної освіти та підкріплені практичною діяльністю в певній сфері; мають системний характер; використовуються з метою встановлення істини – основне їх призначення полягає у сприянні вирішенню завдань кримінального судочинства, зокрема у забезпеченні повного та оперативного розкриття й розслідування злочинів; відповідають сучасному розвитку суспільства та базуються на сучасних досягненнях науки й техніки.

Підтримано твердження, що віднесення правових знань до категорії спеціальних є категорично недопустимим. Наголошено, що саме завдяки залученню фахівців із відповідних галузей знань вдається глибше аналізувати матеріали кримінального провадження та усувати прогалини, які неможливо заповнити звичайними слідчими діями оскільки спеціальні знання є важливим інструментом для встановлення істини у кримінальному процесі.

1.2 Вказано, що важливою складовою експертизи є застосування спеціального методичного апарату, який дозволяє отримати точні та

обґрунтовані висновки, вона є важливим механізмом виявлення істини та прийняття компетентних рішень у різних сферах суспільного життя. Аналізування наукових праць і наведених законотворцем у нормативно-правових актах визначення поняття «експертиза», дозволило зробити узагальнення, що *«експертиза» – це насамперед дослідження кваліфікованими спеціалістами (експертами) поставлених перед ними на вирішення питань, що вимагають застосування ними спеціальних знань у галузі науки, економіки, техніки і інших профільних галузей для надання якісного результату у вигляді вмотивованого висновку.* Встановлено, що судова експертиза відрізняється від усіх інших експертиз та є унікальним видом експертної діяльності, оскільки її призначення, проведення та використання отриманих результатів здійснюється відповідно до чітко визначених норм процесуального законодавства. На підставі результатів аналізування наукових праць визначено, що судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємств має як процесуально-правовий, так й фінансово-господарський (економічний) зміст:

– процесуально-правовий зміст такої експертизи полягає у визначенні її як певного процесу, що керується системою законодавчо закріплених правил, які у своїй сукупності регулюють порядок призначення та проведення експертизи, права й обов'язки експерта-економіста та інших учасників експертного дослідження; такі правила є загальноприйнятими для всіх видів експертиз, а згідно до процесуально-правового підходу, ця експертиза процесуально нічим не відрізняється від інших судових експертиз;

– фінансово-господарський (економічний) її зміст полягає у практичному характері використання та реалізації системи спеціальних економічних знань у галузі бухгалтерського обліку, фінансів, аудиту, ревізії, економічного аналізу господарської діяльності тощо стосовно специфіки та методів дослідження; ці особливості виокремлюють таку експертизу у самостійний вид судових економічних експертиз.

Доведено, що для проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємства судовий експерт-економіст (експерт-

бухгалтер) повинен мати високий рівень знань не тільки з бухгалтерського обліку, аналізу та контролю господарської діяльності, а також володіти певним обсягом процесуально-правових знань, адже лише за умови дотримання ним процесуального законодавства й правильному застосуванні спеціальних знань, його висновок може бути якісним і мати доказову силу в суді.

Визначено, що під терміном «судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємства» слід розуміти в першу чергу процес дослідження експертом інформації щодо фінансово-господарських операцій підприємства, що відображена в наданих на експертне дослідження об'єктах, та який дозволяє отримати висновок експерта, що має слугувати допоміжним інструментом у встановленні істини правоохоронними органами, судом чи іншою зацікавленою особою, яка має намір довести свою правоту у визначеному законом порядку. Констатовано, що економічна експертиза даного виду може застосовуватись з метою профілактики економічних злочинів й допомагати виконувати функцію контролю керівникам господарюючих суб'єктів.

1.3 Доведено, що предметом судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є питання стосовно сумнівних фінансово-господарських операцій, що виявлені в результаті здійснення державними органами їх контролюючої функції та ті, що постають перед органами досудового розслідування та суду для встановлення істини по справі. Відповідно, об'єкти судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, формують зафіксовані у бухгалтерських документах й облікових регістрах фінансово-господарські операції, що є предметом розслідування чи судового розгляду; це документи, що у своїй сукупності містять інформацію, яка формує предмет дослідження.

Об'єктами дослідження судових економічних експертиз, в ході яких проводиться аналізування фінансово-господарського стану підприємства є, зокрема, фінансова звітність підприємства, що являє собою систему узагальнених показників, які характеризують підсумки фінансово-

господарської діяльності підприємства. Наголошено, що дані фінансової звітності є основними джерелами інформації для аналізування фінансового стану підприємства. У свою чергу, результати аналізування фінансового стану дозволяють виявити: забезпеченість фінансовими ресурсами; доцільність та ефективність їх розміщення і використання; платоспроможність підприємства; його фінансові взаємини з партнерами, що є важливим моментом під час проведення судово-економічних досліджень з питань: банкрутства, доведення до банкрутства, можливості своєчасного погашення зобов'язань.

Зазначено, що принципи судово-експертної діяльності (законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження) вимагають від експерта об'єктивної думки, тому проведення якісного експертного дослідження неможливе без вивчення й інших документальних об'єктів справи, що є додатковими джерелами інформації, які дають можливість експерту надати повний і вичерпний висновок.

2.1. Доведено, що методологія судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств наділена апаратом дослідження, до якого віднесено: принципи організації та проведення наукового дослідження із визначення стану фінансово-господарської діяльності підприємств; систему методів наукового дослідження у сфері економіки та способи його проведення для вирішення завдань судочинства; понятійно-категоріальну основу наукового дослідження у галузі судової економічної експертизи фінансово-господарського стану підприємств, зокрема: актуальність, проблематика, об'єкт, предмет, мета, завдання, наукова новизна, евристична цінність, теоретична й практична значущість. Встановлено, що поняття «методологія» є значно ширшим за поняття «метод». Під методологією запропоновано розуміти концептуальний виклад мети, завдань, змісту та методів дослідження, які у своїй сукупності забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища. Методологією судової економічної експертизи загалом і фінансово-господарської діяльності підприємств зокрема, слід вважати цілісну систему, яка включає загальнонаукові, економічні та

спеціальні методи, способи і прийоми експертного дослідження.

Зазначено, що важливою особливістю методологічного підходу є його спрямованість на отримання результату, який може мати практичне застосування. Підтримано наукову позицію, що для дослідження будь-якого об'єкту та досягнення результату доцільно використовувати кілька методологічних підходів в залежності від цілей та завдань, доступності методів і наявності методик, що забезпечує дотримання судовим експертом-економістом таких основних принципів судово-експертної діяльності як об'єктивність і повнота дослідження. Під методикою проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств запропоновано розуміти *результат інтелектуальної наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовуються в процесі послідовних дій експерта з метою виконання певного експертного завдання*. Доведено, що поставлені на вирішення судовому експерту-економісту питання щодо фінансово-господарської діяльності підприємств мають вирішуватись згідно із системою певних правил, які зафіксовані в методиці експертизи або створені самим експертом, та які, за своєю суттю, є алгоритмом виконання певного експертного дослідження.

2.2. Визначено, що методологія проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств, як вчення про способи та прийоми дослідження, розглядає суттєві характеристики конкретних методів пізнання, що становлять загальний напрям експертного дослідження – шлях встановлення істини. На підставі аналізування наукових джерел виокремлено дві основні стадії (етапи) пізнання під час проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств, а саме: *емпіричний етап* дослідження на якому переважає живе споглядання (чуттєве пізнання), має місце раціональний момент, однак у підпорядкованому значенні, та *теоретичний етап*, якому притаманне широке використання абстрагування та ідеалізації, утворення понять, побудова гіпотез, моделей, формування теорій.

Доведено, що під загальним методом судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств слід розуміти *сукупність способів і прийомів, які застосовуються експертом-економістом під час дослідження документів бухгалтерського обліку, фінансової звітності й інших матеріалів, а також сукупність методів, що дозволяють встановлювати здійснення, відображення тих або інших бухгалтерських операцій про різні сторони фінансово-господарської діяльності підприємств, що стали предметом розслідування*. Виокремлено основні загальні (загально-наукові; загально-логічні) методи та прийоми та наведено напрями їх застосування в практичному контексті судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств; вказано, що вони є невід’ємними інструментами роботи судового експерта-економіста і дозволяють не лише правильно інтерпретувати документи, але й зробити обґрунтовані висновки, що мають доказову силу в судовому процесі.

Висвітлено питання застосування системного підходу, який забезпечує всебічне аналізування діяльності підприємств та сприяє об’єктивному встановленню фактів і прийняттю обґрунтованих рішень у судових процесах, а у практичній діяльності зосереджує експерта на вивченні об’єктів як складних, структурованих систем, що дозволяє судовим експертам-економістам комплексно аналізувати фінансово-господарську діяльність суб’єктів господарювання. Окреслено вірогіднісно-статистичні методи дослідження, що відіграють важливу роль у судових економічних експертизах фінансово-господарської діяльності підприємств, оскільки дозволяють аналізувати масиви даних та оцінювати вплив певних факторів на результати господарської діяльності підприємств.

Встановлено, що процес проведення судової економічної експертизи фінансового-господарської діяльності підприємств є складною, багаторівневою системою пізнавальної діяльності, що поєднує у собі елементи критичного мислення, наукового аналізу та правової обґрунтованості. Доведено, що застосовуючи у роботі всезагальні (філософські) методи, загальні (загально-

наукові; загально-логічні) й спеціальні (приватні, особливі) методи судовий експерт-економіст не лише досліджує фінансово-господарські операції, але й розкриває їх суть у контексті загального фінансово-господарського процесу, створюючи таким чином цілісну аналітичну картину, яка дозволяє зробити неупереджені, аргументовані та юридично значимі висновки з досліджуваних питань.

2.3. Констатовано, що під методом судової економічної експертизи слід розуміти систему логічних та інструментальних операцій (способів, прийомів) одержання даних для вирішення завдань, поставлених перед судовим експертом-економістом. При цьому зауважено, що не кожен зі спеціальних методів може бути використаний в експертній практиці, а тільки ті, що відповідають вимогам наукової обґрунтованості, допустимості до застосування, наочності, законності, етичності, безпеки для судового експерта-економіста тощо. Акцентовано, що як і будь-який інший процес дослідження судова економічна експертиза фінансово-господарської діяльності підприємств реалізується шляхом використання певних методів, прийомів і способів пізнання, що застосовуються у конкретній послідовності; наголошено на необхідності чіткого розмежування методів і прийомів проведення судовим експертом-економістом дослідження. Вказано, що використання методів в сукупності із спеціальними способами та прийомами є вкрай важливим і дозволяє судовому експерту-економісту всесторонньо й повно проводити експертне економічне дослідження проблемних питань пов'язаних із фінансово-господарською діяльністю підприємств.

Доведено, що *метод документальної перевірки* застосовується з метою встановлення правильності та обґрунтованості складання документів про господарські операції; виокремлено та окреслено зміст таких способів перевірки документів, як: перевірка за формою і змістом; арифметична перевірка; аналітична перевірка документів; логічна перевірка; нормативна документальна перевірка. Зазначено, що застосування методу документальної перевірки дозволяє судовому експерту-економісту: зробити висновки стосовно

якості підготовлених документів; правильно застосувати методи в комплексній взаємодії із спеціальними способами і прийомами; всесторонньо і в повному обсязі проводити дослідження для вирішення поставленого експертного завдання. Встановлено доцільність комплексного застосування методу документальної перевірки та методу зіставлення документів, який полягає у порівнянні даних, що містяться у різних господарських документах, для встановлення тотожності відповідних показників чи розходжень (протиріч) між ними. Констатовано, що комплексне використання методів зіставлення і документальної перевірки свідчить про їх нерозривний зв'язок і єдину сутність.

Доведено, що під моделлю в судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємства слід розуміти *певну систему, що відображає та відтворює об'єкт експертного економічного дослідження у формі економіко-математичної моделі та яка здатна замінити його таким чином, щоб в результаті вивчення такої системи судовий експерт-економіст отримав би нову інформацію про досліджуваний об'єкт*. Встановлено, що метод моделювання є важливим інструментом у судовій економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємств, особливо у процесі відновлення втрачених або знищених документів, що відображають господарські операції підприємства. Цей метод дозволяє створити інформаційну модель, що відтворює зміст відсутніх документів, спираючись на наявні дані та облікові записи. Серед прийомів, що використовуються в межах методу моделювання виокремлено та схарактеризовано: реконструкцію господарської операції; умовне моделювання; ретроспективне моделювання; прогнозне моделювання; варіантне моделювання.

Наголошено, що використання способів і прийомів методу економічного аналізу в ході проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є ефективним засобом для встановлення окремих невідповідностей, що виявляються в ході економічних процесів і одержують своє відображення в обліковій інформації, а також широко застосовується в практиці для виявлення й оцінювання причин, що впливають

на відхилення від нормального протікання виробничих процесів.

Визначено, що фінансово-економічний аналіз доцільно розглядати як цілісну систему, як механізм оцінювання, ефективна дія якого забезпечується чітким дотриманням його технології і методики проведення; виокремлено основні етапи його проведення: на першому – здійснюється формування моделі аналітичного дослідження; на другому – проводиться дослідження стану, динаміки та можливостей функціонування економічної системи; на третьому – інтерпретуються система показників аналітичного дослідження. Окреслено основні способи та прийоми фінансово-економічного аналізу та акцентовано на необхідності їх застосування під час проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств.

2.4. З точки зору наявного методичного забезпечення для аналізування фінансового стану господарюючого суб'єкта докладно розглянуто питання експертних досліджень, що спрямовані на вивчення фінансового стану підприємства та висвітлюють окремі його аспекти: загрози виникнення, накопичення або непогашення податкового боргу; оцінювання платоспроможності підприємства; аналізування фінансової стійкості підприємства.

3.1. Визначено, що судова економічна експертиза є важливим інструментом аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств у процесі судового провадження, що допомагає виявити можливі правопорушення, оцінити фінансовий стан суб'єктів господарювання та відповісти на питання щодо розмірів матеріальної шкоди, а тому вона потребує належного процесуального та організаційного забезпечення. Констатовано, що вона призначається тільки у разі реальної необхідності в спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, які входять до предмету доказування. Аналізування нормативно-правових актів доводить, що організація призначення та проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств базується на низці процесуальних вимог нормативно-правових актів якими регулюється судова експертиза.

Встановлено, що використання спеціальних економічних знань під час проведення судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств можуть бути необхідні не тільки у кримінальному, а й у інших провадженнях. Окреслено процесуальні вимоги до судових експертів-економістів державних спеціалізованих установ, які проводять судові економічні експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств за спеціальністю 11.2 – «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств й організацій».

Виокремлено випадки, коли судовий експерт-економіст не має права здійснювати експертизу фінансово-господарської діяльності підприємств та мусить заявити самовідвід. Акцентовано увагу на тому, що організація та проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності має здійснюватися в установах судових експертиз, які не залежать від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду, чим забезпечиться принцип незалежності судового експерта та правильність його висновку.

Висвітлено особливості організації проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств в судовому засіданні та виокремлено випадки, які є предметом дослідження судової економічної експертизи за експертною спеціальністю 11.2 для вирішення питань пов'язаних із визначенням: розміру матеріальних збитків; розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням. Зазначено, що підставою для проведення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням. Звернено увагу на те, що під час проведення експертиз в експертній установі організаційне, матеріально-технічне забезпечення їх виконання, контроль за своєчасним проведенням і за дотриманням законів та

інших нормативно-правових актів з питань експертизи покладається на керівника експертної установи.

3.2. Вказано, що особливістю методики проведення судової економічної експертизи з питань комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств є необхідність залучення в якості об'єктів дослідження не тільки первинних документів та облікових регістрів підприємства – платника податку, а й фінансової звітності підприємств. Наведено у загальному вигляді алгоритм проведення судово-економічної експертизи з питань комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств. Розкрито зміст розроблених алгоритмів розрахунку окремих показників фінансово-господарської діяльності підприємств із визначенням джерел вихідних даних та їх розрахунку, що рекомендовано застосовувати у процесі комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств та на підставі даних яких під час проведення експертного дослідження є можливість оцінювання рівня ефективності діяльності суб'єктів господарювання, їхньої ділової активності, платоспроможності та фінансової стійкості, а також для розроблення управлінських рішень щодо покращення їх фінансового стану.

Акцентовано, що під час виконання судових економічних експертиз фінансово-господарської діяльності підприємств експерт має обґрунтовувати свої висновки показниками фінансової діяльності підприємств порядок розрахунку яких передбачено чинними нормативно-правовими актами. Вказано, що інші показники, наявні у загальній теорії фінансового аналізу, можуть розраховуватись для виконання допоміжної функції під час проведення даного виду судової експертизи.

3.3. Наголошено, що невід'ємною складовою механізму забезпечення економічної безпеки держави є судова економічна експертиза, оскільки її ефективне застосування сприяє: мінімізації ризиків фінансових правопорушень; підвищенню відповідальності суб'єктів господарювання; покращенню фінансового контролю та забезпеченню стабільного економічного розвитку країни. Виявлено, що провідне місце у цьому механізмі належить судовій

економічній експертизі фінансово-господарської діяльності підприємств, яка забезпечує можливість проведення всебічного аналізування фінансових операцій і діяльності суб'єктів господарювання загалом.

Доведено, що правопорушення у господарській діяльності підприємств є центральною ланкою злочинів в економічній сфері. На підставі проведеного статистичного аналізу даних щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні за період з 2019 року по лютий 2025 року, виявлено тенденції та вплив зовнішніх факторів на економічну злочинність і вказано на адаптацію злочинності до воєнного стану в країні та поступове її зростання. Зазначено, що формування ефективної системи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності у майбутньому та їх зменшення неможливе без взаємної ефективної роботи судових експертів-економістів і правоохоронних органів, оскільки процес доказування є важливим етапом під час розслідування кримінальних злочинів економічного спрямування, а призначення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств є вкрай необхідним заходом для досягнення істини, встановлення винних осіб і притягнення їх до відповідальності.

Констатовано, що ефективність організації розслідування злочинів, пов'язаних з фінансово-господарською діяльністю підприємств, розкривається у взаємній співпраці та ефективній інформаційній комунікації задля досягнення поставленої спільної мети – боротьби із економічною злочинністю, що виникла в результаті фінансово-господарської діяльності підприємств. В контексті судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств під «взаємодією» запропоновано розуміти узгоджену діяльність, спрямовану на підвищення ефективності та якості профілактичної роботи щодо попередження правопорушень пов'язаних з фінансово-господарською діяльністю підприємств шляхом використання спеціальних знань судових експертів-економістів для розроблення профілактичних пропозицій та успішної їх реалізації під час виконання судових економічних експертиз.

Акцентовано, що взаємодія суб'єктів судово-експертної діяльності з іншими суб'єктами протидії злочинності, зокрема з проблемних питань щодо фінансово-господарської діяльності підприємств, є складним процесом, який базується не тільки на філософсько-соціальних і нормативних аспектах, але й має враховувати комунікаційну складову, що є тим базисом на якому будуються будь-які взаємовідносини. Узагальнено основні напрями налагодження та реалізації комунікативної спроможності суб'єктами судово-експертної діяльності та запропоновано перелік заходів для вирішення проблемних завдань у сфері судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств. Констатовано, що такі заходи допоможуть суттєво підвищити дієвість комунікації між усіма учасниками судово-експертної діяльності, що сприятиме забезпеченню ефективної протидії економічній злочинності проведенням судових економічних експертиз з питань фінансово-господарської діяльності підприємств, підвищенню якості та своєчасності надання висновків експерта.

Запропоновано виокремлювати три рівні ефективної співпраці: рівень інтеграційної взаємодії, який включає партнерство; рівень комунікативної спроможності, який полягає в інформуванні, консультуванні та діалозі; рівень інституційної взаємодії, який включає громадський експертний контроль. Встановлено, що одним із кроків на шляху до покращення співпраці між усіма суб'єктами на кожному з рівнів взаємодії слід визнати оцінку ефективності заходів на кожному з рівнів такої співпраці. Розроблена індексна модель, яка дозволяє об'єктивно аналізувати динаміку комунікаційної взаємодії, впроваджувати коригуючі заходи та приймати ефективні стратегічні рішення для вирішення поставленої мети.

ДОДАТКИ

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Хомутенко О. В., Губанова І. В. Проблеми, що виникають при проведенні судово-економічних експертиз у сфері оподаткування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2005. Вип. 5. С. 426–430 (0,8 д. а., особисто автору належить 0,4 д. а, узагальнено експертну практику судово-економічних експертиз у сфері оподаткування).

2. Капустник К. В., Губанова І. В. Інформаційне забезпечення судово-економічних експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип. 9. С. 462–465 (0,7 д. а, особисто автору належить 0,35 д. а., проведено збір та аналіз статистичних даних щодо інформаційного забезпечення судово-економічних експертиз).

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.029>.

3. Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз, пов'язаних з банкрутством банків. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19 (1). С. 379–388 (1,2 д. а).

DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.029>.

4. Угровецький О. П., Аніщенко О. В., Губанова І. В. Економіко-правові аспекти забезпечення фінансово-економічної безпеки на підґрунті євроекономічної інтеграції. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2020. Вип. № 1 (32). С. 394–402 (0,8 д. а., особисто автору належить 0,26 д. а., проаналізовано європейський досвід запобігання економічної злочинності у сфері господарської діяльності).

DOI: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/2898/2936>.

5. Губанова І. В. Особливості моделювання ймовірності банкрутства за допомогою дискримінантних моделей та їх застосування в судовій економічній експертизі. *Бізнес Інформ*. 2021. №2. С. 88–93 (0,7 д. а).

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-2-88-93>.

6. Губанова І. В. Роль судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств у забезпеченні економічної безпеки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 2. С. 1305–1311 (1,1 д. а.).

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.198>.

7. Губанова І. В. Організаційні заходи для забезпечення ефективного вирішення проблемних завдань при проведенні судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств. *Науковий вісник УжНУ. Серія Право*. 2025. Вип. 88. С. 32–37 (1,2 д. а.).

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.4>.

8. Губанова І. В. Роль судової економічної експертизи у виявленні та запобіганні банкрутству підприємств. *Теоретико-правові та методичні засади судово-експертних досліджень у справах про банкрутство підприємств : монографія* / Білоусов О. М., Ненько С. С., Петрова І. А. та ін. Харків: Нац. наук. центр «Ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. 336 с. С. 199–226 (19,3 д. а., особисто автору належить 1,56 д. а., проведено комплексний аналіз фінансово-господарської діяльності підприємств)

URL: <https://drive.google.com/file/d/1zeo2tyav8cTFovZTvmVI5jfTxympQ-sx/view>

9. Petrova I., Anishenko O., Hubanova I. Modern Ukrainian Realities of Bankruptcy of Enterprises. *Sustainable development under the conditions of European integration : collective monograph* / editorial board Darko Bele, Lidija Weis, Nevenka Maher. Ljubljana: VŠPV, Visoka šola za poslovne vede = Ljubljana School of Business, 2019. 440 p. P. 357–370 (2,2 д. а., особисто автору належить 0,73 д. а., розглянуто алгоритми розрахунку показників господарської діяльності, на підставі яких визначається банкрутство підприємств).

URL: <https://surl.li/nzyeyp>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Капустник К. В., Губанова І. В., Хомутенко О. В. Проблеми

визначення критеріїв оцінки складності судово-економічних експертиз. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матеріалів засід. «круглого столу», присвяч. 85-річчю Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 11–12 листоп. 2008 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2008. С. 313–320 (0,2 д. а).

11. Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз пов'язаних з банкрутством підприємств. *Судова експертиза: сучасність та майбутнє* : зб. матеріалів круглого столу (м. Львів, 25 січ. 2018 р.). Львів : ЛНДІСЕ МЮУ, 2019. С. 50–52 (0,1 д.а.).

12. Аніщенко О. В., Губанова І. В. Оцінка та аналіз фінансової складової в угодах з постачальниками матеріальних ресурсів. *International scientific and practical conference «Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage»* : Conference proceeding, January 25–26, 2019. Arad: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 648 p. Р. 161–164 (0,2 д. а).

13. Губанова І. В. Проведення фінансово-економічних експертиз пов'язаних з визначенням платоспроможності підприємств. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня нар. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 394–397 (0,2 д.а.).

14. Губанова І. В. Щодо питань банкрутства банків при проведенні судових економічних експертиз. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування* : зб. матеріалів всеукр.наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 07 черв. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 47–51 (0,2 д. а).

15. Губанова І. В. Щодо питань комплексного аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств під час проведення економічних експертиз. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 140–142 (0,1 д. а).

16. Губанова І. В. Щодо проведення судових економічних експертиз з

питань розрахунку упущеної вигоди при частковій втраті підприємствами спроможності здійснювати фінансово-господарську діяльність внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Актуальні питання призначення та проведення судових економічних експертиз в сучасних умовах* : зб. мат-лів всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 груд. 2024 р.). Дніпро : Видавець Біла К. О., 2024. С. 51–56 (0,2 д. а).

**РЕЗУЛЬТАТИ УЗАГАЛЬНЕННЯ АНКЕТУВАННЯ СУДОВИХ
ЕКСПЕРТІВ ТА ОСІБ, ЯКІ ПРИЗНАЧАЮТЬ СУДОВІ ЕКОНОМІЧНІ
ЕКСПЕРТИЗИ (ЗАЛУЧАЮТЬ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ)¹**

1 Ваш статус (оберіть одне).

Судовий експерт

Слідчий / дізнавач

Суддя

Адвокат

Інше

2. Чи часто Ви маєте справу з призначенням/проведенням судових економічних експертиз?

Постійно

Іноді

Рідко

Ніколи

3. Чи стикалися Ви з проблемами при призначенні або проведенні судових економічних експертиз?

Так

Ні

Якщо так, опишіть коротко суть проблеми:

4. Чи проводили ви консультації з приводу питань які ставляться на вирішення судових економічних експертиз перед їх призначенням

Так

Ні

5. Чи вважаєте ви достатнім організаційне забезпечення експертної діяльності?

¹ Респонденти представлені групою зі 204 працівників правоохоронних органів, серед яких: 21 суддів, 84 слідчих; адвокатів 37 та 58 судових експертів.

Так

Ні

6. Якщо ні то в чому можуть полягати якісні зміни такого забезпечення?

Онлайн-призначення експертиз через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему.

Вдосконалення процедури атестації судових експертів.

Регулярне підвищення кваліфікації кадрів з урахуванням міжнародного досвіду.

Налагодження системної співпраці між експертами, суддями, адвокатами та слідчими.

Запровадження незалежного контролю за якістю експертиз.

Запропонувати Ваш варіант

7. На Вашу думку, чи супроводжуються реформи, які здійснюються в Україні, криміналізацією суспільства та зростанням злочинності?

Так, особливо в економічній та фінансовій сферах

Ні

Інше

8. Які знання необхідні для виявлення протиправної економічної діяльності суб'єктів господарювання та доказування у кримінальних справах, пов'язаними із фінансово-господарськими злочинами?

Тільки юридичні знання

Юридичні знання та спеціальні знання у галузі економіки

Інше

9. Чи вважаєте Ви достатнім існуючий рівень взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами?

Так, вважаю, що низки законодавчих підстав для такої взаємодії достатньо

Ні, вважаю рівень такої взаємодії недостатнім, внаслідок чого виникають організаційні проблеми з призначення судових експертиз загалом та судових

економічних експертиз зокрема.

Загалом вважаю існуючий рівень взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами на національному рівні достатнім, водночас вважаю доцільним покращення такої взаємодії на міжнародному рівні.

Інше

10. Що, на Вашу думку, заважає ефективному використанню існуючих експертних методик з економічних спеціальностей у розкритті та розслідуванні злочинів?

Обмеженість матеріально-технічної бази в даній судово-експертній установі

Завантаженість експертів

Дублювання при проведенні досліджень одних і тих же об'єктів, яке полягає у проведенні експертиз після попередніх досліджень (дачі висновку спеціаліста)

Ігнорування можливостей експертних досліджень

Недостатня підготовленість слідчих до повноцінного використання можливостей судових експертиз

Інші причини

11. З яких питань найчастіше консультуються з судовими експертами-економістами?

З вибору виду експертизи у зв'язку з питаннями, необхідними для вирішення у кримінальному провадженні чи господарській справі

З можливостей вибраного виду експертиз

З формулювання питань, які виносяться на вирішення експертизи

З відбору зразків для порівняльного дослідження (їх виду, кількості, якості тощо)

З інших питань (зазначити які)

12. Чи вважаєте Ви важливим дотримання єдиної позиції щодо термінологічного апарату в сфері судово-експертної діяльності?

Так, вважаю таку проблему актуальною та такою, що вимагає

ефективного вирішення як на науковому, так й на законодавчому рівнях.

Ні, вважаю що дана проблема не впливає на рівень ефективності роботи судових експертів загалом та судових експертів-економістів зокрема.

Інше

13. Що Ви розумієте під ефективністю судової економічної експертизи?

Відповідність результату поставленій цілі

Досягнення результату в поставлені строки

Досягнення результату при оптимальних витратах (матеріальних, часових тощо)

Своя версія (можливість використання матеріалів експертизи в якості доказової бази й ін.)

14. Які, на Вашу думку, основні недоліки призначення експертиз?

Неповнота постановки завдань перед експертом

Неправильність формулювання запитань

Надання непридатних для дослідження об'єктів

Надання зразків для порівняльного дослідження, які не відповідають необхідним вимогам

Ненадання необхідних матеріалів і даних

Недбалість у поводженні з речовими доказами

Інше

15 За якими підставами частіше за все відмовляють у проведенні судових економічних експертиз або вирішенні окремих питань?

Неякісність наданих на дослідження матеріалів

Недостатність наданих матеріалів

Запитання не відноситься до компетенції експерта

Відсутність необхідної методики дослідження

Відсутність необхідного обладнання

Необхідна експертиза (методика) не запроваджена в даній експертній установі

За іншими підставами

16 Які матеріали кримінального провадження, на Вашу думку, повинні надаватись експерту для ознайомлення під час проведення ним судових економічних експертизи?

Всі матеріали кримінального провадження

Матеріали, які мають відношення до предмету експертизи

Ваш варіант відповіді

17 Як Ви ставитесь до присутності слідчого під час проведення судової економічної експертизи?

Вважаю необхідним присутність слідчого під час проведення судової експертизи

Така необхідність виникає лише в окремих випадках

Не вважаю доцільною участь слідчого у проведенні судової експертизи

Ваш варіант відповіді

18 Ваше відношення до експертної ініціативи?

Вона недоречна (експерт повинен відповідати тільки на питання, які є в постанові про призначення експертизи)

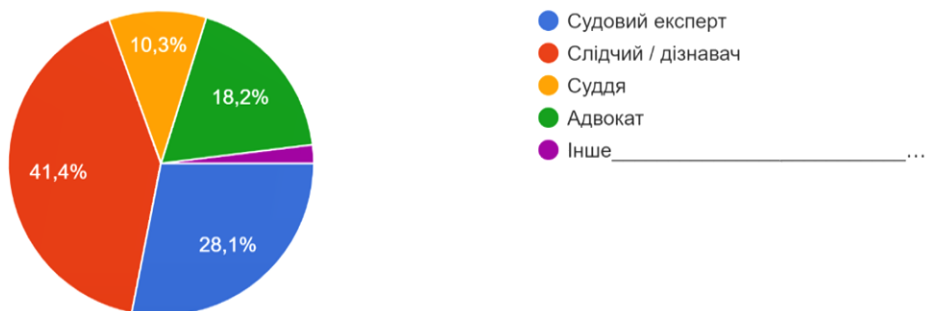
Експерт повинен попередньо повідомити орган чи особу, які призначили експертизу про виявлені нові обставини та викласти їх у своєму висновку

Ваш варіант відповіді

**ГРАФІЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ АНКЕТУВАННЯ
ОПИТУВАННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ ТА ОСІБ, ЯКІ ПРИЗНАЧАЮТЬ
СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ (ЗАЛУЧАЮТЬ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ).**

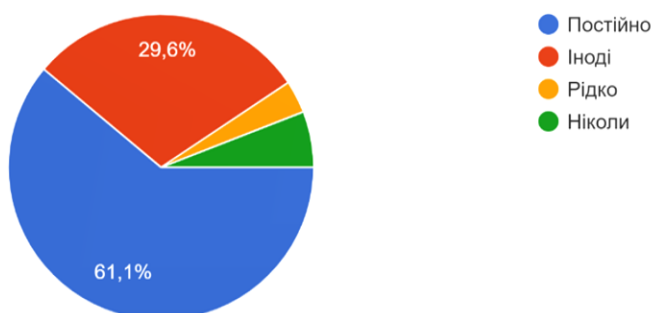
Ваш статус (оберіть одне):

203 відповіді

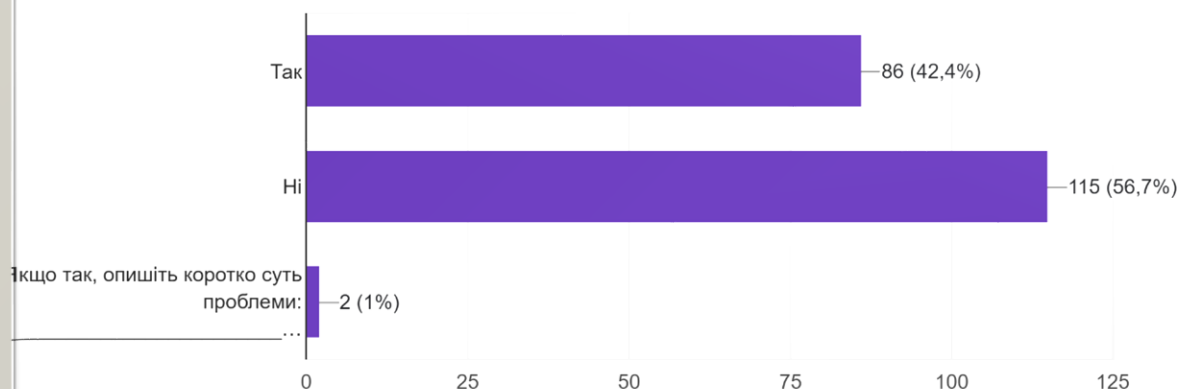
Чи часто Ви маєте справу з призначенням/проведенням судових економічних експертиз?

203 відповіді

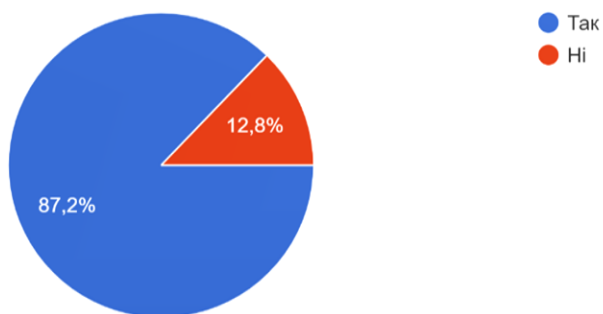
Чи стикалися Ви з проблемами при призначенні або проведенні судових економічних експертиз?

203 відповіді

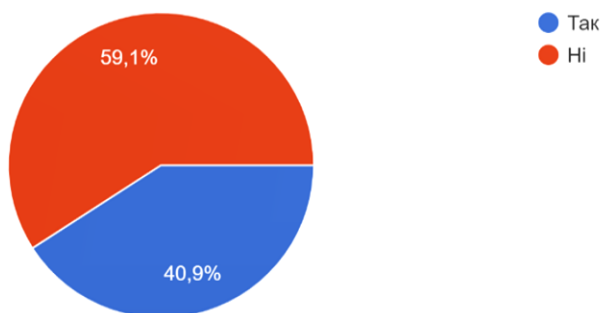
Чи проводили ви консультації з приводу питань які ставляться на вирішення судових економічних експертиз перед їх призначенням

203 відповіді

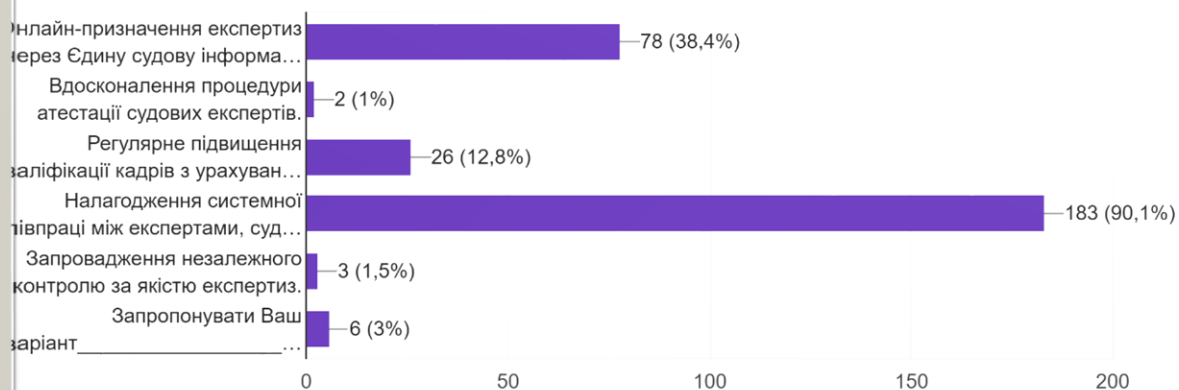
Чи вважаєте ви достатнім організаційне забезпечення експертної діяльності?

203 відповіді

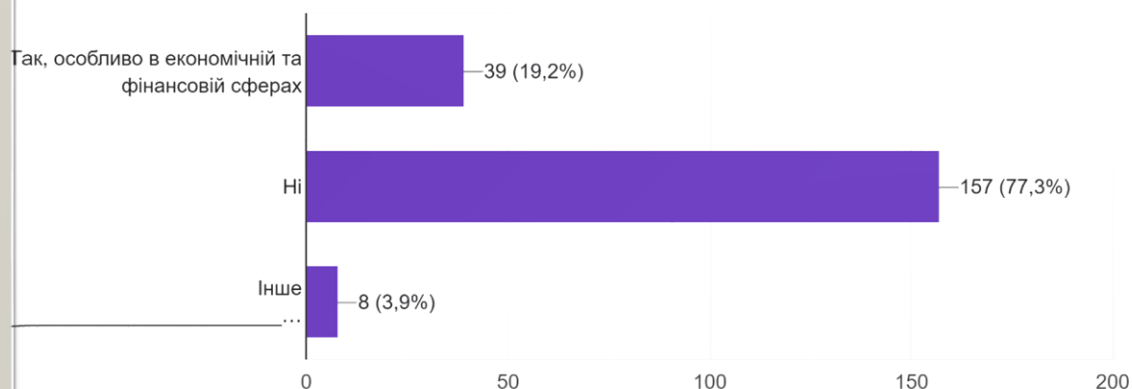
Якщо ні то в чому можуть полягати якісні зміни такого забезпечення?

203 відповіді

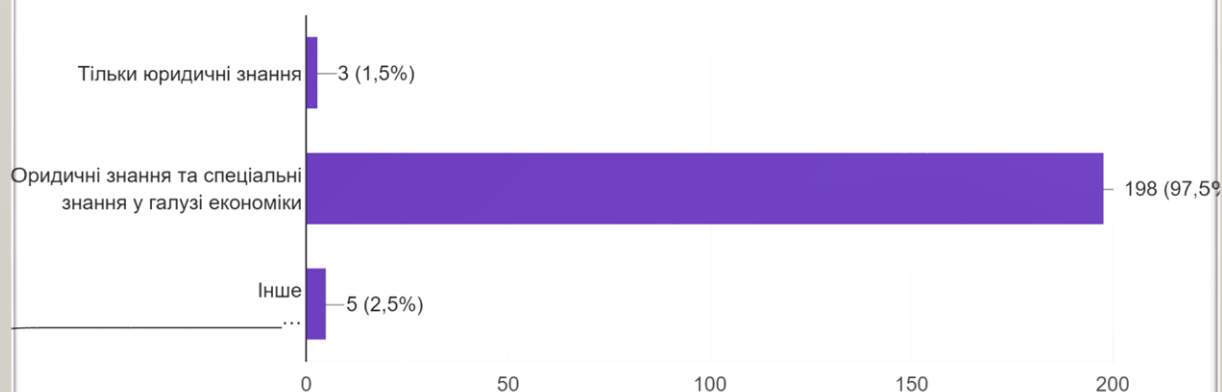
На Вашу думку, чи супроводжуються реформи, які здійснюються в Україні, криміналізацією суспільства та зростанням злочинності?

203 відповіді

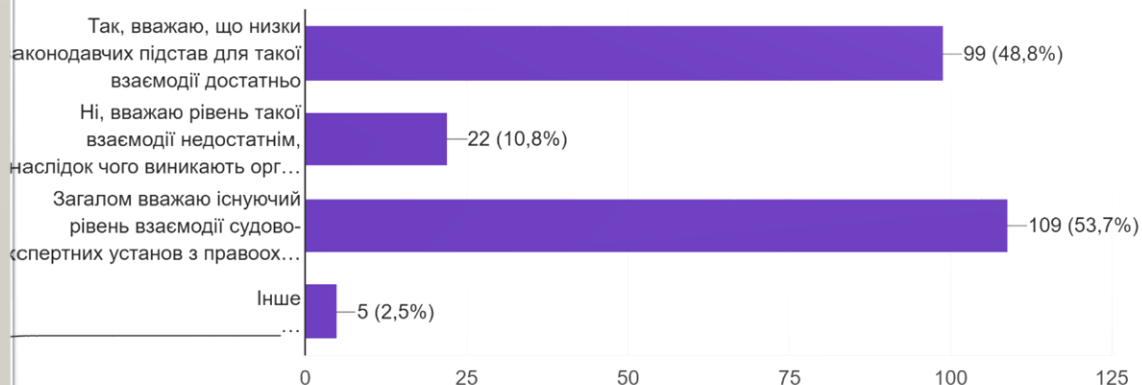
Які знання необхідні для виявлення протиправної економічної діяльності суб'єктів господарювання та доказування у кримінальни...ими із фінансово-господарськими злочинами?

203 відповіді

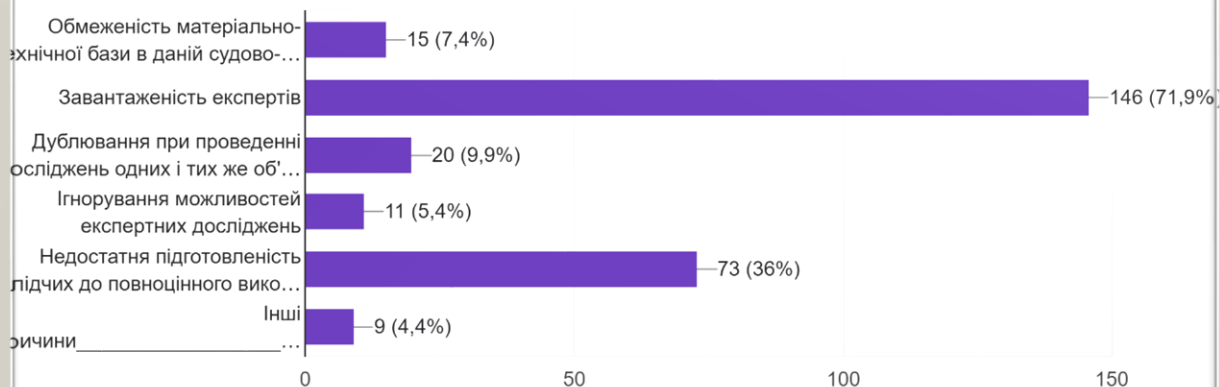
Чи вважаєте Ви достатнім існуючий рівень взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами?

203 відповіді

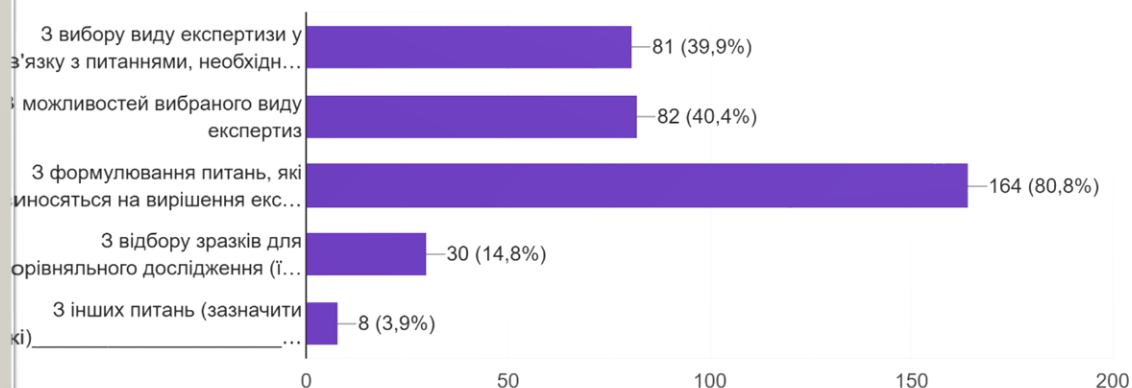
Що, на Вашу думку, заважає ефективному використанню існуючих експертних методик з економічних спеціальностей у розкритті та розслідуванні злочинів?

203 відповіді

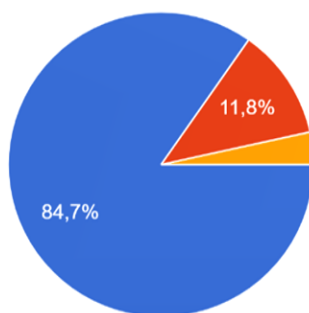
З яких питань найчастіше консультуються з судовими експертами-економістами?

203 відповіді

Чи вважаєте Ви важливим дотримання єдиної позиції щодо термінологічного апарату в сфері судово-експертної діяльності?

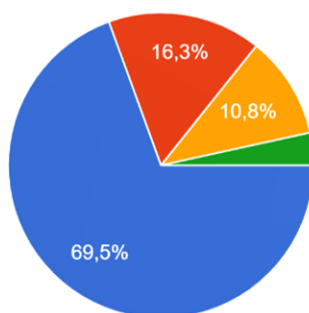
203 відповіді

- Так, вважаю таку проблему актуальною та такою, що вимагає ефективного вирішення як на науковому, так й на законодавчому рівнях.
- Ні, вважаю що дана проблема не впливає на рівень ефективності роботи судових експертів загалом та судових експертів-економістів зокрема.
- Інше

Що Ви розумієте під ефективністю судової економічної експертизи?

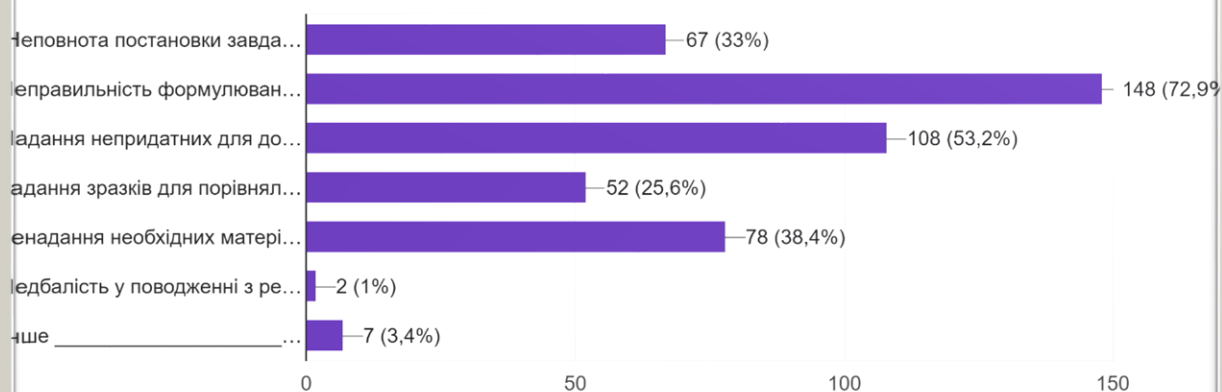
203 відповіді

- Відповідність результату поставленій цілі
- Досягнення результату в поставлені строки
- Досягнення результату при оптимальних витратах (матеріальних, часових тощо)
- Своя версія (можливість використання матеріалів експертизи в якості доказової бази й ін.)

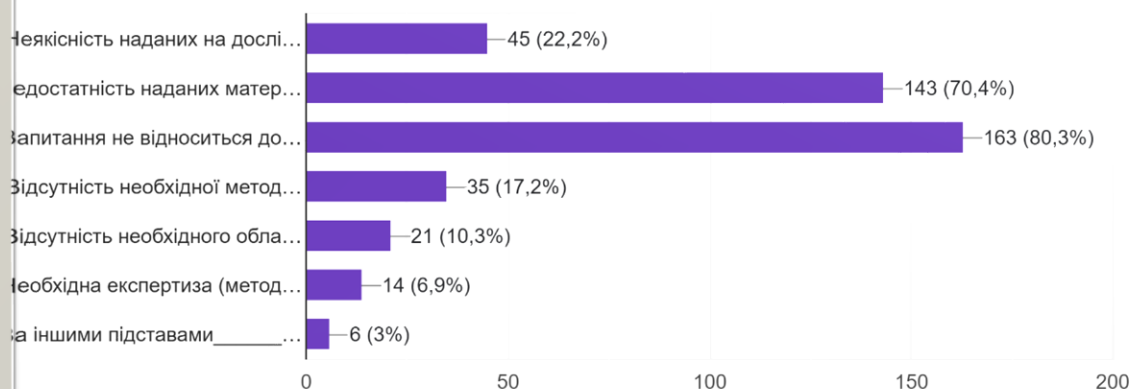
Які, на Вашу думку, основні недоліки призначення експертиз?

203 відповіді

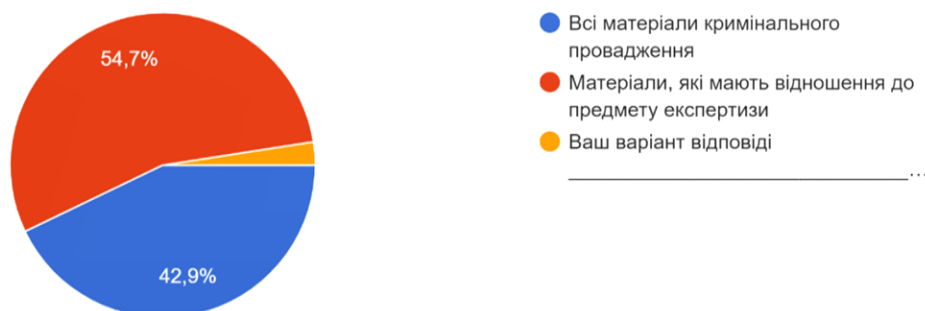
За якими підставами частіше за все відмовляють у проведенні судових економічних експертиз або вирішенні окремих питань?

203 відповіді

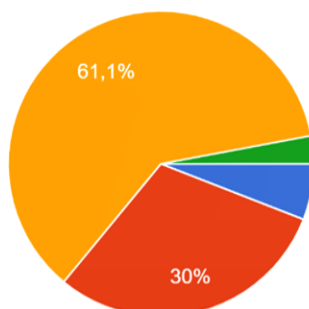
Які матеріали кримінального провадження, на Вашу думку, повинні надаватись експерту для ознайомлення під час проведення ним судових економічних експертиз?

203 відповіді

Як Ви ставитесь до присутності слідчого під час проведення судової економічної експертизи?

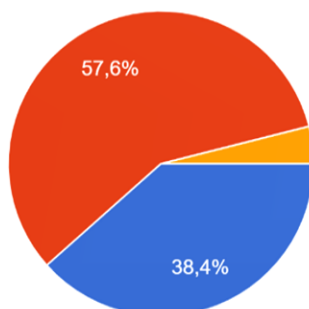
203 відповіді

- Вважаю необхідним присутність слідчого під час проведення судової експертизи
- Така необхідність виникає лише в окремих випадках
- Не вбачаю доцільною участь слідчого у проведенні судової експертизи
- Ваш варіант відповіді _____

Ваше відношення до експертної ініціативи?

203 відповіді

- Вона недоречна (експерт повинен відповідати тільки на питання, які є в постанові про призначення експертизи)
- Експерт повинен попередньо повідомити орган чи особу, які призначили експертизу про виявлені нові обставини та викласти їх у своєму висновку
- Ваш варіант відповіді _____

Інформація про виконання судових економічних експертиз за 2018-2024 рр.

Рік	Виконано експертиз протягом звітного періоду							Поставлено на вирішення питань					Категоричні висновки	Ймовірні висновки	Повернуто матеріалів без проведення експертиз протягом звітного періоду
	Усього за попередній період	Усього за звітний період	У відсотках до попереднього періоду	На замовлення			В строк понад 90 днів	Всього питань	З них не вирішено з причин відсутності						
				Судів	Правоохоронних органів	Інших			Методик	Спеціалістів, обладнання	Неповноти або непридатності об'єктів дослідження	З інших причин			
018	1069	222	14,3	456	663	03	374	2344	0	1	0	421	1922	0	383
019	222	289	5,5	231	890	68	270	5435	0	17	7	851	14623	0	0
020	289	309	1,6	524	723	62	276	6314	5	26	1003	189	14812	0	166
021	309	391	82,7	305	866	220	841	21321	2	5	7	253	20054	0	763
022	2391	515	-36,6	38	952	25	317	23764	0	3	41	775	22545	400	223
023	515	681	-55,0	36	565	80	439	4526	0	0	21	858	3603	44	343
024	681	128	65,6	16	968	44	344	2051	68	4	41	231	1655	52	92

ПРИКЛАДИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ КОМПЛЕКСНОГО АНАЛІЗУВАННЯ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянемо на прикладі послідовність виконання судової економічної експертизи з питань комплексного аналізування фінансово-господарської діяльності підприємств.

Для проведення дослідження експерту надано: статут ПрАТ «ХХХ», довідки АТ «ХХХ банк», головні книги за 2016 р.-2019 р., баланси (Звіт про фінансовий стан) (Форма № 1), Звіти про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід) (Форма № 2), Звіт про власний капітал станом (Форма № 4), Примітки до річної фінансової звітності (Форма №5), Структурне обстеження підприємства (Форма № 1-підприємництво) (річна), Звіт про виробництво та реалізацію промислової продукції (Форма № 1П-НПП), Звіт із праці (Форма № 1-ПВ), Звіт про умови праці, пільги та компенсації за роботу зі шкідливими умовами праці (Форма № 1-ПВ умови праці), Звіт про взаєморозрахунки з нерезидентами (Форма № 1-Б), Звіт про наявність і рух основних засобів, амортизацію (Форма № 11-ОЗ), Аудиторський висновок (звіт незалежного аудитора) щодо фінансової звітності Публічного акціонерного товариства «ХХХ» станом на 31 грудня 2014 року та станом на 31 грудня 2015 року, перелік дебіторів та дебіторської заборгованості, що обліковується у ПрАТ «ХХХ» станом на 30.09.2019 р., перелік кредиторів та кредиторської заборгованості, що обліковується станом на 30.09.2019 р. у ПрАТ «ХХХ», перелік об'єктів нерухомого майна ПрАТ «ХХХ»; облікова політика ПрАТ «ХХХ», інші матеріали справи.

Експертне завдання визначено в ухвалі суду про призначення судової експертизи та полягає у визначенні основних економічних показників (ліквідності, платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності ПрАТ «ХХХХ» на дату укладання Договору та проведенні аналізу на

їх підставі стану господарсько-фінансової діяльності ПрАТ «XXXX».

Орієнтовний перелік вирішуваних питань в межах проведення судової експертизи наведено у «Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», та відповідатиме питанню:

1. Визначити основні економічні показники (ліквідності, платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності ПрАТ «XXXX» (код ЄДРПОУ – XXXX) на дату укладання Договору. Як вказані показники характеризують господарсько-фінансову діяльність ПрАТ «XXXX»?

2. Чи існують ознаки загрози неплатоспроможності ПрАТ «XXXX» (код ЄДРПОУ – XXXX)?

Об'єктом дослідження по даній експертизі є:

- матеріали аудиторських перевірок (звіт незалежного аудитора) щодо фінансової звітності;
- фінансова звітність підприємства;
- довідки підприємства;
- реєстри бухгалтерського обліку;
- інші документи що містяться в матеріалах справи.

Під час проведення дослідження доцільно застосувати метод документальної перевірки та порівняння відповідно до експертної методики за реєстраційним кодом 11.0.08 «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз».

Згідно статті 1 Розділу 1 Книги першої Кодексу України з процедур банкрутства, неплатоспроможність – це неспроможність боржника виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через застосування процедур, передбачених цим Кодексом.

«Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства» (далі – Методичні рекомендації № 14), згідно з

п.1 Розділу 1, розроблено з метою визначення однозначних підходів під час аналізування фінансово-господарського стану підприємств на предмет виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства; своєчасного виявлення формування незадовільної структури балансу для вжиття заходів щодо запобігання банкрутству підприємств, а також виявлення резервів підвищення ефективності виробництва та відновлення платоспроможності підприємств шляхом їх санації.

За п.4 Розділу 1 Методичних рекомендацій № 14, неплатоспроможність – це неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, в тому числі по заробітній платі, а також виконати зобов'язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності;

Відповідно до п.2 Розділу III Методичних рекомендацій № 14, оцінювання підприємства з позиції неплатоспроможності, здійснюється шляхом:

- оцінювання фінансового стану підприємства (п. 2.1)
- аналізування фінансових факторів, що призвели до неплатоспроможності, та визначення можливості санації підприємства (п.2.2), шляхом аналізування необоротних активів; аналізування оборотних активів; аналізування власних оборотних засобів (аналізування структури грошових потоків підприємства, аналізу формування власного капіталу); поглибленого аналізування дебіторської заборгованості (аналізування структури, тенденцій та аналітичних показників); аналізування кредиторської заборгованості, аналізування прибутковості підприємства, аналізування витрат на виробництво, аналізування використання трудових ресурсів, аналізування інвестицій та інновацій.

Пунктом 3.4 Розділу III Методичних рекомендацій № 14 регламентовано

визначення ознак втрати або відновлення платоспроможності, поточною неплатоспроможністю, ознак критичної неплатоспроможності, ознак надкритичної неплатоспроможності.

Оцінювання фінансового стану ПрАТ «XXXX»

Відповідно до п. 2.1. Розділу III Методичних рекомендацій оцінка фінансового стану підприємства здійснюється за попередні три календарні роки, але у зв'язку із втратою контролю над власними майновими активами в березні 2017 р., ПрАТ «XXXX» не здійснював виробничу діяльність, тому, для формування загального уявлення та загальних тенденцій занепаду підприємства, оцінку фінансового стану ПрАТ «XXXXX» в ході дослідження здійснено за попередні п'ять та три повні роки.

Дослідженням фінансово-господарського стану ПрАТ «XXXX» встановлене наступне.

Згідно Балансу (Звіту про фінансовий стан) станом на 31.12.2014 р. – 30.09.2019 р. підприємством складено фінансову звітність із застосуванням міжнародних стандартів фінансової звітності.

Аналізуванням динаміки валюти балансу встановлено, що загальна вартість майна ПрАТ «XXXXX» (підсумок активу балансу) за період з 01.01.2014 р. по 31.12.2018 р. знизилась на 511 649 тис. грн., при цьому зміна валюти балансу протягом 2014–2015 років склала 3 350 тис. грн. у бік збільшення. З 2016 року по 2018 рік спостерігається стрімке зменшення загальної вартості майна підприємства на 514 999 тис. грн. або на 99%, а саме зменшення валюти балансу:

– у 2016 році на 250 048 тис. грн. (або зниження на 48% від показника на початок року),

– у 2017 році на 153 078 тис. грн. (або зниження на 57% від показника на початок року),

– у 2018 році на 111 873 тис. грн. (або зниження на 96% від показника на початок року).

Станом на 31.12.2018 р. валюта балансу ПрАТ «XXXXX» дорівнює

5093 тис.грн., на 30.09.2019 р. – 5092 тис. грн. Зменшення валюти балансу за кожен звітний період починаючи з 2016 року свідчить про скорочення підприємством фінансово-господарської діяльності, що призводить до зниження його неплатоспроможності.

Дослідження загальних показників діяльності ПрАТ «XXXXXX» за період з 01.01.2014р. по 30.09.2019р. наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Дослідження загальних показників діяльності ПрАТ «XXXXXX» за період з 01.01.2014р. по 30.09.2019р. (тис. грн./осіб)

з/п	Показники	Фактичне значення за попередні роки								Примітки (висновки), нормативне значення
		2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	9 місяців 2019р.	зміни за попередні п'ять років (+/-)	зміни за попередні три роки (+/-)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9=7-3	10=7-5	11
1	Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис.грн.	497 178	21 495	494	0	0	0	-497 178	-6 494	Протягом 2014р. - 2015р. збільшення, різке зниження в 2016р., та повна відсутність доходів від реалізації продукції з 2017 року.
2	Чистий прибуток (збиток), тис.грн.	123 282	14 672	28 696	2 504	110168	-11 834	13 114	-81 472	Протягом 2014-9 міс. 2019р. збитки
3	Середньооблікова чисельність працівників, осіб	41	54	66	2	1	1	-640	-165	Зменшення в 2016-2017 роках, з 2018 року 1 працівник.
4	Фонд оплати праці усіх працівників, тис.грн.	9 947	2028	6678	2129	5	4	-39 942	-16 673	Зменшення в 2016-2017 роках, з 2018 року ФОП 1 працівника.
5	Власний капітал, тис.грн.	54 618	39 946	11 229	2 573	17 595	-29 428	-172 213	-128 824	Протягом 2014-2017 років поступове зменшення, з 2018 року від'ємне значення внаслідок наявного непокритого збитку.
6	Необоротні активи, тис.грн.	5 942	1 506	8 607	9 640	356	3 356	-72 586	-65 251	Протягом 2014-2016 років постійне зменшення. З 2017 року стрімке зменшення.
7	Довгострокові зобов'язання, тис.грн.	0	0	0	0	0	12 309	0	0	Протягом 2014-2018 років відсутність довгострокових зобов'язань, відображення в 2019 році зобов'язань з відшкодування пільгових пенсій.
8	Короткострокові кредити та позики, тис.грн.	0	0	0	0	0	0	0	0	відсутні
9	Дебіторська заборгованість, тис. грн.	68 291	37 040	93 595	7 311	698	1 710	-366 593	-191 897	Зростання протягом 2015 р. та стрімке зменшення з 2016 р.
10	Запаси, тис.грн.	19 448	10 146	433	0	0	0	-19 448	-7 433	Протягом 2014-2016 років зменшення, та повна відсутність з 2017 р.
11	Власні оборотні засоби, тис.грн.	8 676	8 440	2 622	2 933	20 951	-32 784	-99 627	-63 573	Протягом 2014-2016 років зменшення. В 2017 р. збільшення внаслідок зменшення короткострокових зобов'язань та забезпечень. З 2018 р. від'ємне значення.

12	Функціонуючий капітал, тис.грн.	8 517	8 266	2 478	2 933	20 951	-20 475	-99 468	-63 429	Протягом 2014-2016 років зменшення. В 2017р. збільшення внаслідок зменшення короткострокових зобов'язань та забезпечень. З 2018 р. від'ємне значення.
13	Продуктивність праці, тис.грн./особу	75,6	50,3	9,1	0	0	0	-775,6	-39,1	З 2017 р. відсутність господарської діяльності.

Дослідженням чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) ПрАТ «XXXXXX», встановлено:

- збільшення чистого доходу в 2015 р. порівняно з 2014р. на 25 %,
- зниження у 2016 році показника на 98,96 % до значення 6 494 тис. грн.,
- з 2017 року по 30.09.2019 р. відсутність доходів від реалізації продукції.

Зміни обсягів чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) ПрАТ «XXXXXX» за попередні п'ять років склали до зменшення (-) 497 178 тис. грн., (в тому числі за попередні три роки – 6 494 тис. грн.). Зазначене характеризує несприятливу тенденцію та повну відсутність реалізації продукції з 2017 року по 30.09.2019 р.

Дослідженням чистого прибутку (збитку) за результатами фінансово-господарської діяльності протягом 2014 р. – 9 міс. 2019 р. ПрАТ «XXXXXX», встановлено збиткову діяльність протягом зазначеного періоду. Зміни розміру чистого збитку ПрАТ «XXXXXX» в сторону зменшення за 2016 р. – 9 міс. 2019 р. відбувались, здебільшого, за рахунок зменшення розміру постійних витрат.

За результатами дослідження розміру власного капіталу ПрАТ «XXXXXX», встановлено поступове зменшення протягом 2014 – 2017 р. розміру власного капіталу, та від'ємне значення показника з 2018 року внаслідок наявного непокритого збитку в розмірі що перевищує розмір статутного капіталу.

Дослідженням розміру необоротних активів ПрАТ «XXXXXX», встановлено постійне зменшення показника протягом 2014...2016 років, та стрімке зменшення з 2017 р. розміру необоротних активів, внаслідок вибуття частини основних засобів та відображення в балансі підприємства основних засобів, що залишились, нематеріальних активів за нульовою залишковою вартістю.

Фактично розмір необоротних активів підприємства з 2017 року по 30.09.2019 р. в Балансі підприємства дорівнював сумі відстрочених податкових активів. Протягом 2014...2018 років у ПрАТ «XXXXX» були відсутні довгострокові зобов'язання. Станом на 30.09.2019 р. ПрАТ «XXXXX» у складі довгострокових зобов'язань рахується заборгованість з відшкодування пільгових пенсій в сумі 12309 тис. грн. Кошти за короткостроковими кредитами та позиками протягом 2014 року – 9 місяців 2019 року ПрАТ «XXXXX» не залучались.

Дослідженням дебіторської заборгованості ПрАТ «XXXXX», встановлено зростання протягом 2015 року дебіторської заборгованості, та стрімке зменшення розміру дебіторської заборгованості з 2016 року по 30.09.2019 року. Дебіторська заборгованість ПрАТ «XXXXX» за попередні п'ять років зменшилась на 366 593 тис. грн. або 99,54%, в тому числі за попередні три роки – 191 897 тис. грн. Станом на 30.09.2019 р. дебіторська заборгованість склала 1 710 тис. грн.

Дослідженням запасів ПрАТ «XXXXX», встановлено зменшення протягом 2014-2016 років запасів. З 2017 року по 30.09.2019 р. показник запасів в Балансі ПрАТ «XXXXX» дорівнював нулю, внаслідок втрати зазначених активів та відповідного нарахування резерву знецінення.

Дослідженням власних оборотних засобів ПрАТ «XXXXX» та функціонуючого капіталу, встановлено:

- зменшення показників протягом 2014-2016 років;
- з 2018 року показники власних оборотних засобів ПрАТ «XXXXX» та функціонуючого капіталу мають від'ємне значення, що свідчить про відсутність власних джерел фінансування для покриття короткострокових поточних зобов'язань.

Дослідженням загальних показників діяльності ПрАТ «XXXXX» за період з 01.01.2014 р. по 30.09.2019 р., встановлено погіршення у 2016 – 2017 роках всіх показників фінансово-господарської діяльності ПрАТ «XXXXX», та не здійснення з 2017 року господарської діяльності ПрАТ «XXXXX» у зв'язку із

втратою активів. Загальні показники діяльності підприємства за попередні три роки незадовільні.

Зазначені зміни показників свідчать, про те, що стан платоспроможності підприємства за останні три роки негативний.

Платоспроможність (ліквідність) – один з основних якісних показників діяльності підприємства, що визначає спроможність підприємства здійснювати платежі, розраховуватися з боргами в необхідному обсязі та в зазначений термін наявними у нього коштами або такими, які безперервно поповнюються за рахунок його діяльності.

Метою аналізування ліквідності є визначення ступені покриття зобов'язань підприємства його активами, термін перетворення яких в гроші відповідає терміну погашення зобов'язань. Дослідження показників ліквідності та платоспроможності ПрАТ «XXXXX» за період з 01.01.2014 р. по 30.09.2019 р. наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Дослідження показників ліквідності та платоспроможності
ПрАТ «XXXXX» за період з 01.01.2014 р. по 30.09.2019 р.

з/п	Показники	Фактичне значення за попередні роки								Примітки (висновки), нормативне значення
		014р.	015р.	016р.	017р.	018р.	місяців 2019р.	зміни за попередні п'ять років (+/-)	зміни за попередні три роки (+/-)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9=7-3	10=7-5	11
1	Коефіцієнт поточної ліквідності	1,25	1,18	1,27	3,99	0,08	0,05	-1,17	-1,19	>1,5 зменшення показника є негативною тенденцією
2	Коефіцієнт покриття	1,25	1,18	1,27	3,99	0,08	0,08	-1,17	-1,19	зменшення показника є негативною тенденцією
3	Коефіцієнт швидкої ліквідності	1,19	1,15	1,22	3,99	0,08	0,08	-1,11	-1,14	граничне значення -0,6 - 0,8
4	Коефіцієнт абсолютної ліквідності (платоспроможності)	0,010	0,004	0,002	0,001	0,00	0,002	-0,01	-0,002	показує, яка частина короткострокових зобов'язань може бути погашена негайно, найбільш жорсткий критерій ліквідності, граничне значення -0,2 - 0,35
5	Маневреність власних оборотних засобів	0,20	0,15	0,21	0,75	-12,06	-18,88	-12,26	-12,27	для нормального функціонування підприємства цей показник змінюється в межах від 0 до 1
6	Коефіцієнт покриття запасів	20,10	44,21	27,10	-	-	-	-	-	у разі коли значення цього показника менше ніж 1, поточний фінансовий стан підприємства розглядається як нестійкий
7	Коефіцієнт фінансової автономії	0,33	0,27	0,41	0,79	-3,45	-5,78	-3,79	-3,86	зростання цього показника свідчить про збільшення фінансової стійкості, стабільності та незалежності підприємства від позикових коштів; граничне значення - 0,5

Коефіцієнт поточної ліквідності – показує співвідношення оборотних активів і позикового капіталу. За результатом проведених розрахунків визначено, що коефіцієнт поточної ліквідності підприємства становив:

- станом на 31.12.2014 - 1,25,
- станом на 31.12.2015 – 1,18,
- станом на 31.12.2016 – 1,27,
- станом на 31.12.2017 – 3,99,
- станом на 31.12.2018 – 0,08,
- станом на 30.09.2019 – 0,05 що свідчить про недостатність оборотних активів підприємства для погашення всіх зобов'язань, враховуючи що значення коефіцієнту поточної ліквідності повинно перевищувати 1,5.

Коефіцієнт покриття – показує співвідношення оборотних активів і поточних зобов'язань. Показник покриття – це індикатор здатності компанії відповісти за поточними зобов'язаннями за допомогою оборотних активів. Показник демонструє, скільки в компанії є гривень оборотних коштів на кожную гривню поточних зобов'язань. Значення коефіцієнта покриття повинно перевищувати 1.

Відповідно до проведених розрахунків з 2018 р. коефіцієнт покриття був нижчим за нормативно встановлене значення, що говорить про недостатність оборотних активів підприємства для погашення поточних зобов'язань, а саме: станом на 31.12.2018 – 0,08, станом на 30.09.2019 – 0,08.

Коефіцієнт швидкої ліквідності - індикатор короткострокової ліквідності компанії, який вимірює здатність компанії вчасно погасити свої короткострокові зобов'язання за допомогою високоліквідних активів. До високоліквідних активів можна віднести грошові кошти та їх еквіваленти, поточні фінансові інвестиції, дебіторську заборгованість і т.д. Цей показник схожий на показник покриття, адже показує рівень платоспроможності компанії. Проте показник швидкої ліквідності є більш консервативним і точним, адже дозволяє виключити менш ліквідні оборотні активи. Оптимальне значення показника залежить від сфери діяльності та особливостей фірми.

Норматив показника знаходиться в межах 0,6-0,8 і вище, таке значення вказує на те, що в компанії досить ліквідних оборотних коштів для своєчасного розрахунку за зобов'язаннями. У період з 31.12.2018 по 30.09.2019 коефіцієнт швидкої ліквідності підприємства мав значення нижче нормативного.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності – співвідношення найбільш ліквідної частини активів і поточних (короткострокових) зобов'язань. До найбільш ліквідної частини активів належать грошові кошти та їх еквіваленти. Показник демонструє частку поточних зобов'язань компанії, яка може бути погашена негайно. Нормативним вважається значення від 0,2 до 0,35. Протягом всього періоду дослідження значення коефіцієнта абсолютної ліквідності є значно нижчим за нормативний показник, що демонструє недостатність грошових коштів для негайного погашення поточних зобов'язань, а саме: станом на 31.12.2014 – 0,01, станом на 31.12.2015 – 0,004, станом на 31.12.2016 – 0,002, станом на 31.12.2017 – 0,001, станом на 31.12.2018 – 0,013, станом на 30.09.2019 – 0,002.

Коефіцієнт маневреності власних оборотних засобів показує співвідношення між власними оборотними ресурсами і власним капіталом компанії. Таким чином, значення показника говорить про те, яка частина власного капіталу може бути використана для фінансування оборотних активів, а яка частина спрямована на фінансування необоротних активів. Нормативним вважається значення 0,1 і вище. Позитивне значення свідчить про достатність власних фінансових ресурсів для фінансування необоротних активів і частини оборотних. Від'ємне значення показника свідчить, що власний капітал і кошти, залучені на довгостроковій основі, спрямовані на фінансування необоротних засобів, тому для фінансування оборотних активів необхідно звертатися до позичкових джерел фінансування. Це веде до зниження фінансової стійкості. За результатами проведених розрахунків визначено, що у період з 31.12.2018 по 30.09.2019 підприємство мало від'ємне значення коефіцієнта маневреності власних оборотних засобів.

З 2017 року по 30.09.2019 р. показник запасів в Балансі ПрАТ «XXXXXX»

дорівнював нулю, внаслідок втрати зазначених активів та відповідного нарахування резерву знецінення, у зв'язку з чим розрахунок Коефіцієнту покриття запасів є неможливим.

Коефіцієнт фінансової автономії дає найбільш загальну оцінку фінансової стійкості підприємства - показує, яка частина активів підприємства фінансується за рахунок власного капіталу. Зменшення показника в динаміці свідчить про зменшення фінансової стійкості, стабільності та незалежності підприємства від позикових коштів. З 31.12.2018 по 30.09.2019 підприємство мало від'ємне значення коефіцієнта фінансової автономії.

За результатами проведеного експертного дослідження зроблено наступний висновок:

Виходячи із фінансової звітності та облікових регістрів ПрАТ «XXXXXX», показники ліквідності (платоспроможності) господарсько-фінансової діяльності підприємства підтверджують неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку свої фінансові зобов'язання. Результати аналізування ліквідності ПрАТ «XXXXXX» свідчать про негативний стан ліквідності підприємства.

Крім того, п. 3.4 Методичних рекомендацій зазначено: «Якщо за підсумками року коефіцієнт покриття менший за 1,0 і підприємство не отримало прибутку, такий його фінансовий стан характеризується ознаками надкритичної неплатоспроможності.»

Дослідженням встановлено, що станом на 31.12.2018 р. та 30.09.2019 р. коефіцієнт покриття, розрахований на підставі даних фінансової звітності ПрАТ «XXXXXX», складає 0,08, що менше за нормативне значення 1,0; згідно даних Звіту про фінансові результати ПрАТ «XXXXX» за 2018 рік та за 9 місяців 2019 року у рядку 2355 «Чистий фінансовий результат: збиток» зазначені збитки в сумі «-» 110168 тис. грн. та «-» 11 834 тис. грн. відповідно, що свідчить про наявність ознак надкритичної неплатоспроможності.

Аналізування фінансової стійкості підприємства здійснюється за даними Балансу (Форма №1) і характеризує структуру джерел фінансування

підприємства, міру фінансової стійкості і незалежності підприємства від зовнішніх джерел фінансування.

Аналізування фінансової стійкості підприємства здійснюється шляхом розрахунку наступних показників (коефіцієнтів): коефіцієнту концентрації власного капіталу, коефіцієнту фінансової залежності, коефіцієнту маневреності власного капіталу, коефіцієнту концентрації позикового капіталу, коефіцієнту співвідношення позикових та власних коштів тощо.

Дослідження показників фінансової стійкості ПрАТ «XXXX» за період з 01.01.2014р. по 30.09.2019р. наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Дослідження показників фінансової стійкості ПрАТ «XXXXX» за період з 01.01.2014 р. по 30.09.2019 р.

з/п	Показники	Фактичне значення за попередні роки								Примітки (висновки), нормативне значення
		2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	9 місяців 2019р.	міни за попередні п'ять років(+/-)	міни за попередні три роки(+/-)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9=7-3	10=7-5	11
1	Коефіцієнт концентрації власного капіталу	0,33	0,27	0,41	0,79	-3,45	-5,78	-3,79	-3,86	> 0,5 зменшення цього показника свідчить про зменшення фінансової стійкості, стабільності та незалежності підприємства від позикових коштів; граничне значення - 0,5
2	Коефіцієнт фінансової залежності	3,02	3,72	2,43	1,26	-0,29	-0,17	-3,31	-2,72	збільшення значення цього показника в динаміці свідчить про зростання частки позикових коштів під час фінансування підприємства, граничне значення = 2
3	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,51	0,49	0,38	0,79	*	*	-	-	граничне значення 0,1
4	Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	0,67	0,73	0,59	0,21	4,45	6,78	3,78	3,86	показує яку частину в балансі підприємства становить позиковий капітал; граничне значення - 0,5
5	Коефіцієнт структури довгострокових вкладень	0	0	0	0	0	0	0	0	показує яка частина основних засобів та інших необоротних активів фінансується зовнішніми інвесторами.
6	Коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів	0	0	0	0	0	0	0	0	збільшення в динаміці свідчить про збільшення залежності підприємства від зовнішніх інвесторів
7	Коефіцієнт структури позикового капіталу	0	0	0	0	0	0,36	0,00	0,00	показує яку частину в позиковому капіталі підприємства становлять довгострокові пасиви
8	Коефіцієнт співвідношення позикових та власних коштів	2,02	2,72	1,43	0,26	-1,29	-1,17	-3,31	-2,72	збільшення значення цього показника свідчить про зменшення фінансової стійкості
9	Коефіцієнт забезпечення власними засобами	0,20	0,15	0,21	0,75	-12,06	-18,88	-12,26	-12,27	зменшення цього показника унеможливило для неплатоспроможного підприємства використання позасудових заходів відновлення платоспроможності; граничне значення - 0,1
10	Показник	2,02	2,72	1,43	0,26	-1,29	-1,17	-3,31	-2,72	збільшення значення цього

	фінансового левериджу									показника свідчить про негативні зміни на підприємстві, граничне значення - 0,25
11	Тривалість фінансового циклу, днів	85	18	-1775	0	0	0	-85	-	сприятливу вважається тенденція зменшення значення показника
12	Поточна платоспроможність	-309222,00	-378920,00	-158550,00	-24378,00	-22688,00	-34494,00	286534	135862	від'ємний результат свідчить про поточну неплатоспроможність підприємства
13	Коефіцієнт Бівера	-0,25	-0,03	-0,15	-0,10	-4,86	-0,34	-4,61	-4,71	> 0,2 у разі коли цей показник не перевищує 0,2, це свідчить про небажане скорочення частки прибутку, яка спрямовується на розвиток виробництва

*показники не розраховуються у зв'язку з від'ємним значенням власного капіталу

Оцінювання фінансової стійкості здійснюється на основі вищенаведених показників. Наведені дані свідчать про зниження фінансової стійкості, стабільності та незалежності підприємства.

Коефіцієнт концентрації власного капіталу розраховується як відношення власного капіталу підприємства до підсумку балансу підприємства і характеризує міру фінансової незалежності підприємства від позикового капіталу. Цей коефіцієнт показує питому вагу власних ресурсів у загальній сумі коштів. Нормативне значення коефіцієнта оцінюється на рівні 0,5, оскільки в цьому випадку весь позиковий капітал може бути компенсований власним капіталом підприємства. Чим більше значення коефіцієнта, тим краще фінансовий стан підприємства.

Значення коефіцієнта концентрації власного капіталу ПрАТ «XXXX» на 31.12.2018 р. та на 30.09.2019 р. характеризує неможливість підприємства у повному обсязі виконати зовнішні зобов'язання за рахунок власних активів, оскільки коефіцієнт концентрації власного капіталу станом на зазначені дати, має значення $< 0,5$.

Коефіцієнт фінансової залежності є зворотним по відношенню до попереднього показника. Якщо величина цього коефіцієнта зменшується до одиниці, це означає, що організація повністю фінансується за рахунок власних коштів. Значення коефіцієнта фінансової залежності ПрАТ «XXXXX» на 30.09.2019 р. склав (-0,29).

Коефіцієнт маневреності власного капіталу показує співвідношення між власними оборотними ресурсами і власним капіталом компанії. Значення

показника відображає, яка частина власного капіталу може бути використана для фінансування оборотних активів, а яка частина спрямована на фінансування необоротних активів. Нормативним (граничним) вважається значення 0,1 і вище. З 2018 року власний капітал ПрАТ «XXXXX» мав від'ємне значення, внаслідок наявної суми непокритих збитків в розмірі що перевищує статутний капітал.

Коефіцієнт концентрації позикового капіталу показує яку частину в балансі підприємства становить позиковий капітал, граничне значення 0,5. Згідно даних Таблиці № 3 коефіцієнт концентрації позикового капіталу ПрАТ «XXXXX» на 31.12.2018 р. значно перевищує граничні значення.

Коефіцієнт структури довгострокових вкладень, показує яка частина основних засобів та інших необоротних активів фінансується зовнішніми інвесторами, та Коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів відображає рівень залежності підприємства від зовнішніх інвесторів. Протягом 2014-2018 років у ПрАТ «XXXXX» були відсутні довгострокові зобов'язання, станом на 30.09.2019 р. у складі довгострокових зобов'язань були відображені пенсійні зобов'язання на загальну суму 12 309 тис. грн., які не можуть бути враховані при визначенні частини фінансування та рівня залежності підприємства від зовнішніх інвесторів.

Зміни в динаміці протягом аналізованого періоду коефіцієнтів концентрації власного капіталу, фінансової залежності, концентрації позикового капіталу і співвідношення позикових та власних коштів свідчать про зменшення фінансової стійкості, стабільності та зменшення незалежності підприємства від позикових коштів.

Зменшення коефіцієнту забезпечення власними засобами унеможливорює для неплатоспроможного підприємства використання позасудових заходів відновлення платоспроможності. На ПрАТ «XXXXX» цей показник значно менше граничного значення, що свідчить про неможливість щодо використання позасудових заходів відновлення платоспроможності.

За досліджуваний період показник поточної платоспроможності має

від'ємне значення, що свідчить про поточну неплатоспроможність підприємства.

Ознакою формування незадовільної структури балансу є таке фінансове становище підприємства, в якого протягом тривалого часу коефіцієнт Бівера не перевищує 0,2, що відображає небажане скорочення частки прибутку, яка направляється на розвиток виробництва. Така тенденція призводить до незадовільної структури балансу, коли підприємство починає працювати в борг і його коефіцієнт забезпечення власними засобами стає меншим 0,1.

Основними показниками прибутковості (збитковості) господарської діяльності підприємства є коефіцієнти рентабельності продукції, рентабельності активів, рентабельності діяльності, рентабельності сукупного капіталу та рентабельності власного капіталу. Дослідження показників рентабельності (прибутковості) господарської діяльності ПрАТ «XXXX» за період з 01.01.2014 р. по 30.09.2019 р. наведено у табл. 4.

Таблиця 4

Дослідження показників рентабельності (прибутковості) господарської діяльності ПрАТ «XXXX» за період з 01.01.2014 р. по 30.09.2019 р. (%)

з/п	Показники	Фактичне значення за попередні роки								Примітки (висновки), нормативне значення
		2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	9 місяців 2019р.	міни за попередні п'ять років(+/-)	міни за попередні три роки(+/-)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9=7-3	10=7-5	11
1	Рентабельність продукції, %	3,90	12,11	33,24	*	*	*	-	-	негативно вважається тенденція зменшення значення показника
2	Рентабельність активів, %	-25,07	-2,97	-7,26	-1,29	-180,52	-232,38	-155,45	-173,26	негативно вважається тенденція зменшення значення показника
3	Рентабельність діяльності, %	-0,25	-0,02	-4,42	*	*	*	-	-	негативно вважається тенденція зменшення значення показника
4	Рентабельність сукупного капіталу, %	-25,07	-2,97	-7,26	-1,29	-180,52	-232,38	-155,45	-173,26	негативно вважається тенденція зменшення значення показника
5	Рентабельність власного капіталу, %	-57,01	-9,96	-22,85	-2,46	-293,87	-	-236,86	-271,02	негативно вважається тенденція зменшення значення показника

*не розраховується оскільки чистий дохід від реалізації дорівнює 0, та відповідно собівартість реалізованої продукції також дорівнює 0.

Коефіцієнт рентабельність продукції показує, скільки отримано прибутку з кожної гривні, витраченої на виробництво, тобто ПрАТ «XXXX» отримав валового прибутку з кожної 1 гривні витраченої на собівартість реалізованої

продукції в 2014 році – 0,04 грн., в 2015 році - 0,12 грн., в 2016 році – 0,33 грн. (на фоні суттєвого скорочення виробництва та реалізації). З 2017 року по 30.09.2019 року на ПрАТ «XXXX» за даними фінансової звітності відсутня реалізація продукції.

Коефіцієнт рентабельності діяльності показує, скільки чистого прибутку надходить підприємству в кожній гривні від продажу продукції, товарів, робіт, послуг. Так, даний показник по ПрАТ «XXXXX» протягом 2014-2016 років мав від’ємне значення, що характеризує збиткову діяльність підприємства протягом зазначеного періоду, та повну відсутність реалізації продукції з 2017 року.

Коефіцієнти рентабельності активів та рентабельності сукупного капіталу характеризує наскільки ефективно підприємство використовує свої активи для отримання прибутку, тобто показує, який прибуток приносить кожна гривня, вкладена в активи підприємства. Так, за результатами діяльності ПрАТ «XXXX» за період з 2014 року по 30.09.2019 року зазначені показники мали від’ємне значення з негативною тенденцією зменшення значення показників.

Коефіцієнт рентабельності власного капіталу показує частину чистого прибутку у власному капіталі. Високий коефіцієнт вказує на прибуткову діяльність підприємства і його інвестиційну привабливість, він також характеризує ефективність вкладення коштів у підприємство. Зазначений показник протягом 2014-2018 років мав від’ємне значення, в 2019 році на фоні від’ємного значення власного капіталу та чистого збитку розрахунок зазначеного показника не є доцільним.

Аналізування показників рентабельності свідчать про нестабільний стан протягом періоду дослідження.

Таким чином, за результатами аналізу основних показників, що визначають фінансово-господарський стан підприємства, експерт дійшов висновку про незадовільний фінансовий стан ПрАТ «XXXXX» та наявність ознак надкритичної неплатоспроможності.

Аналізування фінансових факторів, що призвели до неплатоспроможності, та визначення можливості санації підприємства.

Аналізування необоротних активів.

Необоротні активи, зокрема основні засоби і нематеріальні активи, є важливим чинником успішного функціонування підприємства.

Першим етапом аналізування необоротних активів підприємства є проведення горизонтального та вертикального аналізу цього розділу активів балансу. Вертикальний та горизонтальний аналіз необоротних активів ПрАТ «XXXXX» наведено у табл. 5.

Таблиця 5

Вертикальний та горизонтальний аналіз необоротних активів

ПрАТ «XXXXX»

Стаття	на 01.01.2015		на 01.01.2016		на 01.01.2017		на 01.01.2018		на 01.01.2019		на 30.09.2019		Зміни (+/-)	
	сума, тис.грн.	%	сума, тис.грн.	%	сума, тис.грн.	%	сума, тис.грн.	%	сума, тис.грн.	%	сума, тис.грн.	%	сума, тис.грн.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14=12-2	15
Необоротні активи, усього	75 942	100,0	71 506	100,0	68 607	100,0	19 640	100,0	3 356	100,0	3 356	100,0	-72 586	-95,58
1. Нематеріальні активи	858	1,13	972	1,36	611	0,89	0	0	0	0	0	0	-858	-100,00
1.1. Залишкова вартість	858	-	972	-	611	-	0	-	0	-	0	-	-858	-
1.2. Первісна вартість	1 659	-	2 048	-	2 045	-	2 045	-	2 045	-	2 045	-	386	-
2. Незавершене будівництво	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3. Основні засоби	45 126	59,42	41 038	57,39	32 201	46,94	0	0	0	0	0	0	-45 126	-100,00
3.1. Залишкова вартість	45 126	-	41 038	-	32 201	-	0	0	0	0	0	0	-45 126	-
3.2. Первісна вартість	454 226	-	454 226	-	423 878	-	209 000	-	209 000	-	209 000	-	-245 226	-54,00
4. Довгострокові фінансові інвестиції	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4.1. Інвестиції, які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4.2. Інші фінансові інвестиції	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5. Довгострокова дебіторська заборгованість	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6. Відстрочені податкові активи	9 958	39,45	29 496	41,25	35 795	52,17	19 640	100,0	3 356	100,0	3 356	100,0	-26 602	-88,80
7. Інші необоротні активи	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Вартість необоротних активів за аналізований період зменшились на 72 586,00 тис. грн. або на 95,58 %. Дослідженням розміру необоротних активів ПрАТ «XXXXX», встановлено постійне зменшення показника протягом 2014-2016 років, та стрімке зменшення з 2017 р. розміру необоротних активів, внаслідок вибуття частини основних засобів (що складає 51% основних засобів підприємства) та відображення в балансі підприємства основних засобів, що залишились, нематеріальних активів за нульовою залишковою вартістю. Фактично розмір необоротних активів підприємства з 2017 року по 30.09.2019 р. в Балансі підприємства дорівнював сумі відстрочених податкових активів.

Таблиця 6

**Дослідження руху основних засобів ПрАТ «XXXX» у 2014-2018 роках
(тис. грн.).**

Період/групи основних засобів	Залишок на початок року		Надійшло за рік	Вибуло за рік		Нараховано амортизації	інші зміни зносу		Залишок на кінець року	
	первісна вартість	знос		первісна вартість	знос		первісної (переоці) вартості	зносу	первісна вартість	знос
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2014 рік	468900	379759	330	15004	14974	44315	0	0	454226	409100
2015 рік	454226	409100	1501	522	504	4890	-681	0	454524	413486
2016 рік	454524	413486	0	30646	25937	4128	0	0	423878	391677
2017 рік в т.ч.	423878	391677	1887	216765	211946	702	0	28567	209000	209000
Будинки, споруди та передавальні пристрої	348883	330142	0	208494	206001	426	0	15822	140389	140389
Машини та обладнання	61144	48313	1212	7889	5621	188	0	11587	54467	54467
Транспортні засоби	10626	10373	0	0	0,00	88	0	165	10626	10626
Інструменти, прилади, інвентар	2702	2339	202	382	324	0	0	507	2522	2522
МНМА	432	432	0	0	0	0	0	0	432	432
інше	91	78	473	0	0	0	0	86	564	564
2018 рік	209000	209000	0	0	0	0	0	0	209000	209000

Дослідженням руху основних засобів ПрАТ «XXXX» у 2015-2017 роках, встановлено вибуття в 2017 році 51,14 % основних засобів підприємства, з яких будинки, споруди та передавальні пристрої складають 96,19 % від частини основних засобів, які вибули. Аналізування стану основних засобів ПрАТ «XXXXX» наведено в табл. 7.

Таблиця 7

Аналізування стану основних засобів ПрАТ «XXXX» (%)

Показник	на 01.01.2015	на 01.01.2016	на 01.01.2017	на 01.01.2018	на 01.01.2019	на 30.09.2019	Зміни	Примітки
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Частка основних засобів в активах підприємства	9,67	7,89	11,92	0	0	0	-9,67	показує скільки в балансі підприємства становлять основні засоби
Частка активної частини основних засобів	22,52	22,28	16,93	0	0	-	-22,52	зростання цього показника в динаміці розцінюється як сприятлива тенденція
Коефіцієнт зносу основних засобів	90,07	90,97	92,40	100,00	100,00	100,00	9,93	характеризує стан основних засобів
Коефіцієнт зносу активної частини основних засобів	72,19	79,44	57,94	100,00	100,00	100,00	27,81	збільшення значення цього показника свідчить про зношення активної частини основних засобів
Коефіцієнт поновлення основних засобів	0,07	0,33	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,07	показує, яку частину нових засобів на кінець року становлять нові основні засоби
Коефіцієнт вибуття основних засобів	3,20	0,11	6,74	51,14	0,00	-	-3,20	показує, яка частина основних засобів та які з них були на балансі підприємства на початок року, вибули у зв'язку зі зносом або іншими причинами
Співвідношення суми основних засобів основної	100	100	100	-	-	-	-	показує, яку частину всіх основних засобів займають

2. Векселі одержані	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-
3. Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги:	298 157	76,28	353 554	78,82	87 005	43,19	34 369	35,31	0	0	0	0	-298 157	-100,00
4. Дебітоька заборгованість за розрахунками:	26 932	6,89	41 811	9,32	60 309	29,94	62 111	63,82	1 672	96,26	1 684	97,00	-25 248	-93,75
4.1. З бюджетом	4 407	1,13	4 299	0,96	4 352	2,16	7 325	7,53	1 581	91,02	1 624	93,55	-2 783	-63,15
4.2. За виданими авансами	11 562	2,96	26 549	5,92	44 994	22,34	43 823	45,03	91	5,24	60	3,46	-11 502	-99,48
4.3. З нарахованих доходів	10 963	2,80	10 963	2,44	10 963	5,44	10 963	11,26	0	0	0	0	-10 963	-100,00
4.4. Із внутрішніх розрахунків	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-
5. Інша поточна дебіторська заборгованість	43 202	11,05	41 675	9,29	46 281	22,98	831	0,85	26	1,50	26	1,50	-43 176	-99,94
6. Поточні фінансові інвестиції	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-
7. Грошові кошти та їх еквіваленти	2 978	0,76	1 226	0,27	265	0,13	15	0,02	0,00	0,00	26	1,50	-2 952	-99,13
8. Інші оборотні активи	0	0	0	0	0	0	0	0	39	2,25	0	0	0	-
9. Витрати майбутніх періодів	159	0,04	167	0,04	144	0,07	0	0	0	0	0	0	-159	-100,00

Валюта оборотних активів у періоді дослідження знизилась на 389 140 тис. грн. або на 99,56 %. це відбулось за рахунок зменшення:

- запасів на 100%, внаслідок втрати зазначених активів та відповідного нарахування резерву знецінення,
- дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги на 100%,
- дебіторської заборгованість за розрахунками на 93,75%;
- іншої поточної дебіторської заборгованості на 99,94%,
- грошових коштів та їх еквівалентів на 99,13%, тощо.

Ефективність роботи підприємства визначається швидкістю обороту оборотних засобів: чим більша швидкість, тим ефективніше працює підприємство. Аналіз швидкості обороту оборотних засобів наведений у табл. 9.

Таблиці 9

Аналізування швидкості обороту оборотних засобів

Показники	Фактичне значення за попередні роки							Примітки (висновки), нормативне значення
	2014	2015	2016	2017	2018	9 міс.2019	зміни (+/-)	
1	2	3	4	5	6	7	8=7-2	9
Оборотність коштів у розрахунках, оборотів	1,30	1,54	0,02	0	0	0	-1,30	зменшення є негативною тенденцією
Час обороту коштів у розрахунках, днів	277,31	233,24	17 479,87	0	0	0	-277,31	збільшення є негативною тенденцією
Оборотність запасів, оборотів	23,55	37,46	0,55	0	0	0	-23,55	зменшення є негативною тенденцією
Час обороту запасів, днів	15,28	9,61	649,20	0	0	0	-15,28	збільшення є негативною тенденцією

Дані таблиці 9 свідчать про погіршення стану оборотності коштів, зокрема відсутність запасів та реалізації продукції з 2017 року призвело до повної відсутності обороту коштів у розрахунках та запасів.

Таким чином, суттєве зменшення розміру оборотних активів на 99,56 % від показника 2014 року та не здійснення господарської діяльності щодо виробництва та реалізації готової продукції з 2017 року дозволяє зробити висновок про погіршення платоспроможності підприємства.

Аналізування власних оборотних засобів

Власні оборотні засоби (різниця між оборотними активами підприємства та його короткостроковими зобов'язаннями) є тією частиною оборотних активів, яка фінансується за рахунок власних коштів та короткострокових (поточних) зобов'язань. У разі коли підприємство має власні оборотні засоби, воно в змозі не лише сплатити свої поточні борги, але й розширити сферу своєї діяльності.

За період дослідження власні оборотні засоби складали:

– на початок періоду (2014 рік) – 78 676 тис. грн., 2016 рік – 42 622 тис. грн.;

– на кінець періоду (2018 рік) – (-20 951) тис. грн., 9 міс.2019 р. – (-32 784) тис. грн.

Дослідженням власних оборотних засобів ПрАТ «XXXXX» встановлено зменшення показників протягом 2014...2016 років, у 2017 році збільшення внаслідок зменшення короткострокових зобов'язань та забезпечень. З 2018 р.

показники власних оборотних засобів ПрАТ «XXXX» мають від’ємне значення, що свідчить про те що підприємство не в змозі сплатити власні поточні борги.

Аналізування структури грошових потоків підприємства

Інформація про рух грошових коштів підприємства використовується для оцінки можливості залучення та використання грошових коштів для фінансування підприємства і використання ним фінансових ресурсів.

Загальна оцінка якості управління підприємством визначається за результатами аналізу руху грошових коштів щодо надходжень та видатків за трьома основними категоріями: від операційної діяльності; від інвестиційної діяльності; від фінансової діяльності. Аналіз структури грошових потоків ПрАТ «XXXX» за період 2014-2018 роки наведено в табл. 10.

Таблиця 10

Аналізування структури грошових потоків ПрАТ «XXXXX» за період 2014-2018 роки (тис. грн).

з/п	Вид діяльності	За 2014 рік		За 2015 рік		За 2016 рік		За 2017 рік		За 2018 рік	
		тис. грн.	+/-	тис. грн.	+/-	тис. грн.	+/-	тис. грн.	+/-	тис. грн.	+/-
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Операційна	395	+	-1422	-	-425	-	1918		-15	-
2	Інвестиційна	-1235	-	-330	-	-536	-	0		0	
3	Фінансова	0		0		0		-2168		0	
4	Чистий рух коштів за звітний період	-840	-	-1752		-961		-250		-15	-

Станом на кінець 2018 року загальна оцінка якості управління характеризується як кризове становище, по незалежним від управлінських рішень причинам, а саме у зв’язку із втратою ПрАТ «XXXXX» контролю над власними майновими активами в березні 2017 р. та як наслідок не здійснення господарської діяльності.

Аналізування формування власного капіталу

Дослідження джерел формування складових власного капіталу ПрАТ «XXXXX» відображено у Таблиці 11 «Аналіз руху власного капіталу ПрАТ «XXXXX» у 2018 році.

Таблиця 11

Аналізування руху власного капіталу ПрАТ «XXXXX» у 2018 році
(тис.грн./%)

№ з/п	Показник	Статутний капітал, тис. грн.	Додатковий вкладений капітал, тис.грн.	Інший додатковий капітал, тис.грн.	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток), тис.грн.	Усього
1	2	3	4	5	6	7
1	Залишок на початок року	62 271	0	0	30 302 (скоригований на початок року)	92 573
2	Надходження	0	0	0	-110 168	-110 168
3	Використано	0	0	0	0	0
4	Залишок на кінець року	62 271	0	0	-79 866	-17 595
5	Разом змін у капіталі	0	0	0	-110 168	-110 168
6	Темп зростання (позиція 4/позиція 1)*100%	100	0	0	-264	-19
7	Коефіцієнт надходжень (позиція 2/позиція 4)	0	0	0	*	*
8	Коефіцієнт вибуття (позиція 4/позиція 1)	0	0	0	0	0

* не розраховується оскільки надходження мають від'ємне значення

Поглиблене аналізування дебіторської заборгованості.

На фінансовий стан підприємства впливає не наявність дебіторської заборгованості, а її розмір, рух і форма, тобто причини, у зв'язку з якими вона виникла. Станом на 30.09.2019 р. за Балансом ПрАТ «XXXXX» рахується дебіторська заборгованість на загальну суму 1710 тис. грн., з яких:

- за продукцію, товари, роботи, послуги – 0 тис. грн.,
- по розрахункам з бюджетом 1 624 тис. грн.,
- за авансами виданими 60 тис. грн.,
- інша поточна дебіторська заборгованість складає 26 тис. грн.

Дослідженням даних головної книги за 9 міс. 2019 року, щодо дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги, встановлено загальна заборгованість в сумі 3 757 234,32 грн., в т.ч.:

- дебіторська заборгованість по розрахункам з вітчизняними покупцями за продукцію, товари значиться в розмірі 3 732 466,23 грн.;
- дебіторська заборгованість за послуги по розрахункам з вітчизняними покупцями за послуги значиться в розмірі 24 768,09 грн.

На зазначені суми ПрАТ «XXXXX» по рахунку 381 «Резерв сумнівних боргів з заборгованості за товари, роботи, послуги» рахується резерв за

сумнівною дебіторською заборгованістю, щодо якої є ризик неповернення, в загальній сумі 3 757 234,32 грн.

В Балансі ПрАТ «XXXX» за строкою 1125 відображена чиста реалізаційна вартість дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги, тобто за мінусом нарахованого резерву сумнівних боргів, в сумі 0 тис. грн., що відповідає даним головної книги за 9 місяців 2019 року.

Дослідженням даних головної книги за 9 міс. 2019 року, щодо дебіторської заборгованості за виданими авансами, встановлено, дебіторська заборгованість на загальну суму 475 309,47 грн., в т.ч.:

- по розрахункам за виданим авансам за продукцію, товари, товарно-матеріальні цінності значиться в розмірі 151 890,35 грн.;

- по розрахункам за виданим авансам за послуги значиться в розмірі 323 419,12 грн.

По рахунку 383 «Резерв сумнівних боргів з заборгованості за виданими авансами» нараховано резерв за сумнівною дебіторською заборгованістю, щодо якої є ризик неповернення, в загальній сумі 415 016,84 грн.

В Балансі ПрАТ «XXXX» за строкою 1130 відображена чиста реалізаційна вартість дебіторської заборгованості за виданими авансами, з урахуванням нарахованого резерву сумнівних боргів, в сумі 60 тис. грн., що відповідає даним головної книги за 9 місяців 2019 року.

За Переліком дебіторів та дебіторської заборгованості, що обліковується у ПрАТ «XXXX», станом на 30.09.2019 р., загальна сума дебіторської заборгованості за складає 4 232 543,79 грн., та складається із дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги в сумі 3 757 234,32 грн. та дебіторської заборгованості за виданими авансами в сумі 475 309,47 грн., на суми яких нараховано резерв сумнівних боргів на суму 4 172 251,16 грн.

Найбільшу питому вагу заборгованості до загальної суми дебіторської заборгованості за переліком займає дебіторська заборгованість ВАТ «XXXXXX» в сумі 1 819 382,48 грн. (або 42,99%), ВАТ «XXXXXX» в сумі 1 153 453,86 грн. (або 27,25%), ПАТ «XXXXXX» в сумі 754 617,6 грн. (або

17,83%), отже заборгованість підприємств, активи яких залишились на непідконтрольній території.

Дослідженням даних головної книги за 9 міс. 2019 року, щодо іншої дебіторської заборгованості, встановлено, дебіторська заборгованість:

- по розрахункам за претензіями 302,72 грн.;
- по розрахункам з іншими дебіторами за продукцію, товари, товарно-матеріальні цінності значиться в розмірі 57 686,99 грн.;
- по розрахункам з іншими дебіторами за послуги – в розмірі 61 904,44 грн.;
- по розрахункам з робітниками та службовцями за іншими операціями – в розмірі 56 737,51 грн.;
- за розрахунками із загально-обов'язкового державного соціального страхування -20 885,50 грн.

По рахунку 386 «Резерв сумнівних боргів з іншої дебіторської заборгованості» нараховано резерв за сумнівною дебіторською заборгованістю, щодо якої є ризик неповернення, в загальній сумі 171 758,84 грн.

У Балансі ПрАТ «XXXX» за строкою 1151 відображена чиста реалізаційна вартість дебіторської заборгованості за іншою поточною дебіторською заборгованістю, тобто за мінусом нарахованого резерву сумнівних боргів, в сумі 26 тис. грн.

Аналізуванню облікової політики підприємства щодо створення резерву сумнівних боргів, встановлено, що під час розрахунку резерву щодо сумнівної дебіторської заборгованості підприємство використовує індивідуальний підхід для аналізування дебіторської заборгованості по кожному контрагенту, в разі, якщо сума заборгованості перевищує межу суттєвості, встановлену в сумі 50 000 грн. (Для підприємств - нерезидентів України 10 000 дол. США). На підставі аналізу сумнівної дебіторської заборгованості підприємство проводить нарахування резерву сумнівних боргів на кожную звітну дату.

Сума резерву розраховується як різниця між балансовою вартістю дебіторської заборгованості та розрахунковими майбутніми грошовими

потоками від погашення дебіторської заборгованості. Розрахункові майбутні грошові потоки визначаються на підставі інформації про очікувані терміни і суми погашення заборгованості, яку відділи, відповідальні за розрахунки з дебіторами (наприклад, служба збуту), надають бухгалтерії підприємства. Нараховані суми резерву сумнівних боргів включаються до складу рахунку інших операційних витрат. При визнанні заборгованості безнадійною і її подальшому списанні проводка робиться в кореспонденції з рахунком резерву сумнівних боргів, а не з рахунком витрат.

Зазначені положення облікової політики відповідають вимогам чинного законодавства.

За даними обліку ПрАТ «XXXXXX» за рахунком 38 «Резерв сумнівних боргів» рахувався резерв за сумнівною дебіторською заборгованістю:

- станом на 01.01.2016 р. в сумі 41 777 268,53 грн.,
- станом на 01.01.2017 р. в сумі 41 624 107,18 грн.,
- станом на 01.01.2018 р. в сумі 42 977 542,10 грн.,
- станом на 01.01.2019 р. в сумі 47 276 542,10 грн.,
- станом на 30.09.2019 р. в сумі 8 643 010,00 грн., зменшення показника відбулось внаслідок списання безнадійної дебіторської заборгованості по розрахункам з іншими дебіторами за продукцію, товари, товарно-матеріальні цінності, в загальній сумі 38 591 813,58 грн.

На дослідження були надані рішення Господарського суду XXXXXXXX області щодо вжитих заходів з стягнення дебіторської заборгованості:

- від 15.02.2018 у справі №XXXXX за позовом до АТ «XXXXXXXXX» про стягнення заборгованості в розмірі 43 800 000 грн., яким ПрАТ «XXXXXX» відмовлено повністю в задоволенні позовних вимог;
- від 19.11.2017 у справі №XXXXXX за позовом до ТОВ «XXXXXXXXX» про стягнення дивідендів у розмірі 10 962 618,10 грн., яким ПрАТ «XXXXXX» відмовлено в задоволенні позову;
- від 11.12.2017 у справі № XXXXXXXX за позовом до ПрАТ «XXXXXX» про стягнення 5200,06 грн., яким ПрАТ «XXXXXX» відмовлено в задоволенні позову;

- від 18.01.2018 у справі №XXXXX за позовом до ПрАТ «XXXX» про стягнення заборгованості в розмірі 3 312 715,28 грн., яким ПрАТ «XXXX» відмовлено в задоволенні позову, інш.

Таким чином, за результатами дослідження, стан дебіторської заборгованості на підприємстві є незадовільним внаслідок наявності безнадійної дебіторської заборгованості по розрахункам з іншими дебіторами за продукцію, товари, товарно-матеріальні цінності.

Аналізування кредиторської заборгованості

Джерелом інформації для здійснення аналізування кредиторської заборгованості є пасив балансу підприємства.

За даними Балансу ПрАТ «XXXX» станом на 30.09.2019 р.:

- у складі довгострокової зобов'язань підприємства рахується пенсійні зобов'язання на суму 12 309 тис. грн.,

- загальна сума поточних зобов'язань та забезпечень складає 22 211 тис. грн., з яких поточні забезпечення 18 644 тис. грн., поточна кредиторська заборгованість 3 298 тис. грн., та інші поточні зобов'язання 269 тис. грн.

Дослідження структури поточної кредиторської заборгованості ПрАТ «XXXX» наведено в табл. 12.

Таблиця 12

Дослідження структури поточної кредиторської заборгованості ПрАТ «XXXX»

№ з/п	Показник	За 2016 рік		За 2017 рік		За 2018 рік		За 9 місяців 2019 року		Відхилення	
		тис. грн.	суми заборгованості	тис. грн.	суми заборгованості	тис. грн.	суми заборгованості	тис. грн.	суми заборгованості	тис. грн.	суми заборгованості
1	Короткострокові кредити банків	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
2	Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями	0	0 %	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
3	Векселі видані	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
4	Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	14 268	1,95%	6 688	8,41%	092	3,63%	193	4,38%	111 075	97,21%
5	Поточні зобов'язання за розрахунками:										
6	за отриманими авансами	33	0,02%	37	0,15%	37	0,16%	37	0,17%	4	12,12%
7	з бюджетом	5948	3,75%	9	0,04%	688	3,03%	0	0%	-5948	-100%
8	з оплати праці	424	0,27%	11	0,05%	3	0,01%	3	0,01%	-421	-99,30%
	з учасниками	65	0,04%	65	0,27%	65	0,29%	65	0,29%	0	0

10	Поточні забезпечення	36 679	23,10%	0	0%	18644	82,18%	18644	83,94%	-18035	-49,17%
11	Інші поточні зобов'язання	1398	0,88%	7583	31,09%	159	0,70%	269	1,21%	-1129	-80,76%
12	Разом за розділом	158 815	100,00%	24 393	100,00%	22 688	100,00%	22 211	100,00%	-136 604	-86,02%

Дані наведеної таблиці свідчать, що протягом періоду дослідження кредиторська заборгованість зменшилась на 136 604 тис. грн. або на 86 %.

Основну частку кредиторської заборгованості на початок періоду (станом на 31.12.2016 р.) складає кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги – 71,95 %.

Основну частку кредиторської заборгованості на кінець періоду станом на 30.09.2019 р. складають:

- поточні забезпечення – 83,94 %;
- кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги – 14,38 %.

На дослідження ПрАТ «XXXXXX» надано Перелік кредиторів та кредиторської заборгованості, що обліковується у ПрАТ «XXXXX» станом на 30.09.2019 р., за результатами дослідження якого, встановлено, що загальна сума поточної кредиторської заборгованості за переліком складає 22 143 393,01 грн., а саме за кредиторською заборгованістю за товари, роботи, послуги; поточними зобов'язаннями за розрахунками за отриманими авансами, поточними забезпеченнями та іншими поточними зобов'язаннями.

Найбільшу питому вагу заборгованості до загальної суми поточної кредиторської заборгованості за переліком займають поточні забезпечення створені за заявою Фонду соціального страхування від 31.05.2018 р. в сумі 18 643 676,63 грн. (або 84,20 %) та кредиторська заборгованість перед ДП «XXXXXX» на суму 1 886 040,33 грн. (або 8,52 %).

Аналізування прибутковості підприємства.

Прибутковість підприємства оцінюється наявністю і розмірами прибутку від основної реалізації та чистого прибутку, а також показниками рентабельності. Дослідження структури джерел формування чистого прибутку (збитку) у відсотках від чистого доходу (виручки) від реалізації наведено у табл. 13.

Таблиця 13

Дослідження структури джерел формування чистого прибутку (збитку) у відсотках від чистого доходу (виручки) від реалізації (тис. грн./%)

Період	одиниця виміру	Чистий дохід (виручка) від реалізації	Операційні витрати та доходи	Фінансовий результат від операційної діяльності	Інші звичайні доходи та витрати	Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування	Податки на прибуток	Чистий прибуток, збиток (+/-)
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2014 рік	тис. грн.	497178	-646 686	-149 508	14	-149 494	26 212	-123 282
	%	100	-130,07	-30,07	0,00	-30,07	5,27	-24,80
2015 рік	тис. грн.	621 495	-635 717	-14 222	12	-14 210	-462	-14 672
	%	100	-102,29	-2,29	0,00	-2,29	-0,07	-2,36
2016 рік	тис. грн.	6 494	-41 500	-35 006	11	-34 995	6 299	-28 696
	%	100	-639,05	-539,05	0,17	-538,88	97,00	-441,88
2017 рік	тис. грн.	0	-1 290	-1 290	-1 214	-2 504	0,00	-2 504
	%	100	-	-	-	-	-	-
2018 рік	тис. грн.	0	-93 884	-93 884	0	-93 884	-16 284	-110 168
	%	100	-	-	-	-	-	-
9 місяців 2019	тис. грн.	0	475	475	-12 309	-11 834	0,00	-11 834
	%	100	-	-	-	-	-	-

Таким чином, за результатами дослідження формування чистого прибутку (збитку) ПрАТ «XXXX», встановлено:

- відсутність реалізації продукції протягом 2017 – 9 місяців 2019 року;
- збиткова діяльність підприємства протягом 2014 – 9 місяців 2019 року.

Результати аналізування показників рентабельності ПрАТ «XXXXX» наведено в табл. 14.

Таблиця 14

Результати аналізування показників рентабельності ПрАТ «XXXXX»

з/п	Показники	Фактичне значення за попередні роки								Примітки (висновки), нормативне значення
		2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	9 місяців 2019р.	міни за попередні п'ять років(+/-)	міни за попередні три роки +/-)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9=7-3	10=7-5	11
1	Рентабельність продукції, %	3,90	12,11	33,24	.*	.*	.*	-	-	негативно вважається тенденція зменшення значення показника
2	Рентабельність діяльності, %	-0,25	-0,02	-4,42	.*	.*	.*	-	-	негативно вважається тенденція зменшення значення показника
3	Рентабельність сукупного капіталу, %	-25,07	-2,97	-7,26	-1,29	-180,52	-232,38	-155,45	-173,26	негативно вважається тенденція зменшення значення показника
4	Рентабельність власного капіталу, %	-57,01	-9,96	-22,85	-2,46	-293,87	-	-236,86	-271,02	негативно вважається тенденція зменшення значення показника

*не розраховується оскільки чистий дохід від реалізації дорівнює 0, та відповідно собівартість реалізованої продукції також дорівнює 0.

Результати дослідження рентабельності ПрАТ «XXXXXX» свідчать, що за період з 2017 року по 30.09.2019 року всі показники фінансово-господарської діяльності ПрАТ «XXXXXX» мають негативні тенденції. З 2017 року ПрАТ «XXXXXX» не здійснював реалізацію продукції, товарів, робіт та послуг.

За результатами аналізу прибутковості підприємства та рентабельності встановлено, що фінансові результати ПрАТ «XXXXX» протягом періоду дослідження є незадовільними.

Аналізування витрат на виробництво

У ринкових умовах господарювання головною умовою ефективного управління виробничим процесом підприємства є повнота, достовірність та оперативність інформації про витрати на виробництво, які формують собівартість виготовленої продукції. Таку інформацію надає облік витрат виробництва, що є центральною підсистемою в інформаційній системі бухгалтерського обліку. Від належної організації обліку витрат залежать рівень економічного управління підприємством, ступінь впливу результатів діяльності окремих підрозділів на підвищення ефективності виробництва, обґрунтованість планування якісних та кількісних показників й оптимальне ціноутворення.

Витрати певного періоду одночасно визначаються з доходом, для отримання якого вони здійснені. Витрати, які неможливо прямо пов'язати з доходом певного періоду, відображаються у складі витрат того звітного періоду, в якому вони були здійснені. Якщо актив забезпечує одержання економічних вигод протягом кількох звітних періодів, то витрати визнаються шляхом систематичного розподілу вартості активу (наприклад, у вигляді амортизації) між відповідними звітними періодами. Результати аналізування витрат на виробництво ПрАТ «XXXXXX» наведено в табл. 15.

Таблиця 15

Результати аналізу витрат на виробництво ПрАТ «XXXXX»

з/п	Показник	за 2014 рік		за 2015 рік		за 2016 рік		за 2017 рік		за 2018 рік		На кінець періоду на 30.09.2019		Зміни	
		сума ис. грн.	частка в загальному обсязі, %	сума тис. грн.	частка в загальному обсязі, %	сума тис. грн.	частка в загальному обсязі, %	сума тис. грн.	частка в загальному обсязі, %	сума тис. грн.	частка в загальному обсязі, %	сума, тис. грн.	частка в загальному обсязі, %	сума, тис. грн.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	Матеріальні витрати	45 929	8,36	522 020	1,52	370	6,4	773	1,85	0	0	0	0	-445 929	-100
2	Витрати на оплату праці	39 947	2,54	52 028	8,12	16 678	31,7	2129	5,10	5	0,01	4	1,58	-39 943	-99,99
3	Відрахування на соціальні заходи	23 784	1,51	22 511	3,52	2 300	4,4	469	1,12	1	0	1	0,40	-23 783	-99,99
4	Амортизація	4 504	2,83	5 165	0,81	4 489	8,5	9	0,02	0	0	0	0	-44 504	-100
5	Інші операційні витрати	1 018 128	64,75	38 633	6,03	25 791	49,0	38371	91,90	93878	99,99	248	98,02	-1 017 880	-99,97
6	Разом:	1 572 292	100	640 357	100	52 628	100	41751	100	93884	100	253	100	-1 572 039	-99,98

За результатами проведеного аналізу витрат на виробництво протягом 2014-2017 років зменшився на 97,34 %, з 2018 року у ПрАТ «XXXX» відсутні витрати, пов'язані з виробництвом готової продукції, а саме відсутні матеріальні витрати, витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи становлять 0,03% та 0,05 % відповідно рівня 2016 року. Одночасно інші операційні витрати в 2018 році збільшились відносно показника 2016 року в 3,64 рази, внаслідок списання на витрати періоду сумнівних та безнадійних боргів, створення забезпечень витрат та платежів.

Аналізування використання трудових ресурсів.

На дослідження надані Звіти з праці за формою №1-ПВ (квартальна) за січень-грудень 2014 року, 2015 та 2016 року. Згідно яких облікова кількість штатних працівників та фонд оплати праці штатних працівників на кінець кожного року становили:

- у 2014 році – облікова кількість штатних працівників становила 661 особа, та фонд оплати праці штатних працівників 38 706,0 тис. грн.;
- у 2015 році – облікова кількість штатних працівників становила 504 особи, та фонд оплати праці штатних працівників 46 409,4 тис. грн.;
- у 2016 році – облікова кількість штатних працівників становила 84

особи, та фонд оплати праці штатних працівників 20 218,1 тис. грн.

Скорочення показників облікової чисельності станом на 31.12.2016 року відносно показників 31.12.2014 року склало 87,29 %.

Звіти з праці за формою №1-ПВ (квартальна) за 2017, 2018 та 9 міс. 2019 року ПрАТ «XXXXX» на дослідження не надано. За даними Балансу ПрАТ «XXXXX» середня кількість працівників станом на 31.12.2017 р. становила 42 особи, станом на 31.12.2018 р. та 30.09.2019 р. – 1 особа. За даними Звіту про фінансові результати за 2017 рік за елементами операційних витрат, витрати на оплату праці становили 2 129 тис. грн. За даними Звітів про фінансові результати за 2018 рік та за 9 місяців 2019 р. за елементами операційних витрат, витрати на оплату праці становили 5 тис. грн. та 4 тис. грн. відповідно.

Зазначене свідчить про відсутність необхідних трудових ресурсів для здійснення фінансово-господарської діяльності відповідно до цілей визначених статутом.

Аналізування інвестицій та інновацій

Основною метою здійснення аналізу інвестиційної та інноваційної діяльності підприємства є визначення її доцільності та оцінка ефективності. Крім того, визначається можливість поліпшення фінансового стану підприємства (рівень його платоспроможності) за рахунок імобілізації грошових коштів з інвестиційних вкладень до розрахунків з кредиторами. На ПрАТ «XXXXX» станом на 30.09.2019 р. інвестиції відсутні.

Визначення ознак втрати або відновлення платоспроможності

Згідно п. 3.4 Розділу III Методичних рекомендацій, під час проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів підприємницької діяльності з метою виявлення серед них боржників та запобігання їх банкрутству оцінюється фінансова ситуація підприємств.

Поточною неплатоспроможністю характеризується фінансовий стан будь-якого підприємства, якщо на конкретний момент у зв'язку з випадковим збігом обставин тимчасово суми наявних у нього коштів і високоліквідних

активів недостатньо для погашення поточного боргу, що відповідно до законодавчого визначення розглядається як неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі із заробітної плати, а також виконати зобов'язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності.

Експертом обчислений показник поточної платоспроможності за формулою:

$$\text{ДФІук} + \text{ДФІін} + \text{ГК} - \text{ПК},$$

де: ДФІук – довгострокові фінансові інвестиції, які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств,

ДФІін – довгострокові фінансові інвестиції – інші,

ГК – грошові кошти та їх еквіваленти в національній та іноземній валюті, поточні фінансові інвестиції,

ПК – позиковий капітал (довгострокові та поточні зобов'язання).

Розрахунок показника поточної платоспроможності ПрАТ «XXXX» наведено в табл. 16.

Таблиця 16

Розрахунок показника поточної платоспроможності ПрАТ «XXXXX»

з/п	Показники	Фактичне значення за попередні роки								Примітки (висновки), нормативне значення
		2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	9 місяців 2019р.	міни за попередні п'ять років(+/-)	міни за попередні три роки(+/-)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9=7-3	10=7-5	11
1	Поточна платоспроможність	-309222,00	-378920,00	-158550,00	-24378,00	-22688,00	-34494,00	286534	135862	від'ємний результат свідчить про поточну неплатоспроможність підприємства

У результаті дослідження експертом встановлено, що за досліджуваний період показник поточної платоспроможності мав від'ємне значення, що свідчить про поточну неплатоспроможність підприємства.

Ознаки критичної неплатоспроможності, що відповідають фінансовому стану потенційного банкрутства, мають місце в разі, коли на початку і наприкінці звітного кварталу присутні ознаки поточної неплатоспроможності, а коефіцієнт покриття і коефіцієнт забезпечення власними засобами наприкінці звітного кварталу менші за їхні нормативні значення – 1,0 та 0,1 відповідно.

Якщо наприкінці звітного кварталу хоча б один із зазначених коефіцієнтів перевищує його нормативне значення або протягом звітного кварталу спостерігається їх зростання, перевага надається позасудовим заходам відновлення платоспроможності боржника або його санації в процесі провадження справи про банкрутство.

Якщо за підсумками року коефіцієнт покриття менший за 1,0 і підприємство не отримало прибутку, такий його фінансовий стан характеризується ознаками надкритичної неплатоспроможності. У такому разі задоволення визнаних судом вимог кредиторів можливе шляхом застосування ліквідаційної процедури. (п. 3.4 Розділу III Методичних рекомендацій).

Дослідження наявності ознак критичної неплатоспроможності наведено в табл. 17.

Таблиця 17

Дослідження наявності ознак критичної неплатоспроможності

ПрАТ «XXXXXX»

з/п	Показники	Фактичне значення за попередні роки								Примітки (висновки), нормативне значення
		2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	9 місяців 2019р.	зміни за попередні п'ять років (+/-)	зміни за попередні три роки (+/-)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9=7-3	10=7-5	11
1	Коефіцієнт покриття	1,25	1,18	,27	3,99	0,08	0,08	-1,17	-1,19	зменшення показника є негативною тенденцією
2	Коефіцієнт забезпечення власними засобами	0,20	0,15	0,21	0,75	-12,06	-18,88	-12,26	-12,27	зменшення цього показника унеможливає для неплатоспроможного підприємства використання позасудових заходів відновлення платоспроможності; граничне значення - 0,1
3	Чистий прибуток (збиток), тис. грн.	-123 282	-14 672	-28 696	-2 504	-110 168	-11 834	13 114	-81 472	Протягом 2014-9 міс. 2019р. збитки

Дослідженням встановлено, що станом на 31.12.2018 р. та 30.09.2019 р. коефіцієнт покриття, розрахований на підставі даних фінансової звітності ПрАТ «XXXX», складає 0,08, що менше за нормативне значення 1,0; згідно даних Звіту про фінансові результати ПрАТ «XXXXX» за 2018 рік та за 9 місяців 2019 року, у рядку 2355 «Чистий фінансовий результат: збиток» зазначені збитки в сумі «-110 168» тис. грн. та «-11 834» тис. грн. відповідно, що свідчить про наявність ознак надкритичної неплатоспроможності.

Таким чином, за результатами дослідження встановлено та документально підтверджується, що показники (ліквідності, платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності ПрАТ «XXXXXX» підтверджують неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку свої фінансові зобов'язання.

Станом на 31.12.2018 р. та 30.09.2019 р. наявні ознаки загрози неплатоспроможності (надкритичної неплатоспроможності) ПрАТ «XXXXXX».

Виходячи з вищенаведеного експерт приходить до наступних висновків:

По першому питанню

За результатами дослідження визначені основні економічні показники (ліквідності, платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності ПРИВАТНОГО АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА «XXXXXX» (код ЄДРПОУ – XXXXX) за період з 2014 по 30.09.2019 року. Показники (ліквідності, Платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності ПрАТ «XXXXXX» підтверджують неспроможність (надкритичну неплатоспроможність) суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку свої фінансові зобов'язання.

По другому питанню

В результаті дослідження наданих матеріалів експертом встановлено, що станом на 31.12.2018 р. та 30.09.2019 р. наявні ознаки загрози неплатоспроможності (надкритичної неплатоспроможності) Приватного акціонерного товариства «XXXXX» (код ЄДРПОУ –XXXXX).

**ПОСЛІДОВНІСТЬ ВИКОНАННЯ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ ПІДТВЕРДЖЕННЯ РОЗРАХУНКУ
ПОКАЗНИКІВ ФІНАНСОВОГО СТАНУ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ
ПІДПРИЄМСТВА**

Розглянемо на прикладі послідовність виконання судової економічної експертизи з питань підтвердження розрахунку показників фінансового стану результатів діяльності підприємства, що надає право на отримання розстрочень податкових зобов'язань та/або податкового боргу.

На дослідження надано рішення про розстрочення (відстрочення), прийнятих органом доходів і зборів у період з 01 травня 2015 року по 31 березня 2016 року, прийняте на підставі висновків про аналіз показників фінансового стану результатів діяльності, з доданням висновків ГУ ДФС щодо можливості розстрочення (відстрочення) авансових внесків, грошових зобов'язань, податкового боргу складені контролюючим органом на підставі відповідних заяв суб'єкта господарювання *ТОВ «Х»*, в яких проведено аналіз показників фінансового стану, результатів діяльності наведеного вище суб'єкта господарювання, відповідно до ст.100 ПКУ, п.2 ст.1 Постанови №1235 та Наказу № 574.

Разом з заявами про розстрочення грошових зобов'язань та/або податкового боргу підприємства *ТОВ «Х»* до податкового органу надавались: розрахунки прогнозних доходів, які забезпечать виконання умов договору про розстрочення грошового зобов'язання, гарантійні листи; таблиці № 1-8 визначення показників для економічного аналізу; графіки розстрочення зобов'язань; фінансова звітність (звіти про фінансовий стан (форми № 1 та № 1-к) та звіт про сукупний дохід (форми № 2 та № 2-к)) із супроводженням розрахунки показників за формою фінансової звітності, станом на 1 число місяця направлення запиту.

Згідно з постановою про призначення експертизи, на розгляд судового

експерта було поставлено наступне питання:

– Чи підтверджується документально обґрунтованість та аналіз показників фінансового стану результатів діяльності ТОВ «Х», що надає право на отримання розстрочень податкових зобов'язань та/або податкового боргу у період з 01 травня 2015 року по 31 березня 2016 року?

Порядок розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу платника податків визначено ст.100 ПКУ, а саме:

«п.100.1. Розстроченням, відстроченням грошових зобов'язань або податкового боргу є перенесення строків сплати платником податків його грошових зобов'язань або податкового боргу під проценти, розмір яких дорівнює розміру пені, визначеному пунктом 129.4 статті 129 цього Кодексу.

Якщо до складу розстроченої (відстроченої) суми входить пеня, то для розрахунку процентів береться сума за вирахуванням суми пені.

п.100.2. Платник податків має право звернутися до контролюючого органу із заявою про розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу. Платник податків, який звертається до контролюючого органу із заявою про розстрочення, відстрочення грошових зобов'язань, вважається таким, що узгодив суму такого грошового зобов'язання.

п.100.3. Розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу в межах процедури відновлення платоспроможності боржника здійснюються відповідно до законодавства з питань банкрутства.

п.100.4. Підставою для розстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу платника податків є надання ним достатніх доказів існування обставин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, що свідчать про наявність загрози виникнення або накопичення податкового боргу такого платника податків, а також економічного обґрунтування, яке свідчить про можливість погашення грошових зобов'язань та податкового боргу та/або збільшення податкових надходжень до відповідного бюджету внаслідок застосування режиму розстрочення, протягом якого відбудуться зміни політики управління виробництвом чи збутом такого платника податків.

п.100.5. Підставою для відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу платника податків є надання ним доказів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, що свідчать про наявність дії обставин непереборної сили, що призвели до загрози виникнення або накопичення податкового боргу такого платника податків, а також економічного обґрунтування, яке свідчить про можливість погашення грошових зобов'язань або податкового боргу та/або збільшення податкових надходжень до відповідного бюджету внаслідок застосування режиму відстрочення, протягом якого відбудуться зміни політики управління виробництвом чи збутом такого платника податків.

п.100.6. Розстрочені суми грошових зобов'язань або податкового боргу (в тому числі окремо – суми штрафних (фінансових) санкцій) погашаються рівними частками починаючи з місяця, що настає за тим місяцем, у якому прийнято рішення про надання такого розстрочення.

п.100.7. Відстрочені суми грошових зобов'язань або податкового боргу погашаються рівними частками починаючи з будь-якого місяця, визначеного відповідним контролюючим органом чи відповідним органом місцевого самоврядування, який згідно із пунктом 100.8 цієї статті затверджує рішення про розстрочення або відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу, але не пізніше закінчення 12 календарних місяців з дня виникнення такого грошового зобов'язання або податкового боргу, або одноразово у повному обсязі.

п.100.8. Рішення про розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань чи податкового боргу у межах одного бюджетного року приймається у такому порядку:

стосовно загальнодержавних податків та зборів – керівником контролюючого органу (його заступником);

стосовно місцевих податків і зборів – керівником контролюючого органу (його заступником) та затверджується фінансовим органом місцевого органу виконавчої влади, до бюджету якого зараховуються такі місцеві податки чи

збори.

п.100.9. Рішення про розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань чи податкового боргу щодо загальнодержавних податків та зборів на строк, що виходить за межі одного та/або більше бюджетних років, приймається керівником (заступником керівника) центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, про що повідомляється центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної бюджетної політики.

п.100.10. Рішення щодо розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань чи податкового боргу окремих платників податків щороку оприлюднюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику.

п.100.11. Розстрочення або відстрочення надаються окремо за кожним податком та збором. Строки сплати розстрочених (відстрочених) сум або їх частки можуть бути перенесені шляхом прийняття окремого рішення та внесення відповідних змін до договорів розстрочення (відстрочення).

п.100.12. Договори про розстрочення (відстрочення) можуть бути достроково розірвані:

п.п.100.12.1. з ініціативи платника податків – при достроковому погашенні розстроченої суми грошового зобов'язання та податкового боргу або відстроченої суми грошового зобов'язання або податкового боргу, щодо яких була досягнута домовленість про розстрочення, відстрочення;

п.п.100.12.2. з ініціативи контролюючого органу в разі, якщо:

з'ясовано, що інформація, подана платником податків при укладенні зазначених договорів, виявилася недостовірною, перекрученою або неповною;

платник податків визнається таким, що має податковий борг із грошових зобов'язань, які виникли після укладення зазначених договорів;

платник податків порушує умови погашення розстроченого грошового зобов'язання чи податкового боргу або відстроченого грошового зобов'язання чи податкового боргу.

п.100.13. Порядок розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу платника податків встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику.

п..100.14. Розстрочення, відстрочення податкового боргу не звільняють майно платника податків з податкової застави».

Відповідно до пунктів 100.4 і 100.5 статті 100 ПКУ, Кабінетом Міністрів України затверджено постанову від 27 грудня 2010р. N1235 «Про затвердження переліку обставин, що свідчать про наявність загрози виникнення або накопичення податкового боргу, і доказів існування таких обставин» (далі Постанова від 27 грудня 2010р. №1235), згідно якої визначено:

«1. Обставини, що є підставою для розстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу заявника ..

2. Загроза виникнення неплатоспроможності (банкрутства) заявника в разі своєчасної та в повному обсязі сплати ним грошового зобов'язання або погашення податкового боргу в повному обсязі. Зазначена обставина підтверджується висновком про результати аналізування фінансового стану заявника, що проводиться органом державної податкової служби за даними бухгалтерського обліку.

3. Недостатність майна заявника – фізичної особи (без урахування майна, на яке відповідно до законодавства не може бути звернено стягнення) для своєчасної та у повному обсязі сплати грошового зобов'язання або погашення податкового боргу в повному обсязі чи відсутність у заявника – фізичної особи майна. Зазначена обставина підтверджується результатами проведеного органом державної податкової служби аналізу поданих заявником документів щодо наявності власного рухомого та нерухомого майна, а також власних доходів».

Відповідно до статті 100 глави 9 розділу II ПКУ, затверджено наказ Міністерства доходів та зборів №574 від 10.10.2013р. «Про затвердження Порядку розстрочення (відстрочення) грошових зобов'язань (податкового

боргу) платників податків» (далі Наказ №574 від 10.10.2013), згідно якого визначено:

«1.3. У цьому Порядку терміни вживаються у значеннях, наведених у Кодексі.

1.4. Розстрочення (відстрочення) грошових зобов'язань (податкового боргу) вважається наданим, якщо на підставі заяви платника податків прийнято відповідне рішення органу доходів і зборів та укладено договір про розстрочення (відстрочення).

Визначення сум грошових зобов'язань (податкового боргу), що підлягають розстроченню (відстроченню), здійснюється за даними інформаційної системи (далі – ІС), що ведеться органами доходів і зборів...

1.7. Розстрочення (відстрочення) грошових зобов'язань (податкового боргу) в межах процедури відновлення платоспроможності боржника здійснюється відповідно до законодавства з питань банкрутства.

II. Органи, які приймають рішення про розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу

2.1. Розстрочення (відстрочення) грошових зобов'язань (податкового боргу) можуть надавати в межах повноважень за кожним окремим випадком:

- Міністерство доходів і зборів України - без обмежень суми;
- головні управління Міндоходів в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві, Севастополі та Міжрегіональне головне управління Міндоходів - Центральний офіс з обслуговування великих платників - на суму не більше 3 млн. гривень;
- державні податкові інспекції, спеціалізовані державні податкові інспекції – на суму не більше 300 тис. гривень...

III. Прийняття рішення про розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу

3.1. Для розстрочення (відстрочення) грошових зобов'язань (податкового боргу) платник податків звертається до органу доходів і зборів за місцем свого обліку або за місцем обліку такого грошового зобов'язання (податкового боргу)

з письмовою заявою (додаток 1), в якій зазначаються суми податків, зборів, штрафних (фінансових) санкцій (штрафів), пені, сплату яких платник податків просить розстрочити (відстрочити), а також строк розстрочення (відстрочення) та періоди сплати. При цьому окремо зазначаються суми, строк сплати яких ще не настав, а також строк сплати яких вже минув. До заяви додається економічне обґрунтування, яке складається з:

- переліку обставин, що свідчать про наявність загрози виникнення або накопичення податкового боргу, і доказів існування таких обставин;
- аналізування фінансового стану;
- графіку погашення розстрочених (відстрочених) сум;
- розрахунків прогностичних доходів платника, що гарантують виконання графіка погашення.

Підставою для розстрочення грошових зобов'язань (податкового боргу) платника податків є надання ним достатніх доказів існування обставин, що свідчать про наявність загрози виникнення або накопичення податкового боргу такого платника податків, перелік яких визначено постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2010 року № 1235 «Про затвердження переліку обставин, що свідчать про наявність загрози виникнення або накопичення податкового боргу, і доказів існування таких обставин», а також економічного обґрунтування, яке свідчить про можливість погашення грошових зобов'язань (податкового боргу) та/або збільшення податкових надходжень до відповідного бюджету внаслідок застосування режиму розстрочення, протягом якого відбудуться зміни політики управління виробництвом чи збутом такого платника податків».

Тобто, рішення про розстрочення відповідно до статті 100 глави 9 розділу II ПКУ грошових зобов'язань або податкового боргу платників податків приймається Міністерством доходів і зборів України (в т.ч. в розрізі структурних підрозділів в залежності від суми розстрочки) за наявності підстав для розстрочення грошових зобов'язань (податкового боргу) платника податків та надання ним достатніх доказів існування обставин, що свідчать про

наявність загрози виникнення або накопичення податкового боргу такого платника податків (перелік яких визначено постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2010 року № 1235), а також економічного обґрунтування, яке свідчить про можливість погашення грошових зобов'язань (податкового боргу) та/або збільшення податкових надходжень до відповідного бюджету внаслідок застосування режиму розстрочення.

При цьому, прийняття Міністерством доходів і зборів України – без обмежень суми, рішень про розстрочення та відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу, окремо передбачено вимогами п.2.1 Наказу №574 від 10.10.2013 р.

Також слід зазначити, що вимогами наказу №574 від 10.10.2013 не встановлено окремих вимог до порядку визначення фінансового стану суб'єкта господарювання для складання висновку про можливість надання розстрочення податкових зобов'язань.

Виходячи з вимог п. 2 Постанови від 27 грудня 2010 р. № 1235, до обставин, що є підставою для розстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу заявника віднесено загрозу виникнення неплатоспроможності (банкрутства) заявника в разі своєчасної та в повному обсязі сплати ним грошового зобов'язання або погашення податкового боргу в повному обсязі, що підтверджується висновком про результати аналізу фінансового стану заявника, який складається органом державної податкової служби за даними бухгалтерського обліку.

Відповідно до п.3.1 Наказу №574 від 10.10.2013, для розстрочення (відстрочення) грошових зобов'язань (податкового боргу) платник податків звертається до органу доходів і зборів за місцем свого обліку або за місцем обліку такого грошового зобов'язання (податкового боргу) з письмовою заявою, в якій зазначаються суми податків, зборів, штрафних (фінансових) санкцій (штрафів), пені, сплату яких платник податків просить розстрочити (відстрочити), а також строк розстрочення (відстрочення) та періоди сплати. При цьому окремо зазначаються суми, строк сплати яких ще не настав, а також

строк сплати яких вже минув. До заяви додається економічне обґрунтування, яке складається з: переліку обставин, що свідчать про наявність загрози виникнення або накопичення податкового боргу, і доказів існування таких обставин; аналізу фінансового стану; графіка погашення розстрочених (відстрочених) сум; розрахунків прогностичних доходів платника, що гарантують виконання графіка погашення.

Відповідно до п.3.2 зазначеного вище Наказу №574 від 10.10.2013, у разі якщо рішення про розстрочення (відстрочення) приймається органом доходів і зборів вищого рівня, орган доходів і зборів за місцем обліку платника податків або за місцем обліку його грошових зобов'язань (податкового боргу) протягом 10 календарних днів розглядає заяву платника, здійснює аналіз його фінансового стану та формує відповідний висновок про можливість надання розстрочення (відстрочення), який разом з копіями документів, доданих платником до заяви, надсилає на адресу органу доходів і зборів вищого рівня.

Отже, об'єктами дослідження є лише числові показники, що містяться у висновках про можливість надання розстрочення (відстрочення) які формуються органом доходів і зборів за місцем обліку платника податків або за місцем обліку його грошових зобов'язань (податкового боргу), та які разом з копіями документів, доданих до заяви, надсилаються на адресу органу доходів і зборів вищого рівня для прийняття рішення про розстрочення (відстрочення). Самі ж рішення щодо можливості розстрочення грошових зобов'язань (податкового боргу), підставою прийняття яких є висновок про можливість надання розстрочення (відстрочення), що формується органом доходів і зборів за місцем обліку платника податків або за місцем обліку його грошових зобов'язань (податкового боргу), та копії документів, доданих платником податків до заяви про розстрочення (відстрочення) можливо дослідити лише нормативно відносно процедури їх прийняття визначеної в наведених вище нормативних актах, зокрема в частині відповідності повноти та перелік пакету документів, на підставі яких таке рішення було прийнято вимогам нормативно правових актів, які регулюють дане питання.

При цьому, надання оцінки виникнення права платників податків на отримання розстрочень податкових зобов'язань та/або податкового боргу передбачає надання правової оцінки діям посадових осіб суб'єктів господарювання та контролюючих органів, що не відноситься до компетенції експертів економістів.

В наданих на дослідження матеріалах містяться копії рішень про розстрочення (відстрочення), прийнятих органом доходів і зборів у період з 01 травня 2015 року по 31 березня 2016 року, на підставі висновків про аналіз показників фінансового стану результатів діяльності, з доданням копій висновків ГУ ДФС щодо можливості розстрочення (відстрочення) авансових внесків, грошових зобов'язань, податкового боргу складені контролюючим органом на підставі відповідних заяв суб'єкта господарювання ТОВ «Х», в яких проведено аналіз показників фінансового стану, результатів діяльності наведених вище суб'єктів господарювання, відповідно до ст.100 ПКУ, п.2 ст.1 Постанови №1235 та Наказу №574.

Дослідженням наданих документів, в тому числі використовуючи інформацію, що міститься в наданих матеріалах, визначено:

Вимоги до підтвердження даних, визначених у податковій звітності, встановлені ст. 44 Податкового кодексу України (далі ПКУ). У ній зазначено, що для цілей оподаткування платники податків зобов'язані вести облік доходів, витрат та інших показників, пов'язаних з визначенням об'єктів оподаткування та/або податкових зобов'язань, на підставі таких документів:

- первинних документів (документи, створені в письмовій або електронній формі, що фіксують та підтверджують господарські операції, включаючи розпорядження і дозвіл адміністрації (власника) на їхнє проведення)

- регістрів бухгалтерського обліку (носії спеціального формату (паперові, електронні) у вигляді відомостей, ордерів, книг, журналів, машинограм і т.п., призначені для хронологічного, систематичного або комбінованого нагромадження, групування й узагальнення інформації з первинних документів,

прийнятих до обліку);

- фінансової звітності (бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період);

- інших документів, зв'язаних з вирахуванням і сплатою податків і зборів, ведення яких передбачено законодавством.

«Методичні рекомендації щодо встановлення загрози виникнення податкового боргу та проведення аналізу фінансового стану підприємств, які звертаються до органів ДПС для розстрочення (відстрочення) податкових зобов'язань», затверджені наказом ДПА України від 11.02.2010 р. № 72 (далі – Методичні рекомендації № 72), виходячи з преамбули, були розроблені на виконання Закону України «Про порядок погашення зобов'язань перед бюджетами та державними цільовими фондами» №2181 від 21.12.2000 р.

Згідно з п. 2.1 Методичних рекомендацій № 72, основними джерелами інформації для проведення аналізу фінансового стану можуть бути:

- баланс підприємства (форма № 1);
- звіт про фінансові результати (форма № 2), тощо.

Цим пунктом Методичних рекомендацій № 72 також встановлено, що «інформація надається станом на перше число місяця, в якому подається звернення про розстрочення (відстрочення). У разі якщо цей місяць є проміжним між періодами надання офіційної квартальної фінансової звітності, надаються копії такої звітності за попередній звітний квартал, а також додатково –розраховані підприємством за тими ж формами показники станом на перше число місяця направлення запиту».

Тобто, надання платником податків разом з заявою до податкового органу фінансової звітності, складеної не безпосередньо на дату подання («момент звернення») заяви про розстрочення або відстрочення податкових зобов'язань, а за попередній звітний квартал, не суперечить вимогам Наказу № 574, Методичних рекомендацій № 72.

Будь-яких додаткових вимог до переліку документів, які можуть бути

використані органом доходів і зборів за місцем обліку платника податку, для формування відповідного висновку про можливість надання розстрочення (відстрочення), який разом з копіями документів, доданих платником до заяви, надсилає на адресу органу доходів і зборів вищого рівня, чинне законодавство — не містить. Тобто, аналізування фінансового стану платника податків, який подав заяву про розстрочення податкового зобов'язання (податкового боргу) може бути проведений органами ДФС на підставі показників, які наведені в місячній, квартальній та річній фінансовій звітності такого платника податків, яка подається у відповідності із положеннями зазначених вище нормативних актів.

Надані на дослідження копії фінансової звітності (баланси та фінансові звіти), які надавалися платниками податків до податкового органу *ТОВ «Х»*, складені на найближчу, визначену законодавством, дату складання фінансової звітності підприємства, що не суперечить вимогам Наказу №574, Методичних рекомендацій № 72, з доданням розрахунку показників за формою фінансової звітності, що відповідно є джерелом актуальної інформації про фінансово-економічний стан підприємств на момент їх звернення до податкових органів про розстрочення грошових зобов'язань, що також передбачено вимогами п. 2.1 Методичних рекомендацій № 72.

Зокрема, разом з заявами про розстрочення грошових зобов'язань та/або податкового боргу підприємством *ТОВ «Х»* до податкового органу надавалися: розрахунки прогнозних доходів, які забезпечать виконання умов договору про розстрочення грошового зобов'язання, гарантійні листи; таблиці №№ 1-8 визначення показників для економічного аналізу; графіки розстрочення зобов'язань; фінансова звітність (звіти про фінансовий стан (форми № 1 та № 1-к) та звіт про сукупний дохід (форми № 2 та № 2-к)) із супроводженням розрахунки показників за формою фінансової звітності, станом на 1 число місяця направлення запиту.

Враховуючи вказане, оскільки проведення додаткових ревізійних дій із визначенням відповідних економічних показників — *не відноситься до*

компетенції експертів економістів, дослідження проводиться, виходячи з обставин що дані, наведені в фінансовій звітності (а також довідках підприємства), ґрунтуються безпосередньо на даних бухгалтерського обліку, як це передбачено п.2 ст.3. Закону України № 996-XIV та, відповідно, під час дослідження визначається документальна обґрунтованість даними фінансової звітності, показників фінансового стану (аналізування показників фінансового стану), розрахованих у висновках ГУ ДФС щодо можливості розстрочення/відстрочення грошових зобов'язань (податкового боргу).

Підсумовуючи наведене, при наявності рішення про розстрочення (відстрочення), прийнятого податковим органом на підставі висновків про аналіз показників фінансового стану результатів діяльності, з додаванням висновків податкового органу щодо можливості розстрочення (відстрочення) авансових внесків, грошових зобов'язань, податкового боргу складені контролюючим органом на підставі відповідних заяв суб'єкта господарювання, в яких проведено аналіз показників фінансового стану, результатів діяльності даного суб'єкта господарювання, відповідно до ст.100 ПКУ [46], п. 2 ст. 1 Постанови 1235 [49] та Наказу № 574 [50], експертом-економістом проводиться дослідження щодо перевірки розрахунків показників фінансово-господарського стану підприємства та аналізу результатів діяльності, наведених у висновках контролюючого органу. Водночас, вимоги статті 100 глави 9 розділу II ПКУ, Постанови №1235 та положення Наказу №574, не містять конкретного переліку показників фінансового стану підприємства, проведення аналізу яких та значення яких, є підставою для розстрочення грошових зобов'язань (податкового боргу) платника податків, а передбачає лише визначення економічного обґрунтування, яке свідчить про можливість погашення грошових зобов'язань (податкового боргу) та/або збільшення податкових надходжень до відповідного бюджету внаслідок застосування режиму розстрочення. На підставі наданих документів проводяться розрахунки відповідних показників, результати цих розрахунків порівнюються з показниками визначеними у висновку ДФС та робиться відповідний висновок.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ**АКТ
впровадження результатів науково-дослідної роботи**

виконаної Національним науковим центром «Інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», Донецьким науково-дослідним інститутом судових експертиз Міністерства юстиції України

по темі №0119U100874 «Розробка методики проведення судових економічних експертиз з питань комплексного аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств» (V.1.3-2019/2) ((ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» (Губанова І.В.), ДНДІСЕ (Гавриленко Н.В.)).

1. Впровадження проводилось Київським науково-дослідним інститутом судових експертиз Міністерства юстиції України, відділом досліджень бухгалтерського та податкового обліку та звітності лабораторії економічних досліджень.
2. Вид експертизи: судово-економічна експертиза.
3. За період з січня 2021 по серпень 2022 року здійснено 2 експертизи з використанням розробки.
4. Розробка вважається **впровадженою**.

Фахівці, що впроваджували розробку:

Завідувач відділу досліджень

бухгалтерського та податкового обліку та звітності
ЛЕД КНДІСЕ

Оксана МАРКІНА

Старший судовий експерт відділу досліджень

бухгалтерського та податкового обліку та звітності
ЛЕД КНДІСЕ

Тетяна ЖИЖОНОК

Керівник НДУСЕ, в якій впроваджувалась
розробка

Директор Київського НДІСЕ

Олександр РУВІН

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник директора
Національного наукового
центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України

Ганна СПІЦИНА

«27» березня 2025 року

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Губанової Ірини Вячеславівни «Теоретичні та загально-методичні положення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств», поданого на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» у освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

Комісія в складі:

1. Михальського Олега Олександровича, завідувача лабораторії Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника;
2. Хоші Вадима Віталійовича, завідувача відділу підвищення кваліфікації судових експертів Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старший дослідник;
3. Давиденко Дар'ї Олександрівни, завідувача відділу аспірантури та докторантури Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидата економічних наук, старшого дослідника

— цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Губанової Ірини Вячеславівни «Теоретичні та загально-методичні положення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств», поданого на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» використовуються у освітній діяльності.

Зокрема, при підготовці лекцій та методичних рекомендацій для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії для дисципліни

«Процесуальні проблеми експертного забезпечення правосуддя у кримінальному провадженні».

Впровадження результатів дисертаційного дослідження Губанової Ірини Вячеславівни «Теоретичні та загально-методичні положення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств» у освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України забезпечило розширення науково-методичного інструментарію під час опрацювання предмету та меж судово-експертної діяльності.

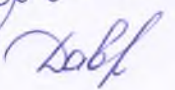
Результати дисертаційного дослідження Губанової Ірини Вячеславівни «Теоретичні та загально-методичні положення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств» у освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» мають необхідний теоретичний рівень та практичну спрямованість, сприятимуть підвищенню якості правового та організаційного забезпечення діяльності судово-експертних установ.

Голова

Олег МИХАЛЬСЬКИЙ

Члени комісії

Вадим ХОША

Дар'я ДАВИДЕНКО